

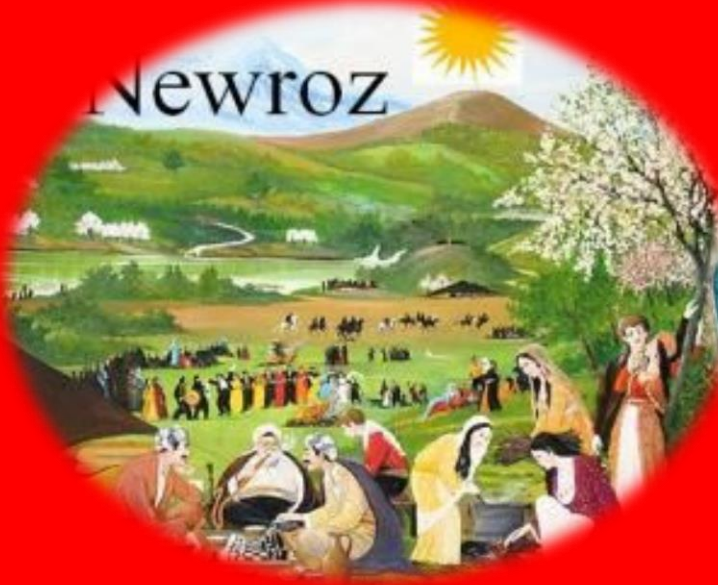
خدا آفرین

تورکجه - فارسی

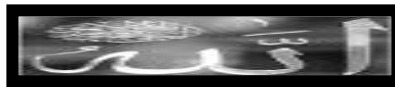
فرهنگی ، اجتماعی ، علمی

اسفند ۱۳۹۹ - شمارگان مسلسل ۱۹۱ - سال هیجدهم قیمت ۵۰۰۰ تومن

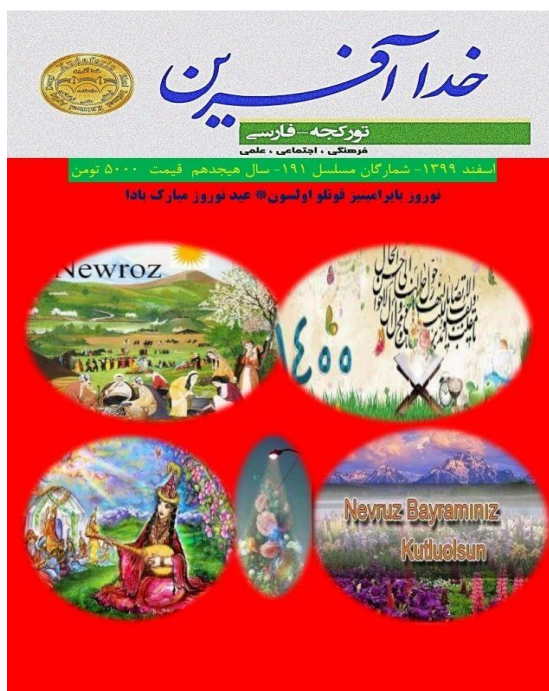
نوروز بایرامینیز قوتلو اولسون * عید نوروز مبارک بادا

خداآفرین 191 Xudafərin

شماره مسلسل ۱۹۱ - اسفند - ۱۳۹۹ - ۱۰۶ صفحه
مدیر مسئول، سردبیر و صاحب امتیاز:

دکتر حسین شرقی دره جک (سوی تورک)

خبرنگاران: علی محمد نیا؛

فرید ستاری قر و تانای شرقی دره جک

زمینه مجله:

فرهنگی؛ مسایل اجتماعی؛ معلومات عمومی؛ طنز و سرگرمی سالم

روش مجله:

آموزشی؛ تحلیلی؛ خبری؛ اطلاع رسانی؛ پژوهشی

گستره توزیع: آذربایجانهای شرقی غربی؛ اردبیل؛ تهران

آدرس چاپخانه: تهران چهار راه خانقاه پاساژ گوهری نسب چاپ ارسباران پ ۳

نشانی مجله تهران خیابان وصال شیرازی پلاک ۷ طبقه سوم واحد ۵

تلفن: ۰۸۴۰۶۶۴۹۳ - فاکس: ۰۸۹۵۰۶۶۴۶۰ / 09192281916

نحوه ارسال مقاله:

تایپ شده بصورت **ord** به ایمیل یا آدرس ماهنامه به زبانهای

ترکی و فارسی جهت معرفی آثار دو نسخه همراه با توضیح

مناسب ارسال نمایید.

اشتراک ماهنامه: شش ماه ۱۵۰۰۰۰ و یکساله

۲۵۰۰۰۰ هزار تومان به شماره کارت بانک تجارت

۰۷۰۳۸۸۷۰۳۳۳۵۳۲۷۳ به نام حسین شرقی دره جک

واریز نمایید.

KHUDAFARIN

Cultural and social monthly magazin managing Director

concessioner and chief Editor: Dr. HÜSSEYN

ŞARQİDƏRƏCƏK (SOYTÜRK)

XUDAFƏRİN

Aylıq Elmi, İctimai, mədəni Dərgi

Təsisçi və Baş Redaktor: Dr. HÜSEYN

ŞƏRQİDƏRƏCƏK (SOYTÜRK)

say 191 şubat-mart 2021, Tehran

tiraj: 4000

Telegram: @xudafarindergisi

khudafarin@yahoo.com

khudafarin.ir

ایچینده کیلر:

- ۲- دیلینی اونودان میللت تاریخدن سیلینیر، اونوتدوران مییلته نه اولور گورسن-
- ۴- نریمان حسن زاده سئوگی و بارش شاعیری-----
- ۸- آثار دکتر صدیق در موضوع نوایی شناسی-----
- ۱۱- به پاس صلح و دوستی-----
- ۱۴- سخنرانی دکتر صدیق در کنگره امیرعلیشیر نوایی-----
- ۱۷- تورک کولتورونون چین کولتورو اوزرینه اتکیسی-----
- ۳۳- شهنامه سلجوق از زبان لطفی-----
- محمد سعید اوردوبادی ارمنی موسلمان ایغتیشاشی نین سبب لری باره ده- ۴۷
- آذربایجان دیلینده فعلین واجب فورماسی و اونون بعضی خصوصیتلری- ۴۹
- لهجه ایله دیل آراسینداکی فرقلر نه دیر- ۵۱
- نگاهی به تاریخچه رسمیت زبان ترکی در ایران- ۵۴
- بهبشت زوواری----- ۵۸
- پروفیسور دکتر محمدعلی فرزانه (قوسی)----- ۶۷
- محمد امین ادیب طوسی و زبان ترکی----- ۷۲
- خدیر نبی----- ۸۱
- ایپه ساپا دوزولن سوزلر----- ۸۲
- سوز جان سردیر----- ۸۶
- آغاداداش منبری----- ۹۰
- غازان خان حاققیندا بیلگی----- ۱۰۰

دئیریم دیلینی و کولتورونو بیلمه یین بیر اولوس مطلق اولومه محکوم دور. نندن دوغدوغوم قدیم تورک یوردو اولان آذربایجان دا بیز بئله طالعی یاشامالییق گورسن؟

یاخشی بیز اولومه محکوم اولاراق باخا باخا کور دانیشا دانیشا لال اولدوق. گورسن بیزی بو گونه قویانلار ذره ذره بیر قدیم مدنیتین اولوموندن نه حظ آلیر گورسن.

دینین و اینجانجین قورویوجوسو و بایراقداری اولان بیزلر گورسن نه دن چیپلاق غرب (باتی) کولتورونون یئرلی امکدارلارینا تسلیم اولدوق؟ منجه بو اولوم عامیلینین ندیننی قارشى طرف ده آختارماماق لازیم. هیچ یالوارماقدا لازیم دئییل. چونکو قویودا سو یوخدور.

من کولتورل حاقی دئییه بئله بیر اینانجا اینامیمی چوخدان قایب ائتمیشم. وعده لرین قربانی اولاراق سوسیال حیاتدا ان آغیر ضربه لره معروض قالان تورک کولتورو و اونون داشییجیلاری آرتیق عیب و قصورو اوزلرینده آرامالیدیرلار. کیمسه سفره سینده کی غنیمتی پایلاشماق فیکرینده گورنمور. بئله گئتسه داها چوخ ۲ اسفند آنا دیلی گونلرینی یورقان آلتیندا قید ائتمه لی اولاجاییق. چوخ پاییزلاری دیلسیز آغیزسز باشلایب بیتیره جه بییک. استعمارین جامی قایناردی. انگلیس آنتی اینسانی کولتورلو دونیانی یوخ ائتمک ده دیر.

دییرمان فییرلانماقدادیر بیز ایسه غفلت یوخوسوندا ییق حالا اوینماق و دوشونمک امکانیمیز یوخ درجه سینده دیر. قرارلار آلینیر و حکم لر ورلییر. بیزی ایسه گورن یوخدور. یورقان یامان باسیب بیزی. مجازی دنیا دا بیر ایکی

دیلینی اونودان میللت تاریخدن

سیلینیر. اونوتدوران میللته نه

اولور گورسن؟

Dilini unudan millət tarixdən silinir. Unutduran millətə nə olur görəsən?

Sorumlu müdir: Dr. Hüseyin Şərqidərəcək (SOYTÜRK)
مدیر مسئول دکتر حسین شرقی دره جک (سوی تورک)

دوغوب بو یودویوم اولکه ده هر گون آنا دیلی دئدیم ائشیدن قولاق اولمادی. تاریخ دئدیم اونوت دئدیله. بیز داها دوغروسونو بیلیریک. وارلیق دئدیم یوخدور دئدیله. آنامدان اویرندییم دیلده اوخویوب یازماق گورا گئده سی بیر آرزو دیلک اولدو. روحوم هر گون یابانجلاشما ایله کدره, غمه بوغولدو. تاریخین یوکونو اوموزلاریندا داشییان دده لرین یاراماز ائولادی اولدوغومدان اوتانچ حیسی کئچیریم. هاواسینا, سویونا و توپراغینا جان وردییم یورتدا ندنسه غریب و قریب اولدوم. ۵۰ ایلدیر آنا دیلیم ده آچیلماق اوخوللارین حسرتینی یاشارام.

اونوتدوران میللت اولمادیغمیزا گوره بو گون
اونوتدورولوروق.

گورسن اونوتدوران نه ذووق آلیر. گورون چاتلا سین
دده گل گور سن نه اکدین بیز نه بیچدیک.
قارانلیق گئجه لرین ایگیدیانه ظفرلرینی پارتیلرده
جام جانان ایله شانلندیریریک. هم قارقا دیلینده
بعضا تویوق لهجه سینده ده عیبارلر فیزلادیریق.
گل گور محتشم حیات سوروروک. گاه فرنک گاه
عرب قیریلدادیریق. تک اوزوموزدن باشقا هامییا
اینانیریق. آرتیق قارینداشلار برات دیر. بایراملار
غرب مدنیتیندن مرآت دیر. ولنتاین ؛ کریسمس و
داها مین جور مراسیملر قید ائدیریک. گورون
چاتلا سین الکساندیر هر شئی یولوندادیر. فرنگین
فارنگ او یونوندا وور چاتلا سیندی.

یئر کی بیزه چوشقا دئمه سینلر قوزئی ده
اوروسوق گونئی ده فارس هردن ده باخیریق
استانبولا چاش قالیریق باش قالیریق. بئله گئتسه
هله مئته خانلار ، آتیلار ، اوغوز بیلری ، قینیق
اوباسی ، قایی طایفاسی و افشار بالالاری ۱۰۰
ایلده بیزی حسرتله او دونیادا گوزله مه لی
اولاجاقلار. ایندی کروندان بئله اولوب گئتسک
اونلار بیزیم دیلمیزی آنلامیاجاقلار. قالسین باشقا
شیلر بیر یانا.

هردن دئیرم گورسن باشقالاری ائله بیزیم اوز
وطنداشلایریمیز اوز آنا دیلرینی قوروماق اوچون
دریدن قایقدان چیخیرلار. اصالتی بیلمه دیی
تاریخلریندن آغیز دولوسو حمایه ائدیرلر. میلیونلار
خرجه ییرلر بیزی ده اونا ایناندریسینلار و بیز ده
اونلارین سینخ سالخاخ دیلرینی اویرنک. گورسن
اونلاردا بو قدر قیرت و تعصب هاردان یارانیر ؟ بیز
بوش ویریک اونلار برک توتورلار. **گورسن بیز
نیه بو قدر بوش بوشونا بوش ویریک ؟**

پایلاشیملا فیسیمیزی چیخارداراق بویوک ایش
گورموش کیمی اولوروق.

گویا حاق ادا اولدو و بورج اودندی. اما دیرمان
فیرلانیر و زامان دونور گئنه دنی اون اولمایان
بیزیک. دونوب ۵۰ ایل گئریه باخیرام یئرینده
سایماقدان حتی گئری سایماقدان باشقا نصیبیمیز
اولمامیش. دوغدوقلاریمیز اوزگه له شیب
بویوتدوکلریمیز یابانجی اولکه لرده دولانیشیق
پئشینده. دنیا فیرلانیر بیز ایسه برک برک
دوردوغوموز یئردن یاپیشیب قالمیشیق. نه
واختدان دیله نن اولدوق گورسن؟ آخی دده
لریمیز آلان اولموش ورن اولموش بیز نیه یالواران
اولدوق گورسن؟

ایکی بیت شعر و یا خود بیر ایکی کیتاب ایندیسه
بیر ایکی آللو فیس بوک و اینیستاگرام
پایلاشیمی بیز اقناع ائتمیش اولور. بورجلو
بورجلونون ساغلیغین ایستر. بیز ایسه ساغ
اوللاشیریق. بوز قوردون اولایا بیلمه ین بالالاری
خوشجا قالین. ارگنه کون بایریمینیزدا قوتلو
بولسون. آسنا بئله سودونو بیزه وردیین دن
دولایی اوتانقاج گزیر. هله دویدویوموز او دمیر
تونقالادیغمیز اوجاق قالسین بیرانا. قورد
سودوندن اینک سودون گئچیت دورو یعنی نوروز
بایرامینیز دا مبارک اولسون. هله کئچی سودونو
دئمیرم. اوندا گرک هر گون بایراملاردا اولاق.

دده لریمیز – ننه لریمیز جیران سودو ایله دنیا
اوزرینه تاخت قوردولار بیز ایسه قورو سود ایله
ابدی لاللیق دوورینه گیردیک. هانی پارتلامایان
شارلار. اوخونمایان ننی لر. یاسا باتمیش
پاسلانمیش توره لر. قیر دئییب قیردان
سیندیریریق قوش دیلینده بلبل تک اوتوروک
آنجاق آنا دیلمیزده گولومسمکدن بئله اوتانیریق.
هانی او ظفرلرین طمطراقلی صفالاری. بلکه ده بیز

دوزگون» آدی قوبان گنج شاعر ایله گۆروشمک ایسته بیردیله. سونرالار «باکی لوحه لری» آدلی شعر کتابیمدا اونلارا حصر ائتدیگیم شعرلریمی و حسرت دولو سۆزلریمی نشر ائتدیم.

جنوبا آخین

قیریلدی زنجیرلر، شاهلار بیخیلیدی،
 وطنه گلمه دیز، آغیر اوتوردوز!
 من کیچیک اوغلو زون استقبالینا
 آغلایا آغلایا آیاغا دوردوز.
 آرادان قالدیرین مانعه لری،
 تبریز رایحه لی گۆزومه باخین.
 اؤنوزده دایانماز نه سد، نه آراز،
 آخین - آخین قالخین، جنوبا آخین!..

شکایت

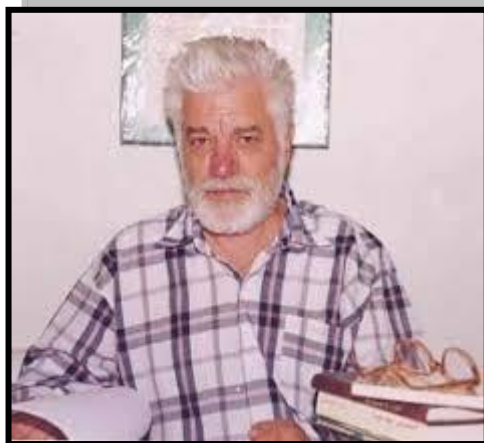
اوتوز بئش ایل نئجه قالیبسان قارداش،
 ائلیندن، اوباندان، وطندن اوزاق؟
 توفانلی آیباردا، قانلی گونلرده،
 دوغار - دوغمالاردان آلمادین سوراق!
 اوتوز بئش ایل وطن کوچه لریندن،

نریمان حسن زاده سئوگی و باریش شاعری

Nəriman Həsinzadə SEVGİ VƏ BARIŞ
 ŞAIRİ

Dr.Hüseyn Məhəmmədzadə sədiq DÜZGÜN

دکتر ح. م. صدیق

-۱-

۱۹۸۱- نجی ایل ایدی. یایین ایلک آیی. «دوستلوق جمعیتی» طرفیندن باکی یا چاغریلمیشدیم، علمی بیرگری اوچون. «آذربایجان یازبچیلار قورولتایی» ندا اشترک ائتمگه گئتمیشدیم. آذربایجاندا هامی منی باغرینا باسدی. ۴۰ گون قوناق اولدوم. گۆروشدوگوم علم آداملاری، شاعر و ادیب قالمادی منلن اوتوروب آغلاشماسین. بیزدن اورایا مهاجرت ائدیپ کۆچنلر ایله ده گۆروشدوم. عزیز شریفدن توت تا گل غلامرضا جمشیدی یه قده ر. عزیزه خانم جعفرزاده، میرزه ابراهیم اف، بالاش آذر اوغلو، مدینه خانم گولکون، حؤکومه خانم بیللوری، سهراب طاهر، علی توده، حمید محمدزاده، هر کس منی گۆرمک ایسته بیردی. منلن ماراقلانیردی.

۱۹۴۵- نجی ایله دنیا یا گلن اوشاغین بو گون یاواش - یاواش عرصه یه گلن اؤزونه «حسین

«-ایکی قوشوم واردیر حیات باغیندا»

دئیه بیلیمرم من!

بوتون اوشاقلارین قایغی کئشیه م

آتایم، آتا!

اوزولمه سه هر گاه باریت سمدان

هر بیر یئرده آزاد اولماسا انسان

گولمه سه جهان،

منیم کدر یوکوم آغیر اولاجاق

ائلدار فیرلاناندان سونرا اوتوروب

هی آغلایاجاق!

آخی حله بیر شئی بیلمه بیر ائلدار.

-۲-

قوناچیم نبی خزری دن ایسته دیم کی منی غزته نین امکداشلاری ایله تانیش ائتسین. «دوستلوق جمعیتی» منی غزته نین اداره سینه آپارماغی دا اوز ایش پروگراملارینا سالدیلار.

بیر گون ناهاردان سونرا منی «ادبیات و اینجه صنعت» غزتی نین اداره یئرینه گۆرتوردولر. ایش اوتاغینا گیرینجه دؤرد- بئش نفر منی قارشیلادیلار. ان اؤنده گلن اوجابوی، گولر اوز، دیری گۆز باش کاتب منله گۆروشدو. آدی نریمان حسن زاده ایدی. غزته نین مدیری ایدی. یادیمدا قالان سیروس آدلی بیر امکداش دا گلدی. اوتوردوق، حسرت دولو سۆزلر ایله دانیشدیق. نریمان هر سۆز باشی اوتایدان سوروشوردو، نئجه سینیز؟ انقلاب سیزه خوشمو باغیشلادی؟

ایندی چاغداش آذربایجان شعری نین ان گۆرکملی نماینده سی ساییلان نریمان حسن زاده یاشدا مندن ۴-۵ ایل بؤیوک ایدی. روس دیلینی ده یاخشی بیلیردی. اما آنا دیلینه وورغونلوغونو گۆزلریندن دویماق اولوردو. سونرالار ۱۹۹۰- نجی ایللرده بیلدیم کی بو غزته ده باش رداکتورلوغو

اسمه دی گیلوار، قورومادی قان.

بیزه دیوان دوتدو ضحاک پادشالار،

آنالار قالمادی بیرچکلی، اینان!

شاه رژیم ی نین قانلی - قادالی حکومتی زمانیندا «ادبیات و اینجه صنعت» غزتی ایله قاباقجادران تانیش ایدیم. مین چتین لیک و زورلوق ایله تبریزده اله گئچیریر، اوخویاردیم. اورادا حمید محمدزاده نین منیم تهراندا ۱۹۷۲-نجی ایله نشر اولان «چاغداش آذربایجان شعریندن نمونه لر» کتابیم حاققیندا گئدن یازینی دا اوخوموشدوم. ائله بونا گۆره ده آلتی آی زندان چکمیشدیم. هی ... باکی دان قایتدیقدان سونرا، یئنی دوغولموش اوغوم یاشارا خطاب یازمیشدیم:

هارالارا اوچور خیال شهپریم،

گۆزوم اؤنونده سن یاشاریم منیم.

یالان دنیا دگیل دنیامیز بیزیم،

بوردا حیات واردیر، ابدیت وار.

ائلداردا سؤیله، گل اینا بونا،

ای قیزیل عنوانلی باهاریم منیم.

سنه صلح آدلی گول باغلاتمیشام من

اما کی سماسی وطنیمیزین

باریت قوخوسيله دولودور حله.

بیرده دعوا اودون آلیشدیرانلار

صلحو تهلهکه یه سالانلاردا وار.

انسانلیق سئوگیسی ایله اوره گی چیرپینان بیر شاعر تانییرام. همده اونون اوشاق شعرى و ادبیاتیندا خدمت ائتمگی یورادان قاینقلانیر.

آنا حاققیندا اولان بو شعرینی، ایلر قاباق اؤز نت دفتریمه آلمیشام:

بو گولون رنگینده واردی بیر دونون
 حیاتی سئویردین آخی سن آنا!
 نه دئییم بلکه ده گئیینب اونو،
 تزه دن دنیا یا گلیمسن آنا!

عشق ماجرالارینی حسرتلر حسی ایله شعرده ابدیلشدیرن نریمان دئییرکی هر زمان بو ماجرالار اولموشدو و اولاجاقدیر:

اصلی سئویب، کرم سئویب،
 او گۆز یاشی، بو غم سئویب.
 تاریخ بویو عالم سئویب،
 سندن قاباق، مندن قاباق.

۱۴ ایل سورموشدو. منیم ده تهران دا آذربایجانجا نشر ائتدیگیم «سهند» هفته لیگی کی، من ده اورادا ۱۴ ایل امک صرف ائتدیگیمدن سونرا، ایشدن آییرمیشلار! من «طالعیمیز بیردیر» شعریمده بونا اشاره ائتمیشم:

طالعیم سنینله بیردیر نریمان،
 منی ده ازدیلر اون دورد ایل سونرا.
 سئوگینی بوغانا اوتای بوتای یوخ،
 شیطان ایشین گؤرور، گئتسه ده هارا.

غزئته ده بیر صحیفه شعره اختصاص ورلمیشدی.
 منه دئدی:

- حسین! اجازه ور سنلن بیر مصاحبه آپراق بو
 سایمیزدا همین صحیفه نی سنین شعرلرینه
 اختصاص وره کا!

بو ایش ندنسه باش توتما دی. چون کی
 سیاستچیلر ایشین ایچینده ایدلر!
 -۳-

نریمان حسین زاده نین اثرلری آراسیندان، من «قاراجا چوبان حکایتی» و ۱۹۷۹- نجو ایله نشر اولان «سن باغیشلادین» شعر کتابلارینی اوخوموشدوم.

بو گونلرده اسکی طلبه م ساییلان و بو گون خداآفرین درگیسی نین باش مدیری اولان دکتر حسین شرقی دره جک طرفیندن همین کتابین تورکیه ده نشر اولماسی مناسبیتله، یادداشتلاریمی بیرده گؤزدن کئچیرمه حسی من ده اویاندی. بیر یئرده اوخودوم که «اونون یاشلی اولماسینا باخمایاراق، اونو جوان ساخلایان اوندا اولان انسانلیق روحودور.»

دوغرودور. من اونو، یورد شاعری، اوره گی آنا وطن سئوگیسی ایله دولان آنا عشقی محبتی و

- فارسلاړ کیمدی؟

- مسلمان!

.....

من نریمان حسن زاده نین تورکیه ده «سن باغیشلادین» عنوانلی سئچیلیمیش شعر مجموعه سینی مثبت قارشیلاییرام، تبریک ائدیرم و بو ایش اوچون امک صرف ائدنلری تحسین ائدیرم. آشاغیدا همین شعرین تورکیه روایتینی نقل ائدیرم:

SEN BAĞIŞLADIN

**Bana ufuklar boyu, geniş semayı
Gökte bulutları, yerde dumanı
Denizde dalgayı, sen bağışladın
.Bu Hüsn-ü Mana-yı, sen bağışladın
Uzanan yolların, bembeyaz satırını
Dünyanın en güzel, çimen kokusunu
Kumlu sahillerde, sen bağışladın
.O zarif ellerde, sen bağışladın
Söyle, nedir saadet hayatta gülüm
Bir gönül hoşluğu, biraz tebessüm
Onu da, bunu da sen bağışladın
.Dünyayı dünyada, sen bağışladın**

انشاء الله نریمانین شعر مجموعه لرینی بوردادا چاپ ائتمک امکانی تاپاق.

سئوگی شعرینده، نریمان حسین زاده نی،نجیب آذربایجان ملتی نین عنعنه وی مثبت جهت لرینی هر زمان دقت مرکزینه چکن بیر شاعر کیمی تانییرام:

سنین نفسی نین حرار تینده،
ائله بیل گونشین اود نفسی وار.
حیا وار، عصمت وار حرکتینده،
قدیم بیر ملتین عنعنه سی وار.

وطن سئوگیسی، وطن عشقی، بابالاریمیزدان قالان توپراغا باغلیلیق روحی ایله دولو شعرینده، بو عشقین بیر جور «فلسفی جبریت» اولدوغونا اینانان نریمان دئییر:

سرحدده هارای سالیر،
اورک وطندن اؤترو.
مندن قاباق چکیلیب،
بو سرحد، مندن اؤترو.

او، بو فلسفی گؤروش اساسیندا، حق و عدالتلی ظفرلریمیزی هر زمان قارشیلایمیشدیر. نریمان حسن زاده نین ایران حاققیندا و بیزیم طالعیمیز ایله علاقه دارد دا چوخ شعرلری واردیر. بیر یئرده دئییر:

- نادرشاه کیم اولوب،

- تورک!

- فتحعلی شاه؟

- اودا تورک!

- شاه اسماعیل، شاه عباس، ناصرالدین شاه یا

قاجار؟ بوتون بو سلاله لر؟!

- تورکدور، تورکدور، دئدیله.

- تورکلر کیمدی؟

- مسلمان!

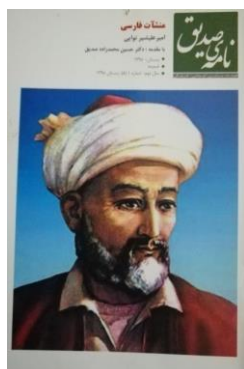

آثار دکتر صدیق در موضوع نوایی شناسی

امیر علیشیر نوایی، میزان الاوزان را به عنوان نظیرهای بر رسالهی عروض اثر عبدالرحمن جامی نگاشته است. وی این کتاب را بعد از ۸۹۸ هـ به قلم آورده است.

کتاب دارای مقدمه‌های حاوی حمد و نعت و سخن در شرف فن عروض است. سپس از معنای کلمه‌ی عروض، هشت تفعله‌ی سالم و زحافات و فروع و بحور آنها و دو اثر و تقطیع شعر و نمونه‌هایی از اشعار خود شاعر سخن می‌رود. در این رساله، گذشته از عروض کلاسیک ترکی که اشتراکات زیادی با عروض عربی و فارسی دارد، از قالبهای شعری خاص ترکی نظیر تویوق Tuyuq، قوشوق Qopşuq، چنگه Çəngə، آرازواری Arazvarı، تورکی Türki و جز آن نیز سخن رفته است.

۳. منشآت فارسی نوایی

در منابع نوایشناسی سخنی از کتابی موسوم به «منشآت فارسی» نرفته است. اما ۱۵ مکتوب فارسی در لابلای کتابها و نسخ خطی یافت شده که نوایی به اشخاصی مختلف نوشته است. این مکتوبات در این کتاب گردآوری شده و با مقدمه در شرح احوال نوایی چاپ شده است. این مکتوبها چنین است.

۱- مکتوب امیر علیشیر به شرف خان والی ممالک هند نوشته

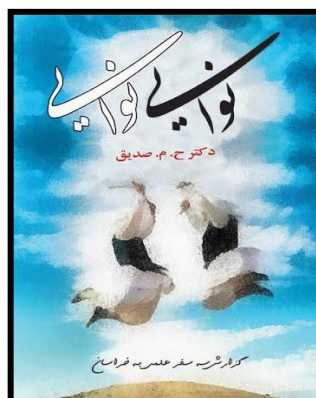
۲- امیر علیشیر به سادات مشهد نوشته

۳- امیر علیشیر در جواب نامه مولانا جامی نوشته

۴- امیر علیشیر به خواجه عبدالعزیز جامی نوشته

۵- مکتوب امیر علیشیر نوایی به خواجه افضل کرمانی و خواجه عبدالله مروارید

۱. نوایی، نوایی

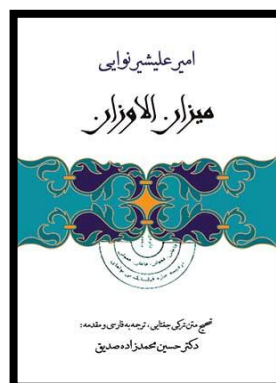
کتاب «نوایی نوایی» شامل سه سفرنامه‌ی مؤلف به خراسان است که یکی از آنها در رابطه با سفر برای شرکت و سخنرانی در «همایش بررسی

اندیشه‌های امیر علیشیر نوایی» در دانشگاه فردوسی مشهد و دیگری برای شرکت و سخنرانی در همایش «شاه قاسم انوار سرابی» است که مزار وی به امر امیر علیشیر نوایی ساخته شده است.

در آغاز سفرنامه‌ی «نوایی- نوایی» از ۳۷۰ اثر مادی که نوایی در خراسان ساخته است یاد میکند از جمله از رباط ایاز خاص در محل سنگ بست که دارای اهمیت استراتژیک در محل تلاقی طوس به هرات بوده است. همچنین ساخت صحن عتیق بارگاه امام رضا(ع)، آب شرب مشهد و غیره.

این کتاب حاوی گزارش سفر به این همایش و سخنرانی درباره‌ی سنگلاخ، گنجوازی نوایی است.

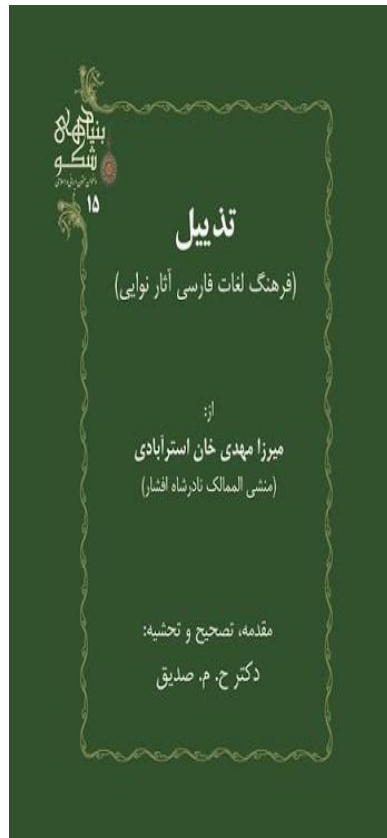
۲. میزان الاوزان

به فارسی سنگلاخ آورده و مستنسخان اغلب آن را به عنوان مقدمه‌ی آن فرهنگ بر کتاب پیوست کرده‌اند. نسخه‌های خطی چندی هم به طور مستقل و هم به عنوان مقدمه بر سنگلاخ موجود است که دکتر صدیق با مقابله‌ی چند نسخه، متن تصحیح شده‌ی آن را انتشار داده است.

۵. تذییل

کتاب تذییل، بخشی از فرهنگ عظیم سنگلاخ اثر میرزا مهدی خان استرآبادی است که شرح و معانی لغات و اصطلاحات فارسی به کار رفته در آثار امیر علیشیر نوایی را در بر دارد. مؤلف کوشیده است برای اغلب لغات، امثله و شواهد از آثار ترکی جغتایی (اوزبکی) و گاه فارسی امیر علیشیر را به دست دهد. از ویژگیها این

کتاب میتوان به موارد زیر اشاره کرد:

۱- بنای کار برآوردن لغات، الفاظ، اسماء و کنایات فارسی و عربی است که در آثار منظوم از جمله سبعه‌ی سیاره، سدّ سکندری، لیلی و مجنون، خسرو و شیرین و کتاب منثور محبوب القلوب آمده است.

۲- گاهی در فارسی بودن لغت شک میکنند و آن را ترکی میانگارد و به روشنی بیان میدارد. مثلاً در ذکر لغت آهه گوید:

«چون در هیچ یک از فرهنگها مذکور نبود و احتمال اشتراک داشت، در تحت لغات ترکی هم مذکور شد.»

۶- مکتوب امیر علیشیر به مولانا جامی

۷- مکتوب دیگری از امیر علیشیر به مولانا جامی

۸- کتابت امیر علیشیر نوایی در باب زر قلب به یعقوب پادشاه

۹- مکتوب امیر علیشیر به سلطان حسین بایقرا

۱۰- مکتوب امیر علیشیر نوایی به پادشاه شیروان شاه

فرخ یسار

۱۱- مکتوبی که امیر علیشیر از روی نصیحت به

برادر و فرزند نوشته

۱۲- مکتوب امیر علیشیر نوایی به سلطان حسین

میرزا بایقرا

۱۳- مکتوب امیر نظام الدین علیشیر به قاضی

ظهیر الدین عیسی صدر یعقوب پادشاه

۱۴- مکتوب امیر نظام الدین علیشیر به خواجه

ابونصر بن خواجه عبدالملک پادشاه

۱۵- مکتوب دیگر به خواجه ابونصر بن خواجه

عبدالملک

۴. مبانی اللغت

کتاب مبانی

اللغة اثر میرزا

مهدی خان

استرآبادی،

رساله‌ی مستقلی

است که در قرن

یازدهم در قواعد

دستوری و نگارشی

ترکی جغتایی

(اوزبکی) بر مبنای

آثار منثور و منظوم

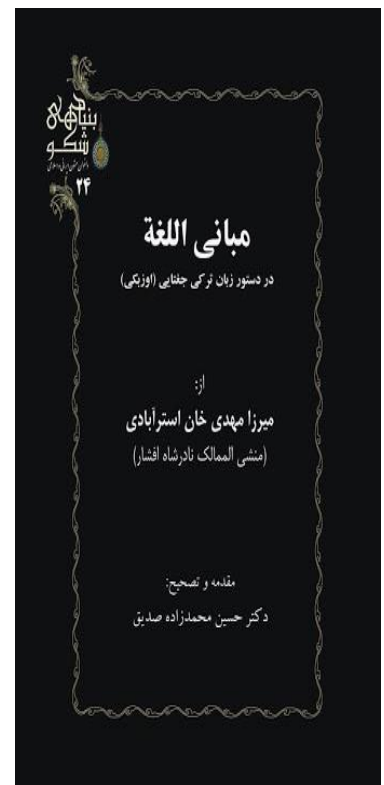
امیر علیشیر نوایی

تالیف شده است. این

کتاب را مؤلف به

عنوان جزئی از

فرهنگ عظیم ترکی

نگاشته‌های امیر علیشیر نوایی از گنجواژه‌های نوایی تلخیص شده است. دکتر صدیق با مقابله‌ی نسخه‌های خطی این کتاب را چاپ کرده است. حکیم خویی در خلاصه‌نگاری از این کتاب مشتقات را حذف کرده و از امثله و شواهد به یکی دو تا فئاعت ورزیده و برای عموم قابل استفاده کرده است.

۹. سنگلاخ

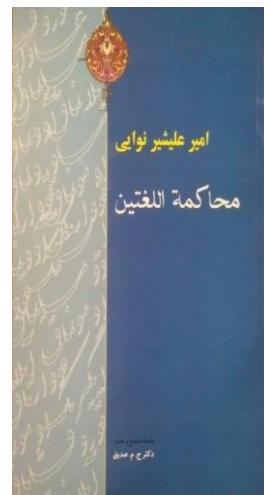

سنگلاخ، فرهنگ لغات ترکی جغتایی به فارسی است که مشتمل بر واژه‌های دشوار اشعار امیر علیشیر نوایی (متوفی ۹۰۶ هـ. ق. / ۱۵۰۰ م.) وزیر ادیب و دانشدوست معاصر سلطان حسین بایقارا (۹۱۲-۸۷۳ هـ. ق. / ۱۵۰۶-۱۴۶۹ م.) می‌باشد. این کتاب را میرزا مهدی خان استرآبادی (متوفی: بعد از ۱۱۷۳ هـ. ق.) منشی‌الممالک نادرشاه افشار، در سال ۱۱۷۲ و یا ۱۱۷۳ (۱۷۵۸-۱۷۶۰ م) تألیف کرده است. سنگلاخ به عنوان گنجواژه‌های آثار امیر علیشیر نوایی و فرهنگ گسترده‌ی ترکی به فارسی اهمیت زیادی در تاریخ فرهنگ ایران دارد و به ویژه در تبریز مورد توجه اهل فضل و ادب بوده است. دکتر صدیق در مقدمه می‌گوید که آماده سازی و تصحیح این کتاب ده سال طول کشیده است. این کتاب سه جلد است.

۶. محاکمة اللغتين

این کتاب درباره‌ی مقایسه دو زبان فارسی و ترکی است.

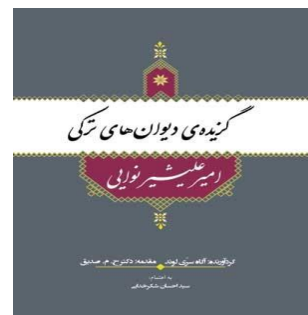
امیر علیشیر نوایی از تألیف این اثر در جمادی الاول سال ۹۰۵ هـ. فارغ شده است. موضوع آن تحقیق در کیفیت دو زبان ترکی و فارسی و اثبات تفوق اولی بر ثانی است. پیش از او

شیخ محمود کاشغری با تألیف دیوان لغات الترك به زبان عربی در سال ۴۶۶ هـ. ترکی و عربی را در رو نهاده و این دو زبان را چون دو اسب شرطبندی ارزیابی کرده بود و چهار قرن پس از او، امیر نظام الدین علیشیر نوایی با تألیف این اثر، این بحث زبان‌شناسی را به گونه‌های دیگر پیش کشید.

۷. گزیده‌ی دیوانهای ترکی امیر علیشیر نوایی

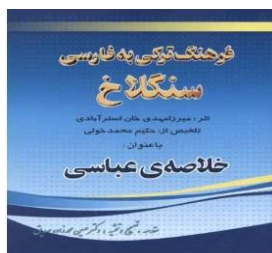
این کتاب در ۳۵۰ صفحه حاوی گزیده‌هایی از دیوانهای ترکی نوایی است که توسط مرحوم آگاه سریلوند در ترکیه سالها پیش در ۱۹۶۶ چاپ

شده و در ایران زیر نظر دکتر صدیق این اثر توسط یکی از دانشجویان او از الفبای لاتین به فارسی برگردانده و با مقدمه‌ی ایشان چاپ شده است.

۸. خلاصه‌ی عباسی

خلاصه‌ی عباسی کتابی است که به امر عباس میرزا در تبریز از سوی حکیم خویی جهت درک و فهم اشعار و

به پاس صلح و دوستی

متن کامل سخنرانی دکتر صدیق در جلسه ی
اهدای نشان عالی دوستی

بسم الله الرحمن الرحيم
خانم ها و آقایان:

بسیار خوشحال هستم می بینم که شما سفیران کشورهای دوست و شخصیت های علمی و فرهنگی، در این مکان، برای پاسداشت دوستی و اخوت گرد هم آمده اید و افتخار می کنم که من لایق اخذ نشان «دوستی» شده ام و از این بابت پیشاپیش از ریاست محترم جمهوری ازبکستان جناب آقای شوکت میرضیایف و سفیر ادیب و دانشدوست آن کشور در ایران اسلامی جناب آقای بهادر عبدالله یوف و نیز اعضاء هیئت علمی شعبه ی نوایی شناسی دانشگاه دولتی تاشکند مراتب سپاسگزاری خود را اعلام می دارم و بر خود می بالم که کنشگری علمی و ادبی من، سبب بروز چنین حادثه ی فرخنده ای گشت و به شکرانه ی آن همراه شما، صلح، برادری، دوستی و حریت را صدا می زنم. دوستی یعنی یاری، رفاقت، مودت، همدلی و همراهی، اخوت و خیرخواهی و خلاف خصومت، عداوت و بغض است. مولا علی(ع) صدقا را نفس واحده در جسوم متفرقه نامیده است. اهالی شعر و ادب بهترین سفیران دوستی میان کشورها هستند. شاعران و ادیبان در همه ی اعصار

تاریخ، پیروزی بر خصومت و نفرت را هدف گرفته اند و پیام آور عشق و آشتی بوده اند.

یکی از این نواغ، بی گمان امیرکبیر علیشیر نوایی است که در واقع تعلق به فرهنگ مشترک دو کشور ایران و ازبکستان دارد و آثار ادبی و بدیعی وی ارزش معنوی ملت های ازبکستان، ایران، ترکیه، افغانستان، ترکمنستان، قزاقستان و تاجیکستان بشمار می رود. او خالق ارزش های مادی و معنوی فراوانی برای مردمان مسلمان این کشورها شده است. به گفته ی فخری هراتی مترجم مجالس النفائس به فارسی، وی گذشته از تربیت ارباب فضل و کمال، ۳۷۰ بقعه و رباط و بنا و خیرات ساخته است که در میان آن ها ایوان جنوبی صحن عتیق حرم مطهر امام غریب ما، آب شرب مشهد، بقعه ی شاه قاسم انوار سراپی، در تربت جام، مزار شیخ عطار نیشابوری، رباط سنگ بست را می توان نام برد.

نوایی به مدت دو سال از ۸۸۷ تا ۸۸۹ از سوی سلطان حسین بایقرا به عنوان والی ولایت استرآباد به گرگان اعزام شده و در این مدت توانست ۴۸ کاروانسرا در مسیر زیارت از گرگان تا مشهد بسازد. دولت شاه سمرقندی میگوید به سبب فراوانی بناهایی که امیرعلیشیر ساخته است، قادر به شمارش آنها نیست.

مجتمع اخلاصیه را که به امر و همت او ساخته شده، به ربع رشیدی در تبریز تشبیه و با آن مقایسه کرده اند. مدارس اخلاصیه مهمترین مراکز آموزشی و پژوهشی عصر او بشمار میرفتند و صدها عالم، مفسر، قاری قرآن، مؤذن، شاعر، کاتب، نویسنده، مورخ، خوشنویس و غیره در آنجا تربیت شدند.

از همت و پیگیری امیر علیشیر در ساخت مساجد، مدارس، آب انبارها و ابنیهی خیرات و عالم المنفعه، در کتابهای تاریخی نکات و لطایف زیادی نقل شده است. مثلاً گفته شده است در هنگام ساخت مجموعهی مسجد هرات در سال ۹۰۳ و ۹۰۴ هـ وی پیوسته، حضور شخصی داشت. در مکارم الاخلاق

کمال الدین حسین خوارزمی شارح مثنوی مولوی و فصوص الحکم و چندین کتاب و رساله‌ی فلسفی و عرفانی به زبان فارسی، از بنیانگذاران ادبیات ازبکی قدیم نیز است. رساله‌ی فقه و شرح قصیده‌ی برده را به این زبان نوشته است.

این است که می‌گوییم منشأ فرهنگی ایران و ازبکستان مشترک است و از خیزابگاه واحدی سرچشمه می‌گیرد.

سازمان کنفرانس اسلامی در سال ۲۰۰۶ اصفهان و در سال ۲۰۰۷ م. تاشکند را پایتخت فرهنگی جهان اسلام برگزیده بود. شباهت عظمت میدان ریگستان در سمرقند با میدان نقش جهان در اصفهان و میدان صاحب آباد در تبریز، که هر سه از چهارسو با حلقه‌هایی از مدارس و مساجد اسلامی احاطه شده‌اند نشان از هم‌گرایی ناگستنی از ژرفنای تاریخ دارند. هم‌این ارزش‌های مادی مشترک و هم‌ارزش‌های معنوی مانند ظهور نوابغی چون امیرعلیشیرنویبی هر گونه فاصله‌ی احتمالی میان دو ملت را از بین برده‌اند.

ابوعلی سینا، ابوریحان بیرونی، خواجه یوسف همدانی، امام بخاری، امام ترمذی، بهاء الدین نقشبندی، نجم الدین کبری، سید محمد خوارزمی، میرزا اولوغ بیگ و جز آن حلقه‌هایی دیگر از زنجیره‌ی میراث مشترک معنوی دو کشور هستند.

وجوه مشترک زبان‌های فارسی و ازبکی و قرابت و همزیستی آن دو با هم در طول قرون و اعصار، رشته‌ی پیوند دیگری برای هم‌گرایی دو ملت بشمار می‌رود.

نویایی در ادب فارسی نیز نقش برجسته‌ای ایفا کرده است. زبان فارسی برای نویایی زبان دوم (Second Language) بلکه به اعتباری در آن روزگار زبان غیر (Foreign Language) بشمار می‌رفت. در تاریخ کمتر شخصیت علمی و ادبی سراغ داریم که در زبان دوم خوش بدرخشد و تأثیر خلاقانه بر جای نهد. جالب است بگوییم که نویایی در شعر فارسی یکی از

آمده که در تکمیل بنای مسجد، خواجه میرک نقاش در نوشتن کتیبه‌ها تعلق ورزید و باعث شد کاشیترشان مدتی بیکار بمانند و دیوان دولتی برای او ۵۰۰۰ دینار جریمه نوشت و مأموران وصول به سر وقتش رفتند. به گونه‌ای که او مجبور شد از امیرعلیشیرنویبی بخواند. امیر درخواست کرد به این شرط که کتیبه‌ها هر چه زودتر پایان یابند، از او درگذرند و جریمه نکنند و خواجه میرک در خانه‌ی خود کار کرد و در مدت ۱۵ روز کار کتیبه‌ها را به پایان رسانید.

نویایی در بیرون شهر هرات مجتمع بیمارستان عظیمی بر پا کرد که کارآموزان پزشکی در آنجا حضور مییافتند.

عبدالرحمن جامی که شاعر فارسی زبان، صوفی مشرب و شاعری متشروع بود و از مدیحه‌سرایی امتناع میورزید. ولی رابطه‌ی نزدیکی با امیرعلیشیر داشت و بارها او را ستایش کرده و فضایلش را برشمرده است.

نویایی گرچه در سفر و حضر ندیم و همراه سلطان حسین بایقرا بود، ولی هیچگاه تمایلی به ماندن در مناصب دولتی نداشت و به قول خودش «مهر شکست و استعفا کرد» و به امور فرهنگی و تبلیغ فضایل اخلاقی پرداخت و نزدیک سی اثر منظوم و منثور به دو زبان ترکی ازبکی کهن و فارسی کلاسیک آفرید که همه ماندگار و مؤثر هستند.

نویایی، لطفی، عطایی، گدایی، امیری، سکاکی، احمدی، سید احمد میرزا، آگهی، مونس، ظهیرالدین بابر، همهی این بزرگان ادب که برشمردم در جغرافیای فرهنگی مشترک ایران و ازبکستان ظهور کرده‌اند و آثار اغلب آنان به دو زبان ازبکی قدیم و فارسی کلاسیک بر جای مانده است. مثلاً مولانا لطفی مثنوی «گل و نوروز» اثر حکیم جلال طبیب شاعر هم عصر و استاد حافظ شیرازی را که در دربار شاه شجاع طبابت و شاعری پیشه داشت به ترکی ازبکی ترجمه کرد و هر دو در دو کشور مورد تقلید و تکریم قرار گرفت.

تا همواره دوست بینی در نظر،
در دلت ناید ز کین ناخوش صور.
هست احوالم خلاف همدگر،
هر یکی با هم مخالف در اثر.
چون که هر دم راه خود را می زنم،
با دگر کس سازگاری چون کنم؟
موج لشکرهای احوالم ببین،
هر یکی با دیگری در جنگ و کین.
می نگر در خود چنین جنگ گران،
پس چه مشغولی به جنگ دیگران؟
مهر و رقت وصف انسانی بود،
خشم و نفرت وصف حیوانی بود.

امروز روز بزرگداشت جهانی مولانا است که «شب عروس» نام دارد. تقارن روز اعطای «مدال دوستی» به من با چنین روز مبارک را به فال نیک می گیرم و رجاء واثق دارم و امیدوارم هستم که اعطای این «مدال دوستی» به مفهوم حفظ و گسترش دوستی روزافزون و همبستگی دو ملت ایران و ازبکستان و آرمان توسعه و شکوفایی مشترک کشورهای جهان قوت و معنا خواهد داد. توسعه ی همکاری های ملت ها و دولت ها با هم، در حفظ صلح و ثبات جهان تأثیر شایسته دارد.

بار دیگر از حضور شما محترمان در این جلسه و از عوامل تشکیل دهنده آن امتنان خود را عاجزانه بر زبان می آورم.

دکتر ح. م. صدیق

تهران - ۱۳۹۹/۹/۱۹

بنیانگذاران سبک وقوع بشمار می رود و دیوانی در ۵۰۰۰ بیت و نزدیک ۵۰۰ غزل دارد که به این طرز و شیوه سروده است فضولی در ترکی و صائب تبریزی شاگرد غیرمستقیم و پیرو او در فارسی این طرز سخن سرایی را به اوج خود رسانید که به سبک هندی معروف شده است.

در ایران در دوران حکومت های صفویه، افشاریه و قاجاریه بیش از هر کشور دیگری ادبا و شعرا به تتبع و تحقیق در آثار نوایی پرداخته اند. اغلب نسخه های خطی آثارش از سوی خطاطان و خوشنویسان ایران استنساخ شده است که در کتابخانه های سرتاسر جهان نگهداری می شود، بیش از ده فرهنگ لغت بر آثار او تألیف گشته است که من افتخار می کنم در طول زندگی آکادمیک خود توانستم فرهنگ عظیم و گسترده نگاشته ی سنگلاخ، و دو کتاب مبانی اللغة در دستور زبان ازبکی مبتنی بر آثار نوایی و تذییل در شرح لغات فارسی به کار رفته در آثار او را با تصحیح علمی - انتقادی (Edition Critique) و نیز کتاب محاکمة اللغتين در شرح توانایی های دو زبان ترکی و فارسی و شرح همزیستی آن ها و کتاب میزان الاوزان را در کشور خود انتشار دهم. نوایی نماد تاریخساز دوستی میان ملت های مسلمان بوده است و با نقش خود در جهان نشان داد که سیاستمداران بهتر است حل مسأله ی تقریب و دوستی ملل با هم را به اهالی فرهنگ و ادب بسپارند. من در مطالعه ی تطبیقی که میان دیوان های شعر نوایی و مولوی رومی انجام داده ام به نکات بارزی از همسویی های شگفت آور این دو منادی عشق و دوستی برخورده ام. مولانا برای تحقق دوستی در بشریت، نگاه به خود و پاک سازی اندرونی ی خویشتن خویش را واجب می داند و یکسان سازی احوال را طلب می کند. او می فرماید:

جنگ فعلی است از جنگ نهان،

زین تخالف آن تخالف را بدان.

خیر کن با خلق بهر ایزدت،

یا برای راحت جان خودت.

سخنرانی دکتر صدیق در کنگره بین المللی امیر علیشیر نوایی

این جانب پیش از هر سخنی، از جناب آقای شوکت میرضیایف رئیس جمهور محترم کشور جمهوری ازبکستان به خاطر ارج نهادن به تحقیقات آکادمیک این جانب در باب زندگی و اندیشه ها و آثار حضرت امیر کبیر علیشیر نوایی و اعطاء نشان دوستی Dostlik، مراتب سپاسگزاری خود را اعلام می دارم و برای کشور و ملت نجیب ازبکستان، سعادت و بهروزی و ترقی و پیشرفت های مؤثر در همه ی ابعاد و جهات زندگی معاصر و صلح و آرامش ابدی را از درگاه خداوند متعال خواستارم.

افتخارات فرهنگی عدیده ی ملت سرافراز ازبک، در درازنای تاریخ اسلام فراوان بوده اند که بی گمان سرنامه و سرلوحه ی همه ی آن ها علیشیر نوایی است و به قول خودش، نکته ی کاملی است که در صدقش سهوی وجود ندارد و از این رو در دل قائل و گوینده و پژوهنده به آئین نیکو فرود می آید:

نکته ی کامل که در صدقش نباشد اشتباه،

در دل قائل به آئین نکو آید فرود.

- نوایی، دیوان فارسی فانی

علیشیر نوایی در جوانی، در شهر مشهد خراسان در مدرسه ی معروف به مدرسه ی امام رضا(ع) تحصیل

کرده و سپس به سمرقند رفته و با میرزا حسین بایقرا هم درس شده است.

برای این جانب به عنوان یک تورکولوگ، مطالعه و تحقیق در احوال و آثار امیرکبیر علیشیر نوایی کاملاً منطقی، درست و بجا و عملی نیکو می باشد که دلیل آن با خود آن است. از سوی دیگر نوایی گذشته از خدمات شایان و دوران سازی که به زبان ازبکی ممتاز کرده، در زبان فارسی هم یک کنشگر تأثیرگذار و مکتب آفرین بوده است. بسیاری از امهات کتب فارسی اعم از تفاسیر قرآن مجید، کتاب های تاریخ، اخلاق، سیر، شعر، رسالات معما و دیگر گونه های نوشتاری آن عصر، به امر و توصیه و تحت حمایت او ایجاد شده اند و علاوه بر آن، در تاریخ شعر فارسی یکی از مکتب آفرینان ادبی در عصر خویش به شمار می رفته است و من به عنوان یک ایرانی حق و وظیفه دارم که نکات روشن و تاریک زندگی و خلاقیت ادبی او و مضامین باریک اندیشگی وی را برای مردم خود و جهانیان بازنمایم.

در تاریخ شعر فارسی مکتبی با عنوان «وقوع» که اندکی پیش از ظهور نوایی با تخلص فانی پیدایی یافته بود، در روزگار وی و تحت حمایت و اقدام مؤثر او، گسترش یافت و زمینه ای برای پیدایش مکتب شعری معروف به سبک هندی گردید. باتوجه به این که خود نوایی با تخلص فانی از زمینه سازان ظهور این مکتب بود و یک شاعر وقوعی به حساب می آید که تعداد نسبتاً قابل توجهی از وقوعی سرایان به تشویق و ترغیب او این سبک شعری را گسترش دادند، پیشنهاد کرده ام که سبک معروف به هندی را «سبک نوایی» نام دهند این شیوه ی شعر سرایی بعدها گذشته در جغرافیایی فرهنگی ایران، در کشور عثمانی نیز رواج یافت و شاعران زیادی از آن سبک پیروی کردند. علیشیر نوایی نابغه ی تاریخ فرهنگ ازبک، نه تنها در میان همه ی ملت های ترک زبان، بلکه به دلیل جهان بینی فلسفی اومانیستی و انسانگرایانه و بها دادن به صلح و دوستی و آرامش و

سینا، رساله الطیر را نوشت و عطار نیشابوری، منطق الطیر را سرود.

بخلاف برخی ادعاها لسان الطیر نوایی ترجمه ی منطق الطیر عطار نیست. بلکه باید گفت نوایی مانند اندیشمندی چون ابن سینا، غزالی و عطار، داستان معروف عروج مرغان به کوه قاف را با خود ویژگی خاصی به نظم درآورده است. تحمیدیه ای که عطار آورده ۱۶۰ بیت با مطلع زیر دارد:

آفرین جان آفرین پاک را

آن که جان بخشید مستی خاک را

و تحمیدیه ی نوایی دارای ۶۰ بیت و با مطلع زیر است:

جان قوشی چون منطق راز ائبله دی،

تانری حمدی بیرله آغاز ائبله دی.

نوایی گرچه وزن رمل مسدس مخدوف و ساختار شعری را از عطار گرفت اما مثنوی خود را در ۳۴۹۵ بیت و کاملاً متفاوت از آثار قبلی به نظم درآورده است.

نظم و ترتیب حکایت ها و ائپیزودها در لسان الطیر مطابق منطق الطیر نیست و گذشته از آن در مضامین محتوایی هم تفاوت های برجسته و مهمی با آن دارد. در لسان الطیر ۶۳ حکایت ضمنی وجود دارد. و با تعداد آن ها در منطق الطیر متفاوت است.

آغاز لسان الطیر با شیوع نزاع میان پرندگان آغاز می شود در حالی که این موضوع در منطق الطیر نیست. یعنی نوایی به اختلاف عقاید و دیدگاه ها توجه می کند و تأکید بر آن دارد که این اختلاف ها منجر ظهور رهبری می شود که آنان را هدایت کند و به کنه حقیقت برساند.

نوایی پرندگان قارچغان، شینگر، تاووق، اوردک و گویرچین را متفاوت از پرندگان دوازده گانه ی عطار وارد داستان کرده است که هر کدام نماد اندیشه و راه و طریق اندیشگی خاصی هستند.

دانش پویا و ژرفناک خود و اندیشه های والای انسانی و ابداع و ایجاد مکاتب ادبی و ژانرهای شعری، در میان ایرانیان نیز مورد تمجید و تجلیل قرار گرفته است. خود گوید:

معنی شیرین و رنگینم به ترکی بی حد است،

فارسی هم لعل و درهای ثمین گر بنگری.

گویا در راست بازار سخن بگشوده ام،

یک طرف دکان قنادی و یک سو زرگری.

امروز همه ی ملت های جهان ستایشگر او به دلیل اندیشه های عموم بشری وی هستند. من افتخار می کنم که در زندگی آکادمیک خود در کشورم ایران، توانسته ام پس از انقلاب اسلامی به تحقیقات علمی و ادبی خود در باب تأثیر او بر ادبیات ایران ادامه دهم. توانسته ام یکی از بزرگترین لغت نامه های فارسی موسوم به سنگلاخ را که در باب شرح نواذر لغات آثار نوایی نگاشته شده با تصحیح انتقادی (edition critique) در سه مجلد به چاپ برسانم. کتاب مبانی اللغة را به عنوان دستور زبان ممتاز از یکی بر مبنای آثار نوایی انتشار دهم، مکتوبات و منشآت فارسی او را گرد آورم و برای اولین بار بعنوان کتاب مستقلی عرضه کنم. کتاب های محاکمه اللغتین و میزان الاوزان از آثار وی را با مقابله و تصحیح نسخه های خطی به دست عموم برسانم، فرهنگ لغات فارسی آثار نوایی را با نام تذییل چاپ کنم، گزیده ی دیوان های چهارگانه ی ترکی وی را انتشار دهم. و اکنون در حال آماده سازی خمسه ی او و دیگر آثارش برای انتشار در ایران هستیم.

در این جا مایلیم درباره ی یکی از آثار مهم او اندکی سخن بگویم:

یکی از آثار ارزنده ی نوایی مثنوی لسان الطیر است.

موضوع سفر مرغان به کوه قاف جهت رسیدن به مقام قرب حقیقت در ادبیات اسلامی نخست از سوی احمد غزالی در رساله الطیور که ترجمه ای از کتاب عربی امام محمد غزالی بوده است باز گفته شد و سپس ابن

نوایی شریعت را دروازه‌ی اصلی طریقت و سلوک عرفانی می‌داند و در راه وصول به فنا فی الله آن را اصل می‌شمارد و تأکید می‌کند که عرفان بدون دین معنایی ندارد و گمراهی پیش نیست. نوایی در فرجام سخن به زبان عرفانی بسیار مؤثری توجه به ارکان شریعت را توصیه می‌کند و در پایان مناجات می‌گوید:

یارب اشبو طرفه شوخ دلفریب،
 کیم آئین وصلین منا قیلدین نصیب.
 گرچه مقصودیغه مبهم دیر بیان،
 قوش دیلین ایل کؤنلیگه قیلغیل عیان.
 کیم که آندین حاصل اولسا مدعا،
 لطف ائدین فانی نی هم قیلسا دعا.
 ائيله آتینگ هم دعاسین مستجاب،
 ایککی میز نینگ آلیدین آغیل حجاب.

مثنوی لسان الطیر به زبان‌های روسی، انگلیسی، فرانسه و عربی ترجمه شده است و بارها علاوه بر ازبکستان در افغانستان و ترکیه نیز انتشار یافته است. این جانب متن تصحیح شده‌ی آن را بزودی در ایران چاپ انتشار خواهیم داد. به نظر من در مقایسه با موضوع عروج پرندگان به کوه قاف، لسان الطیر، نوایی بلحاظ نظم و ترتیب سخن، عدم گسیختگی معنایی و عدم در هم گویی‌ها و نیز بلحاظ تسلسل حکایت‌ها با هم و استنتاج دقیق مفهوم اصلی داستان، نسبت به منطق الطیر عطار و رساله‌ی الطیور غزالی و ابن سینا برتری دارد. نوایی با توجه به همه‌ی این آثار و از جمله سروده‌ی عطار نیشابوری، خواسته است اثری برتر و دقیق‌تر و نزدیک‌تر به آرمان شریعتی خود بیافریند. عطار عارفانه صحبت می‌کند، ولی جهان بینی نوایی فراتر از نگرش محض عرفانی است.

در منطق الطیر طاووس با مار همنشین است، ولی در لسان الطیر طاووس می‌گوید:

**هر بیرینه اؤز طریقیدن فراق
 ظاهرا تکلیف ایرور مالایطاق**

در میان حکایت‌ها به جز یک حکایت که در رسالات بازگفته آمده، همه‌ی حکایات از زلال اندیشه‌ی نوایی تراویده است که کاملاً با مضمون اصلی داستان انطباق دارد. نوایی به خلاف عطار که مضمون را از غزالی گرفته است و به شرح عرفان می‌پردازد، در مثنوی خود پای بندی به شریعت نبوی را اصل مهم وصول سالک به حقیقت می‌داند.

نوایی مخاطب خود را به اطاعت از خدا و عبودیت و راه یافتن به اصل شریعت و دین ترغیب می‌کند. بسامد کلمه‌ی دین در لسان الطیر بیش از منطق الطیر عطار و رساله‌ی الطیر غزالی و ابن سینا است.

تورک کولتورونون چين کولتورو اوزئرينه ائتکيسي

محمد ايشيک

چئويدى : تاناي شرقى دره جک

(مقاله تورکيه تورکجه سينده دیر)

سينولوگئبئرهارد دا، چين کولتورونون تئسئککول ائتمئسیندئ دؤرت طارافتا ياشايان کومشو کايملرين بويوک کاتکيدا بولوندوغونو بيلدیرميسستير. بونلار آراسيندا تورکلر، ائن کوووتلى و ائن مهم رول اوينايان کايمدیر. بويوزدئن، تورکلرين چين کولتوروندئکي ائتکيلري تپولومسال حاياتين بوتونونو کاپساماکتادير. حتی چين تاريخى ايچين بير باشلانگيچ و دؤنوم نوکئاسى تئسکيل ائتتىغى دئويرلر دئ چوک دئفا گؤرولموستور. آيريجا، چئسيتلى سئبئلردئن دولايى، اورتا آسيادان ديساريا دوعرو يۇنئلئن تورکلرين گؤچ ائتتىغى ايستیکامئتلريندئن بيرى کوزئى چين اولدوغوندان، آينى بؤلگئلر بير تورک اولکئسى دورومونا گئلميسستير. فيلئن، گونوموزدئ کوزئى چين دئ بولونان چينليلرئ دیککاتليجئ باکيليرسا، اونلار آراسيندا تورک ایرکى نين اؤزئلليکلرئ دئ داخيل، کؤکلو تورک کولتورونون چئسيتلى بئليرتيلري باريز بير بيچيمدئ گؤرولور. تورک و چين آراسيندائى کولتور ايليسکيلرينئ گئچمئندئن اۇنجئ سينولوگ و. ائبئرهاردئ انماک بويوک بير گؤنول بورجوموزدور. ئبئرهارد سيمديئى کادار چين کولتوروندئکي تورک ائتکيلرينئ تئسپيت ائتمئک اوزئرندئ چاليسان بيلگينلرين باشيندا گئلمئکتدیر. اونون ائمئکلرييلئ آيدينليغا کاوشان پئک چوک کونو بيزيم بو چاليسماميز ايچين بول و اۇئئملئ بير کايئاک تئسکيل ائتمئکتدیر. دولاييسسيلا، اونا اولان شوکران بورجوموز بويوکتور.

تورک کولتورونون چين دئکئى ائتکيلري ايکئ دؤنئمئ آيريلماکتادير. بيرينجئ دؤنئم، م اؤ ۲۰۰۰دئ باشلاميش و ۱۳۶۸دئ کورولان مينگ دؤئلئتئ زامانينا کادار دئوام ائتميشتير. آينى دؤنئمين ايلک بئليرتيلري يانگ-سهوا ديئى انيلان و بوگونکو چين کولتورونون ائساسينئ تئسکيل ائدئن يئنئ کولتوردئ گؤرولموشتور. تاکريبنن، مؤ (ميلادان

تورکلر ايله چينليلرين ايليشکيلري بئش بين ييلا (ايل) ياکين بير تاريخه صاحيبتير. بيلينديغى گيبي، اورتا آسيانين ايلک ساکينلري اولان و يوکسئک دوزلولکلردئ اوتوران تورکلر، م اؤ ۳ بينلى ييللارين اورتالاريندا بوگونکو سهئئسى و کانسو ائئالئلرينئ کئندئ کولتورلري نين مئرکئزئ دورومونا گئتيرميشتير. تورک کولتورو باشليجا اولاراک بوزکير حاياتئ اوزئرئنى کورولموش و گئليشميشتير. آينى کولتور صيرف يئرلئشیک حاياتا دايانان چين کولتوروندئن بيرچوک باکيمدان ايلري گيتميشتير. دولاييسسيلا، چينليلر تورکلرئ ايلک تئماسا گئچتئغى دئويرلردئن ايتبارئن تورک کولتورونئ ايلگئ دويموش و تاريخ بويونجا آينى کولتورون يوغون ائتکيسي آلتيندا ياشاميشتير. تاريخين هئر چاغيندا حرب باکيميدان يوکسئلئمئک و رئفاھ ايچيندئ ياساماک ايستغيندئ اولان چينليلردئ، تورک کولتورونئ سيکئ بيربيچيمدئ باغلانماک اۇئئملئ بير آراچ اولاراک سئچيلميسستير.

بئىز ئىدىيەدىن مېتولوژى و موايىن بازى دئىللىرىن
 ھىپسى تونچون چىنە كوزئىدن گئىلدىغىنى و
 چىن دى تئشككول ائتمىدىغىنى
 گۇستردىكلرىندىن، بو اولايلا گۇرى، برونز، تورك
 كاويملىرى واسىتاسىيلا دوغو آسىيا گئىتىرىلمىشتىر.
 بوندان آنلاشلىيور كى، برونز دۇكمى ساناتى، ايلك
 اۇنجى تورك كاويملىرى طارافىندان ادخال
 ائدىلمىشتىر. [۳]

سھيا سولائسى زامانىدا، تورك كولتورونون
 چىنلىلر اوزئىندىكى ائتكىلرىندىن بىرى موسىكى
 ساھاسىندا گۇرولموشتور. آينى يوزىيللاردا، آرالارىندا
 توركلرىن دى بولوندوغو كومشو كاويملىرىن موسىقى و
 دانسلارى چىنلىلرى ائتكى آلتىنا آلمايا باشلامىشتىر.
 ائسكى چىن كايناكلارىندان " جھوو ايكراملارى "
 ندا، تىلو آدىندا بىر آدمىن يابانجى كاويملىرىن
 موسىكىلىرىنى اۇغرئىن ايلك ساناتكار اولدوغو
 كىدئدىلمىشتىر. [۴]

سھانگ سولائسى زامانىدا (مۇ ۱۴۵۰-۱۰۵۰)،
 تورك كولتورونون ائتكىلىرى دئوام ائتمىشتىر و
 اۇنجىلرى چىن دى دىنباي ايدارى ائدىن بويوك ايلاه
 سھاندى كولتونون يئرىنى گىتتىكىچى توركلرىن گۇك
 دىنى آلمىشتىر. نىتئكىم چىن دى سھانگ دئورىندى
 بىر كولتور دئغىشمىسى باشلامىش و اۇنجىكى چىن
 توپراك-بئرنكئت تانرىلارى يانىندا گۇك دىنى
 كئندىنى حىس ائتتىرمىشتىر. چوك تانرىلى بىر دىنى
 صاحىب اولان چىن دى تانرىلارىن ائىن بويوغو
 سايبان دى بىر تارىم-توپراك تانرىسى ايدى.
 توپراك، آنا تانرىچا اولاراك تاساوور اولونويوردو.
 سونرالارى دى، گۇك دىنى نىن تئسىرىيلى،
 اينسانلارىن آتاسى اولان بىر تانرى-كرال حالىنى
 گئلمىشتىر. [۵] سھانگ سولائسى كورولدوغو ايلك
 سئئىلردى، يانى مۇ ۱۴۵۰ دى، تورك كولتورونون ائىن
 مھم ھايوانى اولان آت، چىن دى گئىتىرىلمىشتىر.
 بونون يانىندا حرب آراباسى دا چىن دى
 گىرمىشتىر. [۶] آت و آرابانىن ناكلئدىلمىسى سھانگ

اونجە) ۲۰۰۰ دى كوزئى و باتى چىن دى داغلىك
 بۇلگئىلرىندى ائىن پارلاك دئورىنى ياشايان يانگ-سھاو
 كولتوروندى بويالى چاناک چۇملئك اۇن پلانىدا
 گئلمىش و تىپىك بىر اۇزئىلىك آرز ائتمىشتىر. بو،
 اىچىندى تورك عنصرلارى دا بولونان كارىشىك بىر
 كولتور اولموشتور [۲] آينى كولتورون ائىن بويوك
 اۇزئىلىغى سايبان بويالى چاناک چۇملئغىن توركلر
 طارافىندان گئىتىرىلدىغى حاققىندا بىلگىنلر
 بىرلشمئكتىدەر. گونوموزدى دوغو توركىستان دى
 ائسكى كولتور ايزلرىندى بو چئشيت بويالى چاناک
 چۇملئكلر بولجا بولونماكتادىر. چىنلىلرىن كوردوغو
 ايلك دئولت زانئدىلئىن و مۇ ۱۸۰۰-۱۵۰۰
 يىللارىندا ايكىتداردا بولونموش اولماسى موھتمئىل
 اولان سھيا سولائسى نىن، يانگ-سھاو كولتورو
 اوزئىنى كورولدوغو بىلنىمئكتىدەر. بو كولتوردى دى
 يئنى بىر كولتور عنصر اولاراك ايلك دئفا تونچ
 گۇرولموشتور. بئلكى دى سھيا سولائسى نىن
 كورولماسى نىن سئببى تونچون ادخاليدىر. تونچ دا
 چىنلىلرى يىنى توركلردىن گئلمىشتىر.

چىن دە تونچون ايزلرىنى، ايلك اۇنجى يانگ-سھاو
 كولتورونون اورتا تاباكالارىندا، يانى تاكرىبئىن مۇ
 ۱۸۰۰ يىللارىندا راستلانماكتا و مۇ ۱۴۰۰ دى چوك
 فازلا يايلىمىش بولونماكتادىر. ائىن ائسكى سىلاھلارىن
 شئكىللىرى سىبىريا دىكى سىلاھلارىن شئكىللىرىنى

دى (" بئياض تورک " آنلامىندا گئلىرى) اولاراك
ذىکرئدىلتن تورکلردن نئش'ت ائتتىغىنى
بىلدىرمئکتىدیر.

جهوولارين چين ده گۇرولوپ دئولت
گئلىشتىكچى يئرلى عنصرلارلا كارىشان بوزكير تورک
کولتورو، چين'دى يايلىمىش و بو ايکى کولتورون
کایناشماسىندان گئچچك چين مئدئنىيىتى و چين
توپلولوجونون ائساسلارى کورولموشتور. [۱۰] بحث
ائىلدىغى گىيى، گئچچك چين تاريخى نين
باشلادىغى جهوولار دئوريندى (مؤ ۱۰۵۰-۲۴۷)
يئرلى کولتور اوزئريندى کوزئياتى تئسىرلىرى
بوسبوتون آرتتى. تورک مئشئلى اولدوكلارى ايلرى
سورولتن جهوولار، ايجيندى گونئش، آى و بىلدىز
کولتورلى نين بولوندوغو گؤک دىنىنى اينانىيورلاردى.
ايلىك ائتكىلىرى سهانگ دئوريندى گۇرولتن گؤک
دىنى، بو تاريختن سونرا دا چينلىلر اوزئريندى و
دوشونجئريندى اولان اوستو بير رول اويناماي دئوام
ائتمىشتير. داها اؤنجئلىرى چين'دى، دونيايى ايدارى
ائندن بويوک ايلاه سهان-دى کولتو حاکيم ايکن،
جهوو(چو)لار اونو اورتادان کالدىرىپ، ناتوراليزم و
کاھرامانلار کولتونو يئرلئشتيرمىشلر. باشکئنت لويانگ
شئهرى بو دى نين تئسىرى ايلى، دونيانين مئرکئزى
سايىلييوردو. نيهايئت يوکسئک ايکتيدارا صاحب
حوکومدار، چين'دى " گؤک'ون اوغلو " مئرئبئسىنى
يوکسئلتىلدى. جهوولار، چين'ى يئنى بير ايدارى
سيستئمى و يئنى آکيدلر گئتيرمىشلردير.
و. کوپئرس دى اولنلارى اورتا آسيادان چين'ى يئنى
دئولتچىلىک سيستئمى گئتيرن آتلى تورکلر
اولاراك كابول ائتمئکتىدیر.

هئرهالدى جهوولار زامانىندا، بيرىسى سيهېربازلىک،
ديغئرى دين اومدئلىرىنى تمثىل ائتمك اوزئرى،
تورکلرين چيفت کراللىک اوصولو حاکيم بولوندوغو
مالومدور. بونلاردان سيهېربازلىغى تمثىل ائندن
کرالين، سهانگلاردان کالدىغى كابول اولونماکتادير.
گ. حالون ايلىک جهوو کراللارى ايسيملىرى نين

دئولتتىندى بيرچوک باکىمدان چابوک دئغىشمى
ياپمىشتير. شيمدى آرابا صاحىبلىرى، کيسا بير زاماندا
سهانگ دئولتتىندى ايمتيازلى زادئگان تاباکاسىنى
تئشكىل ائدييورلار، بير نئوى اصىلزادى اولويورلار و
دئولتتىن شئکلى داها زياده بير دئرئبئلىک شئکلىنى
ياکللاشييوردو. حوکومدار ايلئسى دى آرابايى و بونولا
داها بويوک ايسئتىلالارا موسايت اولان يئنى بير حرب
تئکنىغى كابول ائدييوردو. بويلهجي، سهانگ دئولتتى
زامانلا آرتان کوزئى (تورک) تئسىريلى
دئغىشتيريلدىکتئن سونرا گئنىشلئمىشتير و ائسكى
چاغلاردان بئرى تئبئتليلرلى بيرليکتى تورک
کابىللىرى نين ياشادىغى بؤلگئى اوزانمىشتير. [۷]

چين'دى برونز ساناتى سهيا دؤنئمىندى تورکلردن
ادخال ائىلدىغى گىيى، سهانگ دئورى نين ائن
يوکسئک سانات ائسئرلى شوپهئسىز کى،
برونزلاردير. آينى دئوردى برونز دؤکوجولوغو
کوزئيدن هيجرئت ائتمىش کون-وو آدلى بير کابىلى
نين ائلىندى بولونموشتور. موهئتمئلن بو کابىلى
تورکتور. بونون ايجين سهانگ دئورى بيتىپ جهوو
دئورى باشلادىغى زامان، برونزلارين شئکىللىرى و
اؤرنئکلىرى دى دئغىشمئمىشتير. [۸] سهانگ
کولتوروندى تورک عنصرلارى نين بونولا مونھاسير
کالمادىغى وورگولانماکتادير و حتى سهانگلارين
کئندى دىللىرى نين دى آسلىندا تورکچى اولدوغو
ايدىعا ائدىلمئکتىدیر. [۹]

شيمدىيى کادار ائکسئريئتلى چينلىلرين کوردوغو
بير دئولت اولاراك زانئدىلمئکتى اولان جهوو
سولائسى نين (مؤ ۱۰۵۰-۲۵۶) آسلىندا اورتا
آسيادان گئلتن تورکلر طارافىندان کورولدوغو و آينى
دئولت آراجىليغىلا ائسكى تورک اينانچلارى نين،
حقوق دوشونجئسى نين و پئک چوک تورکچى
سؤزلوغون چينلىلرلى گئچمىش اولدوغو ۱۹. يوزييلدا
تورکولوژى بيلگىنلىرى طارافىندان كابول ائدىلمئى
باشلايان بير فيکيردیر. چينلى بيليم آدامى سهوى-
زهونگ-سهو دا جهوولارين، چين کایناکلاريندا باى-

سەھانگلاردان حرب ئىسىرلىرىنى داھا يىگى كۆللىنمەسىنى بىلدۈرۈپ، ئىنسان كۆربان ئىتمەي داڭتىنى ئورتادان كالدېرەمەشلاردى. جەھولار چىن دى ئىمىز شەكىللىرىنى دى دىغىشەتەرەمەشەتەر. سەھانگ دىئورەندى توپراک آلتىندا ئو شەكىلەندى مەزدارلار ياپىلمەشەتەر. شىمدى ايسى بويوك بوزكەر ساكىنلرى نىن تىرچە ائىتەكلرى گىبى، بويوك تومولوس - مەزدارلار ياپىلىيورەدو. يانى جەھو حوكومدارلارى نىن مەزدارلارى ايسى، ئورتا آسىا داكىلرەن شەكىللىرىنى چوك بىنەزىئەن بويوك تىپنلر حالەندى ايدى. [۱۳] بو چەشەت مەزدار تارزى نىن چىن دى سون زامانلاردا جەھىن، ھان و تانگ دۇنئەملرەندى دى دۇوام ائىتەغىنى يىگى بىلىيوروز. " ھىرھالەدى، بو جەھولاردا، تامامىيلا

سەھاسى نىن شىمالى چىن و كورە مەنتەكەسى اولدوغونو ايلرى سورموشتور. [۱۱] گونوموزدى كوزنى چىن دى ياشايان چىنلەرەن دىلەندى تورك دىلى نىن

تاتىك اولونان تابو تامامىيلا توركچە اولموشتور. " [۱۴]

جەھو دىئورى نىن ئورتالارىندا تورك موسىكىلرى نىن چىن دى بويوك بىر يانكى اوباندىرەدىغى بىلەنمەكتەدەر. مۇ ۶. يوزىيلا توركلرەن بىر بۇلۇغو چىن دى گىتەمەش و ايل داغچا دىئولتەنى كورموشتور. چىنلەر آراسىندا شاركى سۇلەمەك و دانس اويناماك سورئەتەللى ياشامەنى سوردورن بو توركلرەن، چىن دى يەنى سانات عنصرلارەنى گىتەردەغى آنلاشەلمەكتەدەر. [۱۵] مۇ ۲۸۰-۵۵۰ يىللارلى آراسىنداكى دىئورەندى بوتون چىن فىلسەفەسى نىن و جەمەئەت نىظامى نىن ائساسى

دۇرت ھەنچەللى اولماسەنى داھى بولارەن توركلۇغو ايللى ايلگىلى گۆرمەكتەدەر. بازى موماسەر سەياسى چىن مونئورلرى نىن، كادەم تورك-چىن موناسەبەتەندەن بىت ائدەرك يازدىكلارى يازىلارەندا، جەھو حوكومدارى تون و زامانەندەن مەراث اولاراك بولارەن " ائىتى "، " كوتا "، " آنرو "، " تاي " گىبى توركچە كەلەمەلرەن كالمەش اولدوغو ائسكى چىن كائىنكلارەندەن آلىناراك يازىلدى. فىنلاندىيالى مونگولەست گ. ژ. رامسەتەت، چىن و كورە دىللىرى نىن بوگون كونوشولان لىتەچەللىرى اوزئەندى تەتقىكاتتا بولوناراك، تورك دىلى نىن يالەز ائسكى چىن دىلى اوزئەندەككى تەسەرەنى تەسەت ائتمەكلى كالمەش، تورك دىلى نىن ائىن ائسكى ائىكشەف

سەھاسى نىن شىمالى چىن و كورە مەنتەكەسى اولدوغونو ايلرى سورموشتور. [۱۱]

گونوموزدى كوزنى چىن دى ياشايان چىنلەرەن دىلەندى تورك دىلى نىن

ائىكلرى بارەز اولاراك گۆرولور. اۇرنەغەن، توركچە " بىن يەمەك يەمەم " جوملەسى چىنلەرەندى " مەن بو چى " شەكلەندى سۇلەنەر. اۇزكان اۇتەكتەن طارافەندەن " ۶. ولوسلاراراسى تورك كولتور كونگرەسى " نى سونولان " دونيا دىلەرەندى توركچە نىن ايلرلى " ادلى بىر بىلەردى، چىنچەندى بولونان توركچە سۇزلوكلرەن سەيسە نىن ۳۰۰ دىن فازلا اولدوغو بىلەردەمەشەتەر. تورك و تەبەئەلەرەندەن موشەكەكل اولان سووارلەر دى جەھو دىئولتە نىن ايلك يىللارەندەن ايتەبارەن چىن دى ساواشلار سەك ائەلمەشەتەر. [۱۲] ائسكىدەن چوبان اولان بو ايسەتەلەجىلەر، زىرالاتلا مەشگول اولان

آسیا'دا توركلرين بو مادئنى نئ زامان تانيدىكلارى نين تاريخيني تايين ائتمك زوردور. چينليرى دئميرجيليغين مؤ آنجاك ۷. يوزيلدا جهوولار زامانيدا مالوم اولدوغو فيكرى سانات تاريخچيسى او. مونستربئرك طارافيندان ايلرى سورولموشتور. فاكات دئميرين گئنيش ميكياستا و سيلاح ايمالى ايچين ايستيمالى چين'دئ آنجاك ميلاتتان اؤنجئ ۳۰۰'لردئ باشلاميشتير. چين ساناتي موئتهاسسيى جازل. و. بيسهوپ'ون ۶,۵,۱۹۳۷ تاريخيلئ جولومبيا اونورسيتئسى هوجالاريندان در. تهوماسرئدئ يازديغى بير مئكتوبوندا، ائن ائسكى چين دئمير سيلاحلارى سهان-سى ائيالئتيندئ و جهوو سولائسى نين واتانى اولان يئرلردئ بولوندوغوندا، دئميرين، " ستئپئ جورريدور " ، يانى وئ نئهرى هاوزاسى يولويلا گارپتان گئلميش اولدوغونو و بونو جهوولارين گئتيرميش بولوندوغونو ايلرى سورموشتور. [۱۹] دئميرجيليغين چينليرى توركلردئ گئلميش اولدوغونو چينلى بيليم اداملارى دا وورگولاماكئادير. بو كونودا سن-زهونگ-ميان شؤيلئ يازميشتير: " سيبيريا'دا بولونان هئر بير بؤلگئدئ دئمير اوجاكلارى واردير ... گوک توركلر دئميرئ " تامور " آدينى ورميشتير. آينى سؤزجوغون بيرنجى هئجئسى اولان " تا " ايلئ چينجئدئكى " تئئ " (" دئمير " آنلاميندا گئلئن چينجئ ايشارئت) نين ائسكى تئلافوزو آينيدير. بو، چين'دئ دئمير كوللانما تئكلولؤيسى نين كوزئى-باتى طارافلاردان گئلميش اولدوغونو كانيتلاماكئادير. [۲۰]

هايوان اوسلوبونون توركلرئ ايلگيلى اولدوغو حاققيندا فيكير آيريلغى يوكتور. بو سانات اوسلوبونون ايلك بئليرتيلرى اورتا آسيا'دا مؤ ۳. بين ييللارينا كادار گيتمئكتئدير. فاكات كارلگرن طارافيندان ياپيلان يئنى آراشتيرمالار، بو اوسلوبون مؤ ۶۰۰'لردئ دوغرودان دوغويا برونز ساناتينا تئسير ائديئيلئجئك كادار گئليشميش اولدوغونا سهانگ دئوريندئ كالان

كورولموش و بويوك فيلوزوفلار دا اورتايا چيكميشتير. بونلار آراسيندا چين تاريخيندئ اونو سون زامانلارا كادار دئوام ائدئگئلئن و " چين سوكراتئسى " دئيئ تاوسيپ ائديئن كونفوجيوس'ون آكيدئسى، سوسيال فئلسئفئسى و سياسى گايئسى توركلرين گوک دينى و اونا داينان حقوق دوشونجئسيندئن گئلميشتير. بو يوزدئن، كونفوجيوس'ون تانريى ائن بويوك كودرئت اولاراك تاساووورو، دئولئت-آيلئ، تانرى-حوكومدار موناسئبئتى و آهلاک دوشونجئلىرى توركلرين تانرى، كوت و تؤرى آنلايشلارى ايلئ بير پاراللئيك آرز ائتمئكتئدير. كونفوجيوس'ون ائسكى تورك تئلاككيلرينى ناكيل و ايضاح ائتتغيئنى داير ديغئر بير دئليل دئ، تانرى'دان بحث ائدئرئ، چينجئ اولمايان " تئئن " سؤزونو كوللانماسيدير. او، لون-يو (فئلسئفى كونوشمالارى) آدلى كيتابيندا گوک و تانرى تابيرلرينى دايمى بو كئلمئى ايلئ كارشيلاميشتير. بو دا توركچئ " تانرى " (تئنگرى) كئلمئسيندئن باشكا بير شئ دئغيلدئر. [۱۶] بحث ائديديغى گيبي، كونفوجيوس تاليملىرى نين آسلى چين تانرى دوشونجئسييلئ بير تورلو آلاكاسى يوكتور. دولاييسيلا، بو خصوصتا ائن يگى آراشتيرمالارى ياپان و. ائبئرهارد هاكلى اولاراك شؤيلئ دئميشتير: " كونفوجيوس'ون آكيدئسى، گوک دينى نين صيرف بير گئليشمئسيندئن عيبارئتتير. " [۱۷] بير ائكلئمئ وار كى، موخارپ دئولتلر زامانيدا ياشايان مئنگ-زئ و " چين روسجئليني " سايماك گئرئكير اولان سهون-زئ هئر ايكيسى كونفوجيوس طارافداريديرلار. هئر ايكيسى دئ كونفوجيوس فيكيرلرينى گئليشمئتمئغئ چالشميشلار. چين فئلسئفئسى دئ كونفوجيوس فيكيرلرى داهيل، داو اؤغرئيسى و بوداجيليك اولماك اوزئرئ اوچ كولدان گئليشميشتير. [۱۸]

آينى دئوير تورك كولتورونون چينليرى ياپتيغى ائتكيلرى آراسيندا دئميرجيليك دئ واردير. توركلرين دئميرجيليك ايلئ سيكى بير باغلارى واردير. اما اورتا

دۇنئەملىرىندى چىن ئۇ گىرەمىسىنى راغمىن، چىنلىر گروپلار حالىندى ساواشا حاضىر بىر سوۋارى حالىنى گىلەمىش. بو يوزدۇن، دىغۇر دۇرئىلىرىن ئۇنۇنى گىچمىك اىستىئىن جىھو كىرالى وو-لىنگ اۇر و ادئىلرىنى دۇغىشتىرمىش، مايتىنىنى ھون ائلبىسىلرىنى گىمىنى، بىنىجىلىك و اوچولوك ھارنۇكتىلرىنى اۇغۇرئىمىشتىر. [۲۳] گۇچىكتىن، جىھو كىرالى نىن گىرىشىمىلى، كوزئىباتى چىن دۇ تورك طارزىندا بىر سوۋارى كىتاسى تىشكىل ائدىلمىشتىر. اوزون سۇفۇرلر ائسناسىندا تورلو گوچولوكلر و دۇغىشىك اىكلىم شارتلارينا كولايجا گۇغوس گۇرئىلمىشى، زامانىمىز آراشتىرماچىلارنى بىلى ھاپىرتتى بىراكان تورك اوردوسو ساغلاملىغى، كودرتتى و سىلاھلارى نىن اوستونلۇغو دولايىسىلا يابانچىلار طارافىندان اىلك تاكلىت ائدىلغن بوزكىر موسسۇسى اولمۇشتور. سۇيۇندىغى گىبى، چىن آسكۇرى گوجونو تورك اوصولۇندى دوزئىلمىك و دوناتماك تىشئىبوسو اۇنجى جىھو كرالىغىندا گۇرولموش، داھا سونرا جىھىن اىمپاراتورو مۇشھور سى-ھوانگ-تى دۇرىندى (مۇ ۲۴۷-۲۱۰) ھىزاندىرلىمىش، ھان اىمپاراتورو وو-تى (مۇ ۱۴۱-۸۹) نىن كوماندانلارىندان وئى-تىنىگ اىلى، بونون يىتتىشىرمىشى اولوپ، ھون سىستىمىدى ۱۴۰ بىن كىشىلىك بىر سوۋارى كوۋوتى چىكاران ھو-كو-پىنگ طارافىندان باشارىيا اولاشتىرلىمىشتىر. ھو-كو-پىنگ توران تاكتىغىنى اويگولايان اىلك يابانچى كوماندان اولاراك بىلىنمىكتىدۇر. آتلى بىرلىكلر تىشكىلى يولو اىلى تورك سىلاھلارى، آسلىندا بوزكىر تورك سوۋارى ائلبىسىسى اولان جىككت، پانتولون، ھون باشلىغى و چىزمى دى چىن ئۇ گىردى. سورنك اولارى دا اورادا گۇرۇندو. بو اصلاحات و تاكلىتلر گۇكتوركلر چاغىندا دا دئوام ائتتى. [۲۴]

توركلردى ۴۰۰۰ يىللىك بىر تارىخى بىلىنن اون اىكى ھايوانلى تورك تاكومى نىن دى چىنلىرى اىكلىغى بىلىنمىكتىدۇر. اما نى زامان گىچتىكلرى

ائىنى بولونتولار، ھايوان اولوبونون سىلاھ ساناتى نىن، ھىچ اولمازسا، مۇ ۱۴. يوزىلدا تامامىن گىلەمىش اولاراك مۇجوت اولدوغونا شوپھى بىراكاماكتادىر. ائىن آشاغى مۇ ۶۰۰ دۇن بۇرى بو ھايوان اولوبو، ائسكى چىن برونز كولتورونى كوۋوتلى تىسىر ائتمىكتىدۇر. كوۋوتلى بىر ھايوان اولوبو گىلەمىكتى و تامامىن يىنى شىكىللر و يىنى تىزىنات مۇيدانا گىلەمىكتىدۇر. بىنىجىلىك ساناتى نىن چىن ئۇ گىرەمىسىلى كوشوم تاكىمى نىن و آرابالارىن مادىنى كىسىملارىندا ھايوان اولوبونون تاتىك ائدىلدىغىنى گۇرۇبۇرۇز. بونلار اۇنجى مۇجوت اولمايان شىلردى. تىزىنات داھا اىنجى و زارىف اولماكتادۇر. يىنى تىكىلردى كاكا تىكىنى (رئىكلى تاشلارنى كاكىلماسى) و گوموش اىپلىك تىكىنى (گوموش تىلىن كاكىلماسى) چوك كوللانلىمىشتى. بو يىنى سانات، يالنىز چىن دۇ كالمىپ، گونى چىن و چىن ھىندىستان ئىنا دا گىمىشتىر. [۲۱]

اۇزۇت اولاراك بو خصوصتا، اىنى دۇرى چىن كولتوروندى كۇكلو بىر دۇغىشمى ياپان تورك كولتورونون اۇنملى بىلرتىلرى اولاراك جىھو دۇلتىندىكى گۇرۇنتولردىن ائلاشلىدىغى اوزۇرى، اقصادى (ات بىسلىمى)، دىنى (گۇك كولتو)، ايدارى (گىلەمىش آسكۇرى كاراكتىر)، سانات (ھايوان اولوبو) وب. گىبى اسلى تورك عنصرلارى موشاھىدى ائدىلمىشتىر. [۲۲]

جىھو دۇنمى نىن سون زامانلارنىدا چىن دۇ موحارىپ دۇلتلر دىنلىن ماحاللى ھانئىدانلار اورتايا چىكتىغى زامان، چىنلىر دى تورك كولتورونون اوستونلۇغونو داھا يگى ھىسئىدىلمىشى باشلامىشتىر و دۇرئىلىك ھوكومدارلارى آراسىندا تورك كولتورو ھاققىندا موناكاشالار سورمۇشتور. نئىجىدى، اۇنمى كاورانىلمىش اولان تورك كولتورو چىنلىر طارافىندان پلانلى اولاراك كابول ائدىلمىشى باشلامىشتىر. يوكارىدا بحث ائدىلدىغى گىبى، آتىن سىھانگ و جىھو

كئسین اولاراك بئلیرتیلئمئكتئدیر. جهین سولائسی نین بیر تورک دئولتئی اولدوغو فیکرینی ایلری سورئن اونلو شارکییاتچی چوانس، بو دئولتین حوکوم سوردوغو سیرالاردا، اون ایکی هایوانلی تاکویمین و دؤرت تئمئل عنصردان کایناکلانا دؤرت جیهئت دوشونجئسی نین تورکلردئن چینلیلری گئچتیغینی بیلدیرمئکتدیر. [۲۵] بحث ائدیلمئسی ایجاب ائدن بیر شئی وار کی، ایلیم ساھاسیندا جهین سولائسی نین بیر تورک دئولتئی اولدوغو هئوز تام اولاراک کابول

ائدیلمئسئی دئی، آینی دئولتین کویو بیر تورک کولتورونئی بوروندوغو حاققیندا فیکیر آیریلیغی یوکتور. جهین سولائسیندئی باشلانگیچتان بئری آھالی نین ائکسئرسی نین صاف چینلی اولمادیغینا، تورکلر و تیئتلیرلری چوک کاریشمیش اولدوغونا شوپھئی یوکتور. صاف چینلیلر بو دئولتتئن " یاری باربار " دئیی بحث ائدئرلر. زامانلا بو یابانجی تئسیر آزالمیور، موتئمادیئن تازئلئنییوردو. جهین یین ائن مئشهور نازیرلاریندان بیری اولان یو-یو، یابانجی مئنشدئندیر. یابانجی تئسیرلئی دئولت، چین یین دیغر فئودال کولتورلریلئی هیچ بیر زامان فازلا کایناشمامیشتیر. بونون ایچین فئودالیزمدئن ائن کولای کورتولابیلئن بو دئولت اولموشتور. بو دئولتتئی گؤچئی موحاریپ کاویملری نین تئسیرلری چوک اولدوغوندان، ایلک دئفا بورادا، بوتون حالکین حتی کؤیلولرین دئی حربتئی کوللانیلجا کلاری فیکری یاییلماکتادیر. بو یوزدن آینی سولالی گیتتیکیچئی آسکئری بیر ماهیئت آلمیشتیر. سهی -هوانگ- تی نین کئندیسی دئی گؤچئی کاویملرین ائسکی کوزئی کولتورلرینی آیت بیر فیکری کابول ائتتیغینی گؤرویوروز. [۲۶] تورک بیلیم آداملاریندان عوئمان توران^۱ گؤری، آینی تاکویم مس ۴۸^۲ دئی شان-شی ائالئتینی یئرلئشن هونلار واسیتاسیلا چین دئی

اینتیشار ائتمیشتیر. [۲۷] چین دئی مس ۱. یوزییلاردا دایانان بئلگلدئی بو سیستئمین ایزلری گؤرولئبیلیر. ائسکی چین کایناکلارینا گؤری، هون دؤنمئیندئی تورکلرین چینلیلر اوزئریندئی ائتکیلری داھا دا چوغالما یا باشلامیشتیر و ائلیسی، ائو تاکیملاری (کولتوک، یاتاک، ساندالیئی)، یئمئکلر، چالگی و دانس، اولاشیم آراچلاری، اقتصادی یاشام تارزلاری و مادئن اویم و کاکما ساناتلاری چینلیلر طارافیندان چوک بئغئنیلمیشتیر. حوکومدارلار گیبی باشکئنتتئی آریستوکراتلار گروبو دا آرکا آرکایا اونو تاکیلت ائتمیشلردی. بیلھاسا آینی کولتور بئلیرتیلری آراسیندا تورک موسیکسی نین ائتکیلری باشتا گئلئمئکتدیر. ائسکی چین تاریخچیلری هونلاردا گؤرولئن موسیکلر، چالگیلار و هونلارلا چینلیلر آراسیندا گؤرولئن کارشیلکلی موسیکلی ایلیشکیلری و هونلارین چین موسیکسینی یاپتیغی ائتکیلری حاققیندا اؤنئملی بیلگیلر ورمیشتیر. هونلار ائولئندیریلیمیش سای-وین-جهی یئی گؤری، تورک چالگیلاریندان بورگا (بورو) و داوولو چینلیلر چوک بئغئنیمیشتیر. آینی سیرالاردا، چینلیلردئی آسکئری موسیک نین گئلیمئسیندئی دئی هونلارین مهم بیر رول اوینادیغی بئلیدیر. بو کونودا چینلی آراشتیرماچی سهین-جهیژ -بای شؤیلی یازمیشتیر: " جهین و هئن سولالئریندئن ایتیبارئن کوزئی

بورگوسو ایللی چالمیشتیر. [۲۹] آینی دؤنمده
 اودون-هوتئن ناغمئلی دئ هئن سولائسی
 طرافیندان کابول ائدلیپ سارايدا اوینانديغی گیبی،
 یینی آسکتری موتتفیک آراماک آماجیلا اورتا
 آسیا گئلمیش اولان چین ائلچیسى جهانگ-
 جهین، واتانینا دؤنترکن کومول ایلیندی یایگین بیر
 دوروما گئلن " ماها دور موكامی " نى چین'ۇ
 گؤتورموشتور. هئن دئولتتى نین موسیکى ساراينى
 یؤنتمکتى اولان لی-یوان آدلى بیر موزیسین اونا
 دایاناراک ۲۸ چئشیت موسیکى ایجات ائتمیشتیر.
 آینی ناغمی سونرالاری بیر تاکیم ایسلاہ یاپیلماک
 سورئتیلی ساواش مارشى اولموشتور. [۳۰]

۴-۶. یوزییلاردا تورک موسیکیلرینی چینلیلرین
 مئراکلاری داها دا آرتمیشتیر. مس ۳۸۵'ۇ دئ کوسئن
 (کوچا) ناغمئسى، ۴۳۶'ۇ دئن سونرا سولی- کاشکار
 ناغمئسى، ۴۷۶'ۇ دان سونرا هونلارین بیر دالى اولان
 یابانلارین داوول دانس موسیکیسى چینلیلر
 یاپیلیمیش. [۳۱] آینی سیرالاردا، یینی سوگد
 موسیکیسى دئ چین'ۇ یاپیلما یا باشلامیشتیر. مس
 ۶. یوزییلدا کوزئی جهی دئولتتى نین ایمپاراتورلاری
 نئى و بئرباپ چالما یا، کوسئن و سوگد موسیکیلرینی
 اؤغرئتمئسى مئراک دویموشتور، حتی بوندان اؤتورو
 دئولت ایشلرینی دئ بیر یانا بیراکمیشتیر. ایمپاراتور
 گاو-ئى آینی موسیکیلری تاکلیت ائدئرئک " گام-
 کایگیسز موسیکى " یی ایشلئتمیشتیر و دیشارییا
 گیدپ چئشیتلى بؤلگئلى تئفتیش ائدئرکن آت
 اوزئریندی هئپ آینی موسیکى چالمیشتیر. [۳۲]
 چین'ۇ دئ راغبئت گؤرئن باتى ائللر موسیکیلری
 ایچیندی کوسئن موسیکیلرین چوک ائتکیلى
 اولدوغونو چین کایناکلاریندان اؤغرئنیوروز.

بودیزمین اورتا آسیا یولو ایللی چینلیلر
 یاپیلما سیندا تورکلر بویوک ائمئک هارجامیشتیر. مس
 ۴. یوزییلدا چین'ۇ گؤتورولئن کوسئنلى کوماراجیوا،
 اورادا بودیزم تئرجومئجیلیغیلى اوغراشمیشلاردی.
 ۴۲۵ جیلت بودا مئتینلری تئرجومئ ائتمیش و

کاویملریندن هونلار سورئکلى اولاراک چی نین
 کوزئی سینیرلارینی تئدیگرین ائتمیش. بو یوزدئن،
 کوزئی سینیرلاریندا کورویوجو آسکئرلر کونولموشتور.
 آینی آسکئرلر ائکسئریئتلى سینیر دیشینداکی
 گؤچئبى کاویملرین جئنگاور شارکیلارینی و
 ایهتیشاملی سئدالارینی اؤغرئتمیش و سئسلى ایللی
 گؤزداغى ورمئى باشلامیشلار. سونرا دا آینی
 شارکیلار سارایا گیرمیش، حتی سارای مابئلریندکی
 بویوک تۇرئندئ دئ سؤیلنمیش. بو، چین'ۇ دئ
 داوول و بورگا موسیکیسى نین، یانى آسکئری
 موسیکى نین شئکیللنمئسیدیر. " [۲۸]

شونو آیریجا بئلیرتمئک ایجاب ائدئر کی، کوزئی'ۇ دئ
 بولونان هونلارین و تانری داغلاری'ۇ نین گونئیندکی
 واهالاردا کورولموش شئهر دئولتلى نین
 موسیکیلری، چین کایناکلاریندا " هو موسیکیلری "
 آدی آلتیندا کایدئیلیمیشتیر. چینلی آراشیرماجى
 یانگ-یین-لو، هو موسیکیلری نین هئپ بیر گؤدئ
 اولدوغونو بیلدیرمئکتئدیر. نیتئکیم دوغو
 تورکیستان'دا هوتئن دیشینداکی واهالارین ائسکی
 ساکینلری نین تورک اولدوغو گیتتیکچئ
 کانتیلانماکتادیر. اویگور تورکلریندن یئتیشمیش
 بویوک بیلگین آ. موхамمئد ائمین هونلاردان و تاریخ
 نئهرى جیوارلاریندا بولونان شئهر دئولتلىریندن
 چینلیلر آراسینا یاییلان شئیلرین، یالنیز هون
 بورگاسى و آسکئری موسیکى ایللی مونھاسیر
 کالمادیغینی و بو یؤندئکی ائتکیلرین داها گئنیش
 میکیاستا اولدوغونو دیللی گئتمیشتیر. اونا گؤرئ،
 هئن دؤنئمیندئ بئرباپ (پی-پا)، بالمان (بی-لی)،
 غونگکا (کونگ-هو)، بورگا، نئى، داوول، بوریا (هو-
 ژئی) گیبى چالگیلار چین'ۇ گیرمیشتیر. ایمپاراتور
 هان-لینگ-دی نئى چوک بئغئتمیشتیر. بان-جهاو
 یورویوشتى بورگا کوللانمیشتیر. ساو-ساو، اوغانلار
 اوزئرینی یاپتیغى یورویوشتى بالمان چالدیرمیشتیر.
 سای-وئن-جهی " بوریا دا ۱۸ مئلودى " آدلى بیر
 مانزوم ائسئر یازمیشتیر و آینی موسیکىگى او، هون

فازلا موسیکی ایجات ائتمیش و سارايدا چوكتان سۇيلىئمىكتى اولان شەھوتىنگىز و دوشوك ماهيىئتتىكى شاركىلارى اورتادان كالديريپ ساراي ساناتى نين ايچترىكليرىنى تئميزلئمىشتير. سوي و تانگ ناغمىلرى آراسيندا " تورك موسيكيسى " آديندا بير موسيكي واردى. بونون ديشيندا، كايىنكلاردا تانگ ساراي موسيكيلىرى آراسيندا بولونان " گۇكتورك سئن-تئىي " دئىلئن بير موسيكيدين سۇز آچيلمىشتير. [۳۵] بحث اي گئچئن موسيكي نين " گۇكتورك سانئىي " ويا " گۇكتوركلردى اوچ تور " انلامينا گئلىدىغى بيلديرىلمىكتىدور. مۇ ۶۳۶دى تانگ ايمپاراتورلوغو طارافيندان زاپتئيدىلئن كوچونون موسيكيلىرى، بو تاريختن سونرا چينلىليرين ديككاتىنى چنكىمىش و اينى شەھيردن ۱۴ موزيسين چهانگ-آن'نى سئوكتىدىلمىش. [۳۶] بويلهجي، كوچو موسيكيلىرى نين تانگ سارايندا يايىلماسيىلا، آسليندا دوكون بۇلومدن موتئشئكىل اولان تانگ موسيكيلىرى، اون بۇلوملو بير موسيكي حالينى گئلمىشتير. [۳۷] يينى " تورك اويونو " و " آ-جهو اويونو " آدىلى موسيكيلىر بير سورى جهانگ-آن'دى يايىلمىش اولماسينا راغمن، سونرالارى كايولموشتور. تانگ دۇنئىمىدى ياشايان يئن-خيو، توركچى كونوشايلىردى. گئنى توركچى شاركى سۇيلىئىبيلردى و دانس اوينايابيلردى. [۳۸] دئمىك كى، ايلك گئلىشمىلرى سوي و تانگ دۇنئىملىرىدىن گورولئن چين موسيكيلىرى نين تئملى، چينلىلردن

ضيادى، گۇكتوركلرى ايھتياو ائتمىك اوزئرى ائترافتا بولونان يابانجى كاويملىرىن موسيكيلىرىنى دايانماكلا اورتايا چيكمىشتير. كوچونون زاپتئيدن سونرا چينلىلر اوزوم نووسى گئتيريپ باھچلردى يئتىشتيرمىش، پئكمز و شاراپ ايستيهسال ائتمىك تئكنيغى دى اؤغرئىمىشلردور. [۳۹]

۸۰۰ئى ياكين چيراك يئتىشتيرمىش اولان كوماراجيوا، چين'دى بوديزم تفرجومئجىليغى نين تئملىنى ائتمىش بير شحت ايئتتير. [۳۳]

گۇكتورك دۇنئىمىنى گئلىركئن چين كولتوروندى تورك ائتكىلىرى نين ايكنجى مئرهالئسى اورتايا چيكمىشتير. گۇكتورك پرنسسسى سوپوم'لا بئرابئر چين'نى گيدئن سوجوب، بنگ-ژيزتونگ، بنگ-ماندا گيىي تورك موزيسينلرى چينلىليرين موسيكي آلانيندا اؤغرئىم و اصلاحات ياپماكلا كالمامىش، اينى زاماندا پئك چوك موسيكيگى ايجات ائدرئك چين موسيكيلىرى نين گئلىشمىسىنى بويوك كاتكيدا بولونموشتور. سوجوب، چينلىليرين داغينىك بير دوروما دوشوب بوزولموش اولان يئدى بۇلوملو موسيكي ريتمىنى تانزيم ائتمىش و ۱۲ بۇلوملو موسيكي كورالينى ايجات ائتمىشتير. چين موسيكي تاريخيندى دۇنوم نوكتاسى تئشكىل ائدن سوجوب'ون اينى كورالى، چين'دى سونگ دۇنئىمىنى كادار سورموشتور و دوغو'دا كورى، ژاپون، باتى'دا هينت'نى كادار يايىلمىشتير. گونئى'دى تيبئت، يوننان، بورما و ويئتنام موسيكيلىرىنى ائتكى ياپمىشتير. [۳۴] كايىنكلارلا گورى، چين'دى سوي دئولتى كورولدوكتان سونرا كولتور باكميندان چينلىلر تامامن كوزئىي اويان موسيكي و گيگيمدن باشلاماك اوزئرى گوندئلىك حياتتا كوللانيلان پئك چوك شئى آلمىشلاردير. سوي ساراينداكى تورك موزيسينليرين باشيندا گئلىنلردن بنگ-ماندا اوندان

اولانیریم، اوندان سونرا ساچیمی اوزاتاراک گۆکتورک اولوروم و لی-سو-مونون حوکومئتیئی شاد اولاراک اونا هیزمئد ائدئیریم. بوتون ایستغیم بودور. " [۴۱]

بونون دیشیندا، تورکلردی گۆرولئن یوزلرینی چیزئرئک کان آکیتماک سورتئیلیی آرز ائتمئک گئلئئغی نین دئی آینی سیرالاردا چینلیلری گئچتیغینی بیللیوروز. [۴۲]

اویگورلارین چینلیلری یاپتیغی ایلیشکیلی هونلار و گۆکتورکلری نازاران بیراز فارکلیلیک گۆسترمیشتیر. اویگورلار، تانگ ایمپاراتورلوقو ایلی باریش ایچیندی گئچمئک و وارلیغی ایچین یاردیم گۆسترمئک، تیجاری و کولتور ایلیشکیلرینی اؤئی سورمئک گییی شارتلاری دیش سیاستین باشلیجا اؤلچولری اولاراک سئچمیشتیر. اویگور سوواریلری نین مۇ ۷۵۵-۷۶۳ دئی تانگ ایمپاراتورلوقونو اؤنگلوك و سؤیگون ایسیانی نین تهلپیکئسیندن کورتارماسی، چین ایچین بویوک اؤنئمی هایز بیر هارئکتتیر. بونون ساییسیندی بیر کاچ بین سئنئلیک بیر تاریخه صاحب چین کولتورو کورونما و گئلیشمی فیرصاتینی بولموشتور. جهانگ-آن و لو-یانگ گییی باشکئنتلر باشتا اولماک اوزئری ایمپاراتورلوقون بویوک شئهرلریندئکی حوکومئت ماکاملاریندا تورک قوموتانلاری و سیاستچیلری چالیشمیشتیر. آینی شئهرلردی اویگورلارین کوردوغو ائولر، سارایلار، دوککانلار، بازارلار، هاستانلر، لوکانتلار، تاپیناکلار اورتایا چیکمیشتیر. [۴۳] آینی دوروم، چینلیلری تورک کولتورونو داها دا یاکیندان تانیماک فیرساتینا کاووشتورموشتور. نیتکیم تانگ دؤنئمیندی چینلیلرین تورک کولتورونو اؤغرئئمی هارئکتتی زیروسینی اولاشمیشتیر. چین کایناکلاریندا بحث ائیلدیغی گییی، تورک کولتور ائتکیلی آراسیندا گیگیم و موسیکی اؤن پلاندا گئلئمئکتدیر. ولیاهت جهانگ-جهیئن'ین یاشامیندا گؤرولدوغو گییی، چین دئی دئولئت اثرکانی و هنرکئستی بیر تورک موداسی باشلامیشتیر. یئشیل و کاهو رئنکلی، یاکالی،

آینی سیرالاردا تورک حرب تئکنیکلری یانیندا سپورلاری دا چینلیلرین دیککاتینی چئکمیشتیر. کادینلارین دا ایشتیراک ائتیکلری چئشیتلی توپ اویونلاری (فوتبول، گولف و پولویا بئنزئر نئولری) هونلاردان بئری تورکلر آراسیندا اویانماکتا اولوپ، گۆکتورکلر چاغیندا چین دئی یایلمیشتیر. [۴۰]

گۆکتورک گئلئئکلری نین چینلیلر اوزئریندئکی ائتکیلی پرنس جهانگ-جهیئن'ین گوندئلیک یاشامیندا آچیک اولاراک گؤرولموشتور. بو خصوصتا چین کایناکلاری شؤیلی یازماکتادیر: "چین ولیاهت جهانگ-جهیئن گۆکتورک دیلینی کونوشمای و گۆکتورکلر گییی گیگینمئی سئویوردو. ماییئتیندی بولونانلاردان، گۆکتورکلری بئنزئر بئشر کیشیگی توپلایاراک بیر گۆکتورک کابیلئسی کوردو. اونلارا کویون دئریسیندن پالتو گییدیرپ، ساچلارینی کویوک شئکلیندی اوزاتتیردی. بو کییاقتللی چوبانلیکلارینا دئوام ائدئجئکلردی. ولیاهت جهانگ-جهیئن آیریجا اوزئریندئ بئش آدئت کورت باشی هئیکئلی بولونان بیر بایراک یاپتیردی و میزراکلار دیکئرئک، بو میزراکلارا بایراکلار آستیردی. کئندیسی دئی یاپتیردیغی بیر چادیردا اوتورور، آداملارینا کویون کئستیرپ پیشیرتیر و اونلارلا بئرائر یانلاریندا آسیلی دوران کیلیچلارلا کویون ائتینی کئسیپ یئرلردی. ولیاهت جهانگ-جهیئن چوغو زامان آداملارینا شؤیلی سؤیلردی: کئندیمی بیر گۆکتورک کاغانی یئرینی کویوپ اؤلموش گییی یاپاییم. سیز دئی اونون جئنازئسیندئکی اوصوللری تاکلیت ائدین. بونو سؤیلئدیکن سونرا جهانگ-جهیئن اؤلموش گییی یاپتی و یئر اوزاندی. ائترافیندا بولونان آداملارین هئپسی آغلابپ، کئندی ائترافیندا آت کوشتوروپ و کئندیسینی یاکلاشاراک یوزلرینی چیزییولاردی. بو مئراسیم اوزون سورئ دئوام ائتیکئن سونرا ولیاهت بیردئنبیرئ کالکیپ شونلاری سؤیلئدی: ایمپاراتور اولسام اون بینلرچی سوواریلیی جهین-جهئنگ شئهری نین باتیسیندا

گنلیشمئسینی یول آچمیشتیر. کوزئیدی، بو دئوردی یئرلی تورک شارکیلارینی تاکلیت ائدرئک، تابیی، حالک دیلیندی یازیلیمیش و بیلھاسا هیسلریندئکی و ایفادئریندئکی کوووتلی شؤهرت کازانمیش کیسا، باسیت شارکیلار وار اولموشتور. گنرچئکتئن آسلیندا گونئی نازمی نین ئسیرلری آلتیندا کالان و حیسلرین دئرینلیغیندن ضیادی، شکلین موکئملیئتینی اؤنم وریلن تانگ دئوری شیرلری نین گنرچئک هیسرلی دولدورولماسی تورک ائدئبیاتی نین ائتکیلریلی اورتایا چیکمیشتیر. شیرین بو یئنی تاھاوولونو ایلک گؤستئرئن تانگ شاعیرلریندئن جهئن-زی-آنگ دیر. بوندان و داھا باشکا بیرچوک شاعیرلردن سونرا تانگ دئوری نین پارلاک چاغی گنلمئکتدیر. [۴۸]

چینلیردئ تیباترو ساناتی نین ووجودا گنلمئسی دئ تورکلری باغلانماکتادیر. تورکلردئ تیباترونون نئ زامان گؤرولمئغی باشلادیغی حاققیندا ائلمیزدئ کئسین بیر مالومات یوکتور. بویله اولماسینا راغمئن، م. م. نیکولوویچ ایسمیندئ بیر موچاریرین بئلگراډا وردیغی بیر کونفرانس و بئلگراډا " پولیتیکا گزئتئسی" نین ۲۴ اوجاک ۱۹۳۴ تاریخلی ساییسیندا یازدیغی بیر ماکالی، او سیرالاردا تورکچئی چئوریلیپ بازی دئرگی و گازئتلردئ یاینلانمیشتیر. بو موچاریر، تورکلرین زامانیزدان دؤرت بین ییل اؤنجئ بوگونکو ماناسی ایلی بیر درام ساناتی ووجودا گئتیردیکلرینی سؤیلئئرئک تورک کولتور و مئدئنیئتی نین گنچمیش چاغلارداکی اوستون مانزاراسیندان بحث ائدیور و یکی بین ییل اؤنجئ یازیلیمیش اولدوغونو سؤیلندیغی بیر تورک پیئسی حاققیندا مالومات وریردو. اویگور تورکلریندئن بویوک آرکئولوگ و یازی بیلیمجیسی کوربان والی زامانیزدان یکی بین ییل اؤنجئ تورکلرین تیباترو تمثیل ائتتیغینی و تیباترونون محض ۷. یوزییلدا چوک گنلیشتیغینی بیلدیرمئکتدیر. [۴۹] بحث ائدیلهیغی گیبی، اورتا

سولدان آچیلان، بئلدئن کوشاکلی تورک گیسیلری تانگ دؤنئمیندئ بویوک کیتلئرین گونلوک گیسیسی حالینی گنلمیشتیر. چینلیر یالنیز تورکچئ گیگینمئک، تورک کییافتلرینی تاکلیت ائتمئکلی کالمامیش، آینی زاماندا تورک چالگیلارینی چالاراک تورک شارکیلارینی سؤیلئمئک و تورک دانسلارینی اویناماک دئورین بویوک بیر تفسیر دالگاسی دورومونا گنلمیش. بو دوروم ۵۰ سنئ سورموشتور. اولو ایمپاراتور تانگ-خوان-زونگ دئپ چالابیلن بیر موزیسیئن اولموشتور. گونگ-سونگ-لینگ و لی-آو گیبی تورکچئ دانس ماهیرلری اورتایا چیکمیشتیر. تورک موسیکیلری آینی دئورین یئتیشیردیغی بی-جهو-یی، یوان-جهین، جهانگ-هو، لی-بای، دو-فو، لی-جهی، وانگ-جهین، لیو-یان-سی، لی-روی، لی-جهو-لینگ، وینگ-جهئنگ-زان و لیو-یی-خی گیبی اولو شاعیرلرین ائسرلریندئ بیر ئما اولموشتور. تورک موسیکیلری نین چینلیرلری یاپتیغی ائتکیلری اوزئریندئ ائن یگی آراشیرمالاری یامیش اولان آ.محمد ائمین ئ گؤری، تانگ ناغمئلریندئ کوسئن موسیکیلری باشتا اولماک اوزئرئ تورک موسیکیلری حاکیم دوروما گنچمیش و کورئ، ژاپون و هینت موسیکیلری نین تانگ سارایینداکی نوفوزونو اورتادان سلیمیشتیر. [۴۴] آیریجا، داوت و شؤئلردئ یابانجی موسیکی ائشلیغیندئ سینیر اؤتئسی میللتلرین یئمئکلری سئرویس ائدیلدی. [۴۵] تورک موسیکسی نین ائتکیلری سوی دؤنئمیندئ سادئجئ سارایلا مونھاسیر کالماسینا راغمئن تانگ دؤنئمیندئ سارای دیشینا تاشیپ سیرادان اینسانلار آراسینا دا یاییلمیشتیر. [۴۶] سونگ دؤنئمینئ گئلیرکن آینی ائتکی داھا دا آرتمیشتیر. [۴۷] و. ائبهرارد ئین بیلدیردیغی گیبی، صاف چینلیردئن موتئشئککل اولان گونئی چین ایلی بیلھاسا تورکلرین حاکیمیئتی آلتیندا بولونان کوزئی آراسینداکی آیری سیاسی گنلیشمئ ائدئبیاتین دا آیری شئکیلردئ

اولان دانسلی تمثیلرلدن سونرالاری " آسکتری پیئسلر " (حرب و داها باشکا ساهنلر) گئلیشمیشتیر. بونلاردا ائساس، موسیقی و مئتین دئغیل، ائن یوکسئک زیروسینی اولاشمیش دانسلاردير. کوزئیدی، اورتا آسیا کویملری نین چین تیياتروسو اوزئیندئکی تئسیرلری سونرا دا دئوام ائتمئکتدیر... [۵۳]

تورک ائکیلی آلتیندا تانگ دؤنئمیدئ موتئشئککیل اولان تیياترو، چین دؤن اوزون زامان آشاغی بیر ایش اولاراک سایلمیشتیر. آنجاک موغوللارین چین ایشگاللری سیراسیندا اینکیشافا ایمکان بولموشتور. ۱۳. یوزییلین باشیندا ایتبارئن موغول ایستیلای سیراسیندا ایدیر کی، چین تیياتروسو سئربئست بیر شئکیلدئ ایلرئمی ایمکانینی بولموش و موغوللاردان حیمایی گؤرموشتور. موغول دئوریندئ ووجودا گئتیریلئن ائن بویوک ائدئبی باشاریلار، شوپهئسز کی، تیياترو ساهاسیندا اولموشتور. آینی دئورین دراماجیلاری آراسیندا تورکلر دئن یئتیشمیش سئوینچ کایا، مو-جهونگ-یی، عالی شیرین و سایدوللا گیبی مولیفلر دئ واردير. اونلار بیرچوک پیئسلر یازمیشتیر. [۵۴]

چین دئکی بین بودا ماغارا تاپیناکلاری نین دووار رئیسلمریندئ دئ تورک کولتورونون ائکیلی گؤرولموشتور. بو هوسوتا بوچوک آسیر اؤنجئ چینلی بیلم آدمی سهانگ-دا ایلک اولاراک بیلگی

آسیا دا بولونموش کایا رئیسلمریندئن، هافرایی مالزئملریندئن و چین کایناکلاریندان تورکلرین ایکی بین ییلدان فازلای بیر جامبازلیک و تیياترو تاریخینی صاحب اولدوغو بیلمئکتدیر. چین کایناکلاریندان " یازیلی بئلگنلر اوزئینئ عومومی دئنئملر آدلای بیر کیتابتا، چینلیرین اؤنجئ جامبازلیک و تیياترو ساناتینی بیلمئدیکلری، سونرا بونلاری تورکلر دئن اؤغرئندیکلری آچیک اولاراک کایدئدیلمیشتیر. آینی چین کایناکلاری تورک جامبازلاری نین چین دئ گؤستردیکلری مختلیف تمثیلری آچیکچا دیکرئتمئکتدیر. چین اؤ گیدئن کوسئنی بیلگین، میمار و جامباز پورتئدین، لو-یانگ دا چینلیرئ جامبازلیک اؤغرئتمئکلی اوغراشمیشتیر. آینی سانات دالی چینلیردئن باشکا، یینی کورئ، ژاپون و بورما یا دا گئچمیشتیر. [۵۰]. آمحمد امین تورک تیياتروسونون هان دؤنئمیدئ چین دئ تمثیل ائدیلمغی باشلادیغینی سوی و تانگ دؤنئملرینئ گئلیرکن " هو-سی " دئنیلئن تورک تیياتروسونون گئنیش میکیاستا یایلیغینی و بونلار آراسیندا " سوموز " اویونونون چوک ماروف اولدوغونو بیلیرمئکتدیر. [۵۱] سهوان-زونگ زامانیندا سارایدا ائسکسیندئن داها دئدئبئلی بیر حایات سورولمئکتدیر. کوزئی کویملری نین کوووتلی تفسیری آلتیندا، گئچئک بیر تیياترونون باشلانگیچلاری مئوجوت اولدوغو خالدئ، شیمدی ایلک دئفا اولاراک ایمپاراتورون ساراییندا بویوک تمثیللرین وریلدیغینی دویویوروز. سارایدا ائغلئنجئی تمین ائتمک ایچین آکتورلر و موزیسینلر یئتیشتیرئن بیر کونسرواتووار آچیلیمیشتیر. [۵۲] " آسیرل چین تیياتروسو ایکی کایناکتان گئلمیشتیر. کوزئیدئن گئلن دانسلی تمثیلر دئن (بیلاهارا داها ضیادئ کیلیچ اویونلاری) و کوربان اویونلاریندان. بونلار دا گونئی چین آسیندان گئلمئکتدیر آسیرلارینی کوزئیدئکی تورکلرین و موغوللارین کولت اویونلاریندان (ماسکئلی، بوغا دؤغوشو و گورئش)

چینلیلیرین چوک هوشونا
گیتیمیشتیر. چینلی شاعیر
بئی جهوی بئو چادیری
اولدوکچا دئتایلی تاریف
اندییور. چین دئولت
اثرکانی سارایلارین اولوسونا
چادیر کوردورویور و کیش
گونلرینی اورادا
گتچیریوردو. بئی، چادیری
موهتئمئلن تورکلری

سئمبولیزئی ائدئن کلاسیک رئنک " ماوی " یلی
تاسویر اندییور. [۵۷] اوتاغین اوجاغی نین اؤنوندئ
شاراپ ایچمیش، کونوکلوی کونوکوسوز تورک اوتاغی
ایچیندئ یاشامایی چوک سئون بئی-جهوی-ی نین
تورک چادیری حاققیندا یازدیغی " ماوی اوتاغ " و
" ماوی اوتاغ ودا " آدلی ایکی شییری نین تورکچئی
تئرجومئسی ایسی، اولنو تورک بیلگینی ب.ؤگئل'ین
" تورک کولتور تاریخینئ گیرییش " آدلی کیتابیندا
وریلیمیش اولدوگوندان، بورادا تئکرار کایدئتمئغی
لوزوم گؤرمویوروز. [۵۸]

تورکلردئ تییبین میللاتان اؤنجئلری دئی چوک
گئلیشتیغی و کومشو میللئتلر اؤزئیندئ دئیرین بیر
ائتکی بیراکتیغی بیلیمئکتئدیر. بو باکیمدان،
چینلیلیرین ائجازجیلیک تاریخینئ گؤز آتیلیرسا
تورکلرین آینی ساهادا نئ کادار ایلری گیتتیکلری
آنلاشیلیر. نیتکیم چینلیلر ایلاچ حاضرلاما ساناتیندا
تورکلرئ بورچلو کالمیشتیر. مؤ ۵. یوزیلدا یازیلدیغی
تئسپیت ائدیئلن " ساری ایمپاراتورون هاریجیئی
هاستالیکلار تئداویسی کیتابی " ندا چینلیلیرین
زئهیرلی ایلاچلاری باتی ائللردئ یاشایان تورکلردئ
آلدیکلاری دیلی گتیریلیمیشتیر. چین دئی سوی،
تانگ، سونگ، یوان، مینگ دؤنملریندئ یازیلان تیپلا
ایلگیلی کیتاپلاردا چینلیلیرین تورکلردئ گتیردیغی
۱۲۰ چئشیتئن فازلا ایلاجین آدی کایدئدیلمیشتیر.

ورمیشتیر. فیئلن، دون-هوانگ (بین بودا)، آن-سهی
(تومئن پوت چایی)، لینگ-سهی (بینگ-لینگ
مابئدی)، یون-گانگ و لونگ-مئن بودا ماغارا
تاپیناکلاریندا ایشلئتمیش رئیسیم، هئیکئل و پوتلار
دوغو تورکیستان'دا بای، کوچا کاراشهیر و تورپان
واھلاریندا بولونان ماغارا ساناتینا چوک
بئزئمئکتئدیر. مس ۷. یوزیلدا یاشایان و داوتلئ
چین'ئ گیدئن اودونلو بویوک رئیسام وایجیرا
ایراساتکا، چین رئیساملیغی نین گئلیشمئسیندئ
بویوک ائمئک هارجامیشتیر. او، جهانگ-آن و لو-
یانگ'دا ۷۰ ییلدان فازلا چالیشمیش و ۷۰۰ دئن فازلا
چیراک یئتیشتیرمیش. چین'ئ کابارتما رئیسیم
تارزینی گؤتورموش و آراشتیرماچیلار طارافیندان "
اورتا چاغ رئیساملیغی نین اؤنجوسو " اونوانی وریلئن
بو بویوک رئیسامین، آینی تارزی گئنی کورئ و
ژاپون رئیساملیغینی دا کویو بیر ائتکی آلتینا
آلمیشتیر. [۵۵] زاتئن، رئیساملیک ساھاسیندا باتی و
بیلھاسا تورکیستان تئسیری نین نئ کادار بویوک
اولدوغونو گؤروپ هائرئت ائتمئمک مومکون
دئغیلدیر. تانگ دئوری نین ائن مئشهور چین
رئسسامی، وو-داو-زئ'دیر. کئندیسئ اورتا آسیا
اؤرنکلری نین ائن چوک تئسیری آلتیندا کالان
رئسسامدیر. [۵۶]

شونو آیریجا ذیکرئتمئک گئرئکلیدیر کی، اؤزئللیکلئ
کیش گونلری سیچاک بیر کولوبئ و مس ۷. یوزیلین
چین ائوی حالینئ گئلئن تورک چادیرلاری

جئراھلارينا بئيين و گۆز آمئليياتى ياپتىردىغى دا
يىنى چين كايناكلاريندا گئچئىر. [۶۳]

بورادا شونو بئليرتمئك ايجاپ ائدئر كى، توركلر،
دوغو و باتى^۲دا بولونان بىرچوك كاويملر آراسيندا
كارشيليكلى تىببى ايليشكىلرين كورولماسيندا بىر
كۆپرو رولونو اوينامىشتىر. اؤرنئغىن، هينت، اورتا و
باتى آسيا مئنشئلى ۴۰ چئشيتتن فازلا ايلچ توركلر
واسيتاسيلا چين تىببىنا سوكولموشتور. كاروشتى،
براهمى، سانسكريت و سوگد يازيلاريا يازيلمىش
تىپ كىتاپلارى توركلر طارافيندان چينچئى
تئرجومئ ائدىلمىشتىر. چين تىببىنا اؤزگو اولان كورو
ايغنى ايلئ تئداوى ياپما يۆنئىمى و بازى نابىزا
باكماك مئتودى توركلر آراجيلغىيلا اؤنجئ اورتا
آسيا^۱يا، سونرا اؤن آسيا و باتى مئملئكتلرينى
يايلىمىشتىر. بوندان باشكا، موغوللار طارافيندان
چين^۲ سئوك ائدىلئ پئك چوك تورك، موغول
اوردوسوندا و دئولئت ماكاملاريندا چالشمىشتىر.
ايچىندئ تابيپلرين دئ بولوندوغو بو توركلر،
موغوللارلا چينلير و ديغئر كاويملر آراسيندا كولتور
تاشيبيجى بىر هوويئتلى اورتايا چيكمىشتىر. اونلار،
موغوللاردا تىببىن گئليشمئسىندئ و چين تىببى نين
موغوللار تانيتيلماسيندا اؤنئملى بىر رول اوينامىشتىر.
آينى دؤنئم تابيپلريندئ يوجورنوچ كايا، ائن-زونگ،
آيشئ، ماينو، چاكاي، آرگون سارى، تاريم، ايجات
يارى، دارما كوجو، يوجو، ساديرمىش، سئوينچ كايا،
تئمور تووروو، كوسكوى وب. آيريجا ذيكردىلير.
كيساجا، هئر باكىمدان گئليشمىش بىر تىپ
تئكنولوژيسىنى اورتايا كويان توركلر، گئنى ائسكى و
اورتا چاغلاردا چئشيتلى كاويملر و دئولتئر آراسيندا
تىپ تاشيبيجى دا اولاراك بئينئلمئل بىر تىپ
ايلئتيشيم آغى كورموشتور.

چىندئ مينگ دئولئتى كورولدوكتان سونرا توركلر
ايلئ چينليرين ايليشكىلرى گىتتىكچئ آزالمىش.
دولاييسىلئ، كارشيليكلى اتتكىلر دئ آزالمىش و
يوك گىبى بىر دوروما گئلمىشتىر. مانچو سولائىسى

تانگ دؤنئمى ايسئ چينليرين توركلردئ بويوك
چاپتا ايلچ گئتىرمىش اولدوغو بىر دئويردير. [۵۹]

شونو آيريجا بئليرتمئك ايجاپ ائدئر كى، دوغو و
باتى آراسيندا اقتصاد و تيجارئ باغى كورموش اولان
ايپك يولو، جيواريندا بولونان كاويملرين تىپ
تئكنولوژيسى و ائجراجيليك باكىمىندان آليشورىش
ياپمالارى ايچين ائلورىشلى اورتام ياراتمىشتىر. ايپك
يولوندا گىدئ كئروان ائكىپلرى آراسيندا اؤزل تابيپلر
دئ بولونموشتير. چينليرين كوردوغو هئن، تانگ،
سونگ دئولتلىرى نين باشكئنت و ديغئر مهم
شئهيرلريندئ، كىتان، توپوت و تانگوت دئولتلىرى
نين باشكئنتلريندئ توركلرين ايلچ دوكلانلارى
كورولموشتور. سونرا موغول يون سارايندا
اويگورلاردان يئتشمىش آيشئ طارافيندان جهينگ-
سهى يا يون آدييلا بىر تىپ و ائجراجيليك مئركئزى
كورولموش و بو مئركئز ۱۲۷۳ دئ گوانگ-هوى-سى
(ساراي هاستاهائىسى) ايسمىنى آلاراك و داها دا
گئنىشلتىلرئك اويگور ايلچلارى ايمال
ائدىلمىشتىر. [۶۰] ۱۲۹۳ دئ يون باشكئنتى دورون
(كؤكھوت) ايلئ تايديو (هانباليك)^۲دا گوانگ-هوى-
سىيا باغلى بئرر اويگور ائجراجيليك ماحكئمئسى
كورولموشتور. بو سورتلى، اويگورلارين ائجراجيليك
ايشلرى داها ايلرى سئويئىي گئتىرىلمىشتىر. [۶۱]

ايدىكوت اويگور دئولتئيندئ چابوك ياشلانماماك و
اوزون ياشاما كاوشماك ايچين تابيپلر اديكوت ياشام
باغيشلايىجى شوروبو ادلى بىر مئرهم-ايلچ
ياپمىشلاردىر. بوندان فايدالانان اولنو چينلى تابيب
سون -سى- ماو بويوك نوسهالى اوزون ياشام
ساغلاماك مئرهمى و كوچوك نوسهالى اوزون ياشام
ساغلاما مئرهمى ادلى ايلچلارى ياپمىشتىر. [۶۲]

عامئلييات دا تورك تىپ تئكنولوژيسى نين بويوك
گئليشمئلريندئدير. تانگ دؤنئمى چين كايناكلاريندا
اويگورلارين جهانگ-آن و لو-يانگ دا بئيين و گۆز
آمئليياتيلى اوغراشتىكلاريندان سؤز آچىلير. موغول
يون دئولتئيندئ موغوللار و چينليرين اويگور

آبدوشوکور موحاممئد ائمین، اویگور موکام حازنئسی، اورومچی ۱۹۹۷، ص. ۷۵.

ایبراهیم کافنسوغلو، آگی، ص. ۴۶-۴۸.

و. ائبئرهارد، آگی، انکارا ۱۹۹۵، ص. ۴۶.

اورهان هانچئرلیوغلو، فعلسنفی سۆزلوغو، ایستانبول ۱۹۹۶، ص. ۵۰.

آهمئت زئکی ولیدی توگان، آگی، ص. ۳۰.

سنن-زهونگ-میئن، سوی-تانگ تاریخی، ج. ۱، پئکین ۱۹۸۰، ص. ۲۴.

و. ائبئرهارد، آگی، ص. ۶۹.

ایبراهیم کافنسوغلو، تورک میلی کولتورو، ایستانبول ۲۰۰۴، ص. ۵۱.

بان-گو، هان کیتابی، اورومچی ۱۹۹۴، ص. ۶۸۴.

ایبراهیم کافنسوغلو، آگی، ص. ۲۸۸-۲۸۹.

ضیا گوکالپ، تورک مندئنیئتی تاریخی، ایستانبول ۱۹۹۵، ص. ۳۰، ۳۲، ۳۹.

و. ائبئرهارد، آگی، ص. ۷۷، ۷۹، ۸۱.

عوثمان توران، اونیکی هایوانلی تورک تاکومی، ایستانبول ۲۰۰۴، ص. ۷۱.

سهبین-جهیژ-بای، چین موسیقی تاریخی پروگراملاری، سهانگ-های ۱۹۸۲، ص. ۳۷.

آبدوشوکور موحاممئد ائمین، آگی، ص. ۸۰.

آنوار بایتور، شین-جان داکا میلیئترین تاریخی، پئکین ۱۹۹۱، ص. ۲۱۶.

۲۴ تاریخ کیتابینداکی گوئی و کوزئی دئولئتلر دئورینئ آیت باتی انللر تاریخی مالزئمئلری، اورومچی ۲۰۰۴، ۵۲۸.

آگی، ص. ۷۳۳-۷۳۴.

آبدوشوکور موحاممئد ائمین، اویگور فعلسنفی تاریخی، اورومچی ۱۹۹۷، ص. ۸۷-۸۸.

آبدوشوکور موحاممئد ائمین، اویگور موکام حازنئسی، اورومچی ۱۹۹۷، ص. ۱۱۲، ۱۱۴.

گو-باو، انسکی شین-جان داکا موسیکیلر، دانسلار و توپلوم، اورومچی ۱۹۸۶، ص. ۷۱.

آ. وون گاباین، ایدیکوت اویگور دئولئتیندئ حایات، تورفان ۱۹۸۹، ص. ۱۰۸.

آبدوشوکور موحاممئد ائمین، آگی، اورومچی ۱۹۹۷، ص. ۱۲۷-۱۳۲.

خو-زونگ-جهینگ، گوکتورک تاریخی، پئکین ۱۹۹۳، ص. ۷۷۵-۷۷۶.

ایسراپیل یوسوپ - اننور کاسیم، باتی انللرین یئمئک و ایچکی کولتورو تاریخی، پئکین ۲۰۰۶، ص. ۲۶۸.

ایبراهیم کافنسوغلو، تورک میلی کولتورو، ایستانبول ۲۰۰۴، ص. ۲۸۷.

جهانگ-ژئن-تانگ، تانگ دئوریندئکی دوغو گوکتورکلر حاققیندا یئنی بئلگئلر، تایپای ۱۹۶۸، ص. ۱۱۵-۱۱۶.

لین-گان، تورک تاریخی، اورومچی ۲۰۰۲، ص. ۳۳۹.

آبدوشوکور موحاممئد ائمین، آگی، ص. ۱۲۵.

آگی، ص. ۱۲۸.

نین دوغو تورکیستان^۱ تارروز ائتمئسی و پئک چوک اویگور^۲ ون پئکینه سنوک اندیلئمئسیله اورادا تورک کولتور ائتکیلری چینلیلر آراسیندا یئنیدئن گؤرولمئیه باشلامیشتیر. پئکین دئی اویگورلارین ماحاللی، لوکانتا و باغچئلری کورولموشتور. ۱۹۴۹^۳ دان سونرا سیاسی و توپلومسال دورومدان اؤتورو دوغو تورکیستان داکا تورکلر (اویگور، کازاک، قیرقیز، اؤزبئک، تاتار وب) ایلی چینلیلرین تئماسلاری گیتتیکیچه سیکلاشمیشتیر. بو آرادا، بیلحاصا ۱۹۸۰^۴ دئن سونرا چینلیلرین بو مینتیکالارداکی تورکلر اوزئینئ چئشیتلی ائتکیلری گؤرولمئغه باشلامیشتیر. بویله اولماسینا راغمن چینلیلر دئی اویگور تورکلری نین کولتورونو بئنیسمئکتئدیر. اویگورلارین یئمئکلرینی یئمئک، اویگورلار گیبی ائو بئزئمئک، اویگور تارزیندا گینگئمئک، اویگور شارکیلارینی دینلئمئک، اویگور دانسلارینی اویناماک، اویگور موسیکیلریندئن فایدالانیپ یئنی موسیکیلری ایجات ائتمئک و اویگور میمارلارینا مئراک دویماک گیبی ائیلئمئر دوغو تورکیستان^۵ دا بولونان چینلیلر آراسیندا یایگین بیر دوروما گئلئمئکتئدیر.

دینوتلار:

و. ائبئرهارد، چین تاریخی، انکارا ۱۹۹۵، ص. ۱۷.

آگی، ص. ۲۱.

آگی، ص. ۲۴.

آبدوشوکور موحاممئد ائمین، تانگ دؤنئمیندئ شین-جانگدا شارکی و دانس ساناتی، اورومچی ۱۹۸۰، ص. ۴.

و. ائبئرهارد، آگی، ص. ۶۱.

تورک آنسیکلوپئدیسی، ج. ۳، انکارا ۱۹۸۳، ص. ۱۹۵.

و. ائبئرهارد، آگی، ص. ۳۱.

آگی، ص. ۶۸.

ز. زئکی ولیدی توگان، عومومی تورک تاریخینی گبریش، ایستانبول ۱۹۸۱، ص. ۱۴.

ایبراهیم کافنسوغلو، کوتادگو بیلگ و کولتور تاریخیمیزدئکی یئری، ایستانبول ۱۹۸۰، ص. ۴۷.

آ. زئکی ولیدی توگان، آگی، ص. ۱۴-۱۵.

لی - جهی-فانگ، زهوو-سهی-کوانگ، سهو-یونگ-جهانگ، انسکی چین سپور تاریخیندئن اؤزئستئل دئرلئمئلر، ۱۹۸۴، ص. ۲۷.

و. ائبئرهارد، آگی، ص. ۳۵-۳۶، ۶۹.

آ. زئکی ولیدی توگان، آگی، ص. ۱۴.

- ل. ن. گومیلو، انسکی توركلر، ایستانبول ۲۰۰۳، ص. ۲۲۴.
- شیفیی، تانگ دئوریندئکی بابانجی كولتور، پئكین ۱۹۹۵، ص. ۱۱۰.
- آ. وون گاباین، ایدیکوت اویگور دئولتیندئ حایات، تورفان ۱۹۸۹، ص. ۱۰۸.
- و. ائبهرارد، آگی، ص. ۲۱۹-۲۲۰.
- کوروبان والی، تاریختی یازیلاریمیز، اورومچی ۱۹۸۶، ص. ۷۲.
- آ. سایرامی، تاریختی اویگور جامبازلیغی، شین-جانگ كولتور، ص. ۷۲، ۱۹۹۴، ص. ۸۷.
- آبدوشوگور موحاممئد ائمین، کاتلاملی ائستتیکا، اورومچی ۱۹۹۴، ص. ۳۶۰.
- و. ائبهرارد، آگی، ص. ۲۱۰.
- آگی، ص. ۲۲۱.
- موحاممئد ایسا، شین-جانگ'ین دراما تاریخی اوزئینئ ایلك دئنمئلر، شین-جانگ سوسیال بیلگیلر آراشتیرمالاری دئرگیسی، سای: ۳، ۱۹۹۴، ص. ۱۰۲.
- آ. سایرامی، سوی و تانگ دئولتلیریندئ اویگور ساناتکارلاری، پئكین ۱۹۹۳، ص. ۱۲۲-۱۲۳.
- و. ائبهرارد، آگی، ص. ۲۲۲-۲۲۳.
- ل. ن. گومیلو، آگی، ص. ۲۲۴.
- ب. اؤگئل، تورک كولتور تاریخینی گیریش، ج. ۷، آنکارا ۲۰۰۰، ص. ۳۴، ۳۸.
- وانگ-سهیو-سهین، ایپئک یولوندا تیپ و ائجازلیک ایلیشکیلری اوزئینئ دئنمئلر، اورومچی ۱۹۹۸، ص. ۱۵۸.
- هئئ-سو-لئئ، ایسلام و تورک كولتورونون اوزاک دوغویا یاییلماسی، آنکارا ۱۹۸۸، ص. ۱۷۲.
- وانگ-سهیو-سهین، آگی، ص. ۳۰۸.
- آگی، ص. ۱۶۲.
- آبدوشوگور موحاممئد ائمین، اویگورلاردا ایسلام كولتور، اورومچی ۲۰۰۲، ص. ۲۲۰.
- کاینکچا:**
- ۲۴ تاریخ کیتابینداکی گوئی و کوزئی دئولتلر دئورینئ آیت باتی ائلر تاریخی مالزئمئلری، (ویگورجا)، اورومچی ۲۰۰۴.
- بان-گو، هان کیتابی، (ویگورجا)، اورومچی ۱۹۹۴.
- بایتور، آنوار، شین-جانگ'داکی میللئلرین تاریخی، (ویگورجا)، پئكین ۱۹۹۱.
- جهانگ-ژئن-تانگ، تانگ دئوریندئکی دوغو گؤکتورکلر حاققیندا یئنی بئلگئلر، ۱۱۵، ۱۱۶، ص. ۱۹۶۸، تاپیای.
- ائبهرارد، و، چین تاریخی، آنکارا ۱۹۹۵.
- گاباین، آ. وون، ایدیکوت اویگور دئولتیندئ حایات، (چینچی)، تورفان ۱۹۸۹.
- گومیلو، ل. ن.، انسکی توركلر، ایستانبول ۲۰۰۳.
- گؤکالپ، ضیا، تورک مدئنئیئتی تاریخی، ایستانبول ۱۹۹۵.
- گو-باو، انسکی شین-جانگ'دا موسیکیلر، دانسلار و توپلوم، (چینچی)، اورومچی ۱۹۸۶.
- هانچئرلیوغلو، اورهان، فعلسئفی سؤزلوگو، ایستانبول ۱۹۹۶.
- هئئ-سو-لئئ، ایسلام و تورک كولتورونون اوزاک دوغویا یاییلماسی، آنکارا ۱۹۸۸.
- ایسا، موحاممئد، شین-جانگ'ین دراما تاریخی اوزئینئ ایلك دئنمئلر، شین-جانگ سوسیال بیلگیلر آراشتیرمالاری دئرگیسی، (ویگورجا)، ص. ۳، ۱۹۹۴.
- کافئسوغلو، ایبراهیم، کوتادگو بیلگ و كولتور تاریخیمیزدئکی یئری، ایستانبول ۱۹۸۰.
- کافئسوغلو، ایبراهیم، تورک میللی كولتور، ایستانبول ۲۰۰۴.
- لی-جهی-فانگ، زهوو-سهی-کوانگ، سهو-یونگ-جهانگ، انسکی چین سپور تاریخیندئ اؤزئستل دئنمئلر، (چینچی)، ۱۹۸۴.
- لین-گان، تورک تاریخی، (ویگورجا)، اورومچی ۲۰۰۲.
- موحاممئد ائمین، آبدوشوگور، تانگ دئولتیندئ شین-جانگ'دا شارکی و دانس ساناتی، (ویگورجا)، اورومچی ۱۹۸۰.
- موحاممئد ائمین، آبدوشوگور، اویگور فعلسئفی تاریخی، اورومچی ۱۹۹۷.
- موحاممئد ائمین، آبدوشوگور، اویگور موکام هازنئسی، (ویگورجا)، اورومچی ۱۹۹۷.
- موحاممئد ائمین آبدوشوگور، کاتلاملی ائستتیکا، (ویگورچی)، اورومچی ۱۹۹۴.
- موحاممئد ائمین آبدوشوگور، اویگورلاردا ایسلام كولتور، (ویگورجا)، اورومچی ۲۰۰۲.
- اؤگئل، باهاندین، تورک كولتور تاریخینی گیریش، ج. ۷، آنکارا ۲۰۰۰.
- سایرامی، آ. سوی و تانگ دئولتلریندئ اویگور ساناتکارلاری، (ویگورجا)، پئكین ۱۹۹۳.
- سایرامی، آ. تاریختی اویگور جامبازلیغی، شین-جانگ كولتور، (ویگورجا)، ص. ۴-۵، ۱۹۹۴.
- سن-زهونگ-میین، سوی - تانگ تاریخی، (چینچی)، ج. ۱، پئكین ۱۹۸۰.
- سهین-جهیژ-بای، چین موسیقی تاریخی پروگراملاری، (چینچی)، سهانگ-های ۱۹۸۲.
- شیفیی، تانگ دئوریندئکی بابانجی كولتور، (چینچی)، پئكین ۱۹۹۵.
- توگان، آ. زئکی ولیدی، عومومی تورک تاریخینی گیریش، ایستانبول ۱۹۸۱.
- توران، عثمان، اونیکی هایوانلی تورک تاکومی، ایستانبول ۲۰۰۴.
- تورک آنسیکلوپئدیسی، ج. ۳، آنکارا ۱۹۸۳.
- والی، کوروبان، تاریختی یازیلاریمیز، (ویگورجا)، اورومچی ۱۹۸۶.
- وانگ - سهیو - سهین، ایپئک یولوندا تیپ و ائجازلیک ایلیشکیلری اوزئینئ دئنمئلر، (چینچی)، اورومچی ۱۹۹۸.
- خو-زونگ-جهینگ، گؤکتورک تاریخی، (چینچی)، پئكین ۱۹۹۳.
- یوسوپ، ایسراپیل - کاسیم ائنور، باتی ائلرین یئمئک و ایچکی كولتور تاریخی، (ویگورجا)، پئكین ۲۰۰۶.

شهنامه سلجوق از زبان لطفی (سلجوقیان روم)

تحقیق: صدیاری وظیفه (ائل اوغلو)

...تنشکه امیر حلب گریخته بود

بعد از ماه هفت به عصیان فریفته بود

چون شنید سلیمان این خبر

آغاز کرد بهر او به جمع لشکر

تا به یمین انتاکیه رسید

هر دو سپاه در اینجا .....

سپاه سلیمان شد زبون

عار کرد از فرار از معركة خون

بر پای بئات کرد جدال

وگفت اسارت بمانا شایسته حال

بدانست که اسیر شدن عارست

اسارت از مرگ بدتر بارست

گفت مرا مرگ از شان عرقم

نه زبون عار نه اسیر گرگم

دشنه خود کشید از میان

بخویش را کرد هلاک در آن

سردار سلجوقیان از بن

خیلی سرمشار شدند بعد زین

فراریان کردند عتاب و سزا

دفع سرمشاری کردند هر فردا

کردند هر جا ماتم بر سلیمان

سون بولوم

بعد ازین شه شدن به روم صالتق که سلیمان فرزند او

از هلاک قوتلمش فرزند او

نامش از صالتق سلیمان شد خوشخو

بعد از پدر آن شه سلیمان

بنام شد نام به این نام در ایران

کرد بذل و عطا و اعمار نوین

قونیه ، اقرای، لارنده شد امین

بی حد رعیت که آمدند از جوار

کار آسایش شد در جای برقرار

کرد سلیمان غذای کفار

هم کرد از ایشان تسخیر دیار

انتاکیه، هراقل تا به حلب

بدست آورد از ترسا با ادب

گورش به قونیه آوردند همان
 بر سنگ گورش چنین نوشته
 بر لوحه سنگ زرین آویخته
 « مرا مرگ از شان عرقم
 نه زبون عار نه اسیر گرگم»
 خالی نیست دهر از جدال
 لیک سر بستی در این بی بدل
 سر بستی که حیات زندگانست
 در زندگی سر بستی حیات جاودانست
 عمری که در مذلت بماند
 اولی ترموت از این از میر خواند
 شه شدن قلنج ارسلان فرزند او
 در قونیه به آیین شاهی شد سرور
 از ماتم فردایی و یاس و فتور
 در جای بر آمد قلنج ارسلان
 همه اعمار و آیین و ارکان
 زمن او شد هر جا سعد اکبر
 به آسایش و توانگری او فر
 زهر چیز شد نمای عیان
 هم رسید سپاه گزیدگان
 هر باغ هر سبز روشن شد
 در نمای آسایش شاد و شن شد
 شد حدود ملک تا به دریا

سر کشیدند از این جانب ترسا
 دیار ارمن ، سوس، هم ترسوس
 با تیغ قلنج ارسلان شد مانوس
 این دم گذشت تا بیست و سال
 رعیت یافت تاب و توان با کمال
 رفت قلنج ارسلان به غزا
 کرد سفر به عراق آن شیر ادا
 لیک عاطل بود از اعوان او
 از عطالت باطل بود اذهان او
 هر کیش کرد فارغ شود از جدال
 خردل میشوند هم در زوال
 آن شه که آمد بجوی خابور
 گمان کرد از آب کردن عبور
 مصاحبانش کردند کریوه آب
 با اسب شه شد غریق در گرداب
 ندیمان او از اینجا باز آمدند
 بی شه تا به قونیه رسیدند
 کام ایشان آسوده حیات بود
 لیک آسوده حیات بی جنگ نبود
 شه شدن مسعود فرزند او که گویند رکن الدین
 آن ندیمان مهین شه کردند
 کودکی که بر تخت آوردند
 قصد ایشان حضور خویشانند

آن دختر که بود فرید و حسن و آن
 نام آن دلبر بود در هر زبان
 از دزدان دانشمندان (ایل دانشمند) (ایل
 دانشمند) گروهی بود
 در ملاطیه می آرامند ایشان یهود
 میگویند به سردار ایشان
 همه در زبان "یاغی ارسلان"
 تا که محمل سوار از ارض روم برگشت
 آن شقی براه محمل در گذشت
 چنانکه دختر عروس را برستم گرفتند
 هم نیز با جهاز عروس و اشیا گریختند
 مجمل سور تهی دست باز آمدند
 هر خبر که شده همی گفتند
 یاغی ارسلان با دختر به آرامگاه رسید
 دختر را به برادر خویش بخشید
 قلنج ارسلان کرد جمع سپاه
 رفت تا به دیار آن گمراه
 جدال چنین در میان شد پیدا
 زبون نشد یاغیان.....
 قلنج ارسلان سپاهش باز کشید
 تا که از قیصر روم امداد برسد
 تکرار به جنگ آغاز کرده شد
 در میان خیلی جان مرده شد

لیک ندانند در انجام پریشانند

هر فتنه که بود بر حرص و امل

انجام او بیگمان باده ذلل

پس مسعود نوجوانی رسید

عقل تدبیرش در کار نمید

بلده ای ساخت در جوی هلاس

نام داد سموره هم ایاس

در اینجا آثار خیرات او

بر طرز دلنشین حسنات او

در سال پانصد و پنجاه و هشتاد

در وی کرد ترک جان و داد

شه شدن قلنج ارسلان دوم

لقب او شد عزالدین

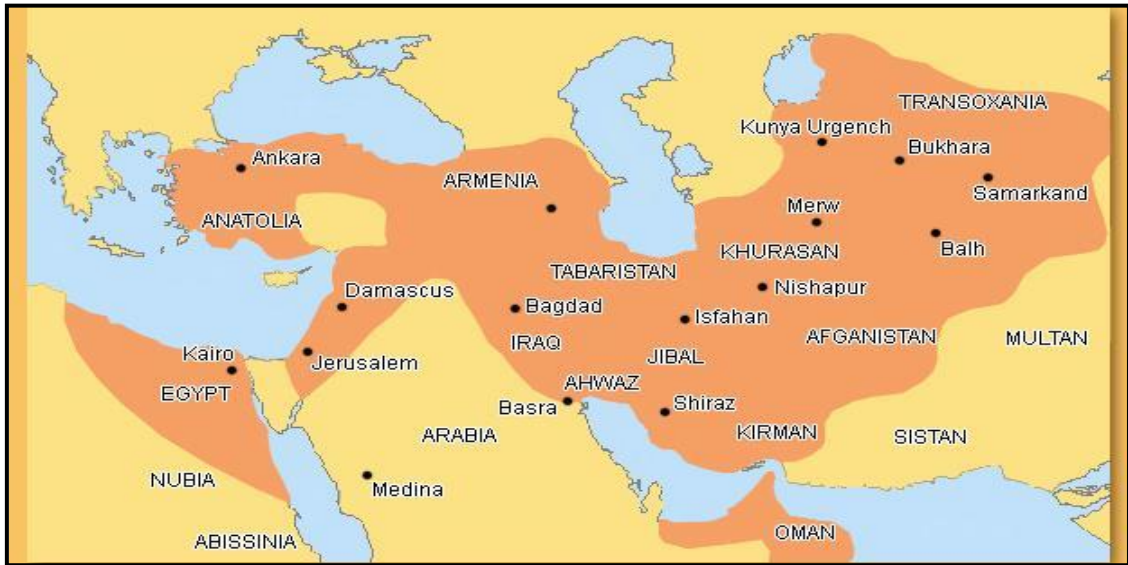
بر اسلوب عرب بود نام این

بعد از شاهی به آیین عروس آغاز

خواست دختر میر ارض روم بود گلناز

خبر موافق آمد از میر طورخان

رفت به آیین نوین سپاه عروسیان

تارومار شد گروه یاغیان

کشت قلنج ارسلان همه دانشمندان

تسخیر کرد باروی ایشان

در جدال هلاک شد یاغی ارسلان

لیک دختر بدست نیامد

میر حلب نورالدین بزم صلح آمد

در اینجا خوش امیر نسق کردند

در پیمانۀ وفا نیک رفتاری پیوند

دختر قلنج ارسلان که سلجوق بانو

به نور الدین نکاح کرده شد بر آرزو

قلنج ارسلان به قونیه باز آمد

لیک اندوهگین بود این کار بد

چون ماجرای گلناز در دل او

گران آمد بدو این ماجرا هر سو

ز ایام گذشت چار و سال

نامه نهران آمد از سلجوق بینوال

دلخراش بود آن مآل نامه

گویا می گرید هر سطور خامه

گفته هر دو بال شکسته مرغم

در خاک سیه بیگانه سنبل ترکم

همه زار که به زارم نبود پیداش

همه ابر و ستم بر منم دلخراش(؟)

شوهرم مرا کرد خیانت

زمرگی بدتر مرا این اهانت

دوست گرفت دختر چنگانه را

کشاد از سینه من شانه را

من چاکرم آن با نوی شه

آن شد سنبل رعنا من گیه

روز و شب شبم اندوه

دلهم هر آن در زیر سخت کوه

چنین بدانست قلنج ارسلان

حال دخترش را شد اندوه کنان
 از دل و جان تلخکام و آه کرد
 بهر شان و شرف جمع سپاه کرد
 نورالدین شنید از جمع لشکر
 چو خبر آوردند دید بان پر کدر
 نورالدین از باروی قاف
 رایت هراس را کرد بر شکاف
 به ملک مصر دخیل شد همین
 در اعانت او شد امین
 نوشت ملک مصر صلاح الدین
 نامه صلح به قلنج ارسلان عزالدین
 چنانکه چندان نامه آمد و شد
 در انجام صلح میان شد
 این صلح که کرد سرهنگ قلنج ارسلان
 آن مرد زیرک بود در هر بیان
 گفت سرهنگ با صلاح الدین
 شنو حقیقت ای شهریار کزین
 هر خشم که بر جان حلب است
 از میان شه روم و میر حلبست
 روا نیست که شود به جدال منجر
 این سخن که راست گوش دار و بنگر
 آمد این سخن به صلاح الدین خوش
 گفت این گزاف هم راست و هم هوش

به سرهنگ گفت صلاح الدین
 پیمان دادم تسلیت به نورالدین
 رو بسوی نورالدین همان
 گو از من خبر کرد حل کرده همان
 پس سرهنگ در میان سه شه
 بهر صلح رفت و آمد تا نیمه مه
 چنان پیمان صلح شد حصول
 چندان عزت آن سرهنگ..... هول
 آن دلبر چنگانه که ازسرای
 فرستاد نورالدین تا بر حسن رای
 سال رسید پانصد سی هشت آن
 در این سال ختام خیرات قلنج ارسلان
 هست خیرات او در قونیه و جوار
 معبد کاربانسرای مساجد بیشمار
 همه بر دین مبین دلگشا
 چو عمارت بلاد رایگان هر جا
 پس از این خیرات نشان
 کرد ترک حیات قلنج ارسلان
 در زمان این علم و هنر
 خط ترکی همه جای شد معتبر
 دور دولتش سی و هشت سال
 باد غنوده در رحمت ذولجلال
 شه شدن فرزند او سلیمان به شهرت رکن الدین

نشست بر تخت پدر
 معبدی که فرحناک جدیر

چنین از تقدیر علم قدر
 بهر بانک خاص و عام شد پذیر

در سال پانصد هشتاد نه آرا
 در جوار او دار علم و کتاب

شه شد در قونیه بر طرز زیبا
 احیا کرد شه سلیمان تا بر نصاب

برادران او به حرص و تاج
 لیک شمشیر عجل رسید

سر کشیدند در کنار هم به تاراج
 رفت به دار عقبا آن آصف فرید

سلیمان کرد تدبیر این شورش
 در جوار معبد شد دفین خاک

که با عنف باکرم هم آمیزش
 چنانکه می گویند اینجا تربه پاک

برخی بلاد که از دست ایشان
 شه شدن فرزند او قلنج ارسلان سیوم که عزالدین

بدست آورد به تیغ دلیران
 به اتفاق ارکان شه شد آن

بلده انگور ماند در اغیار
 لیک طالعش سرنگون بود عیان

چون باروی او بود استوار
 سالی در شورش ماند همین

شه سلیمان بود مائل علم و هنر
 عزل سلطنت کردند نا معین

از اکناف آمدند سرتسر
 در این کار از شورش اعیان

چون قونیه شد دارالادب
 نخستین شد در تخت روم همان

هر چیز در نیکی شد نیک مشرب
 کیخسرو که برادر سلیمان

الناس علی دین ملوکهم هکذا... الخ..
 شه شد بر اتفاق اعیان

تا پیامد فارابی ظهیرالدین
 شه شدن کیخسرو بنام غیاث الدین

خیلی معتبر شد در نزد شه کزین
 کیخسرو بود صاحب کرم وفا

آن هزار فن سیرت شهرت شعار
 هم بهادر مهیب بود در وغا

گفت در ثنای شه بسی در نثار
 نام او رفت به هر جانب

خیلی نعیم داد شه پر کرم
 چو شیر در هر ستیز شود غالب

درین سایه که در مقرر شد حکم
 پس زبان خلق شود در جای

علاالدین که برادر او بود
 هم نیز میر آنکوری بود
 به دعوی سلطنت کرد قیام
 جمع سپاه کرد به تشویش عوام
 هم معین او میر ارض روم طغرل
 هم سردار ارمن، وارشق که غول
 چون سر فساد او بود بهر خود
 کام او و غای انام بود
 کیکاووس در قیصریه بود همین
 محاصره کردند سپاه علاالدین
 کیکاووس کرد مشورت با ارکان
 خیلی تدبیر گزاف کردند ریزان
 رای کیکاووس به قونیه رفتن بود
 ارکان رضا نداد گفتند بیسود
 در قیصریه سخنه ای گویند جلال الدین
 نهانی دوست بود با سردار ارمن بی دین
 آن سخنه به کیکاووس گفت ای شاه
 چه میداری از سیم و زر جواهر این گاه
 این متاع که سردار ارمن خواهم داد
 آن از این جنگ خواهد باشد سر آزاد
 پس کیکاوس به حرمسرای رفت
 جواهر خواهرش شد و قیمت هزار هفت
 جلال الدین شبی به مطاع این
 رفت به نزد سردار ارمن همین
 داد این دراهم دینار نیز
 و گفت فارغ از این جنگ ای امیر
 من ترا دستگیر فردایم همین
 دیار تو آسوده شود امین
 در سحر رفت وارشق از اینجا
 بهانه ای کرد ناگاه آن بی وفا
 هم از این حال به هراس آمد

هر سخن که از دل آمد بر صدای
 چنانکه کیخسرو با سپاه بسیار
 کرد غزای مشرکین در دیار
 به دیار انتالیه کشید علم
 با سپاه آهنین گذشت از کوه شلم
 انتالیه مرعش سوس کلکنوس
 همه تسخیر کرد از ترسای ایلیوس
 تا به ارمناک رفت و ستد
 پاک کرد دیار را از دشمن بد
 بر راه مسیر هر جای عبور
 کرد بنای محتشم نشان ها با فتور
 لیک در جوار آلا شهر شد شهید
 تن پاکش مدفن شد آنجا پدید
 تاریخ وفاتش معین، معتبر
 سال ششصد و هشت در سفر (صفر-۶۰۸ هجری)
 شه شدن برادر او کیکاوس بنام عزالدین
 کیکاوس که در ملطیه میر بود
 همه در جوار او تخسیر بود
 ارکان قونیه بدو خبر فرستاد
 از بخت جلوس با نامه شاد
 بهر استقبال تا به قیصریه رفتند
 در اینجا علم شاهی آویختند
 این طنطنه شد بادی و وفاق
 در میران قرابت شد بادی و شقایق

هر سپاه را ساختند فروار
 امید که بریده بود از این کار
 اهل انگوری دیدند چنین کار
 به صلح راضی شدند تا بر متین قرار
 مشاوره کردند با علاالدین
 صلح باشیم تا با مان از نوین
 پس از اهل انگوری آمدند بیرون
 به کیکاووس کردند صلح خوش نمون
 نامه صلح نوشت در میان
 باین مسرت کردند عیان
 بهر علاالدین امان در جای شد
 هر دو جانب سرور افزای شد
 چنانکه از محاصره فارغ کرده شد
 در این جدال فصل نزاع برده شد
 کیکاووس به علاالدین تعظیم کرد
 در نخستین چنین تکریم کرد
 لیک در عهد وفا نکرد
 بغمزه ناهمواران بدو جفا کرد
 فرستاد تا به زندان منشار
 حبس کرده شد در اینجا غمکار
 پس علاالدین ماند در زار
 بحرص سلطنت شد دلزار
 کیکاوس شد از این کامیاب
 رفت به غزا در جانب سیناب
 سیناب بود ز باروی استوار
 در کنار دریا بود سردارش بد رفتار
 بود از ترسای غنود
 در ازای اتراک رهدار بود
 کیکاووس رفت با سپاه بسیار
 تاراج کرد دیارش در جوار
 باروی او بود هم کریوه سر بلند

میر ارض روم طغرل به جنگ نیامد
 بیگانه ماند علاالدین
 در حیرت بود آن همین
 سپاه قیصریه شبیخون کردند
 لشگر علاالدین را زبون کردند
 علاالدین تا به انکوری گریخت
 بیهوده به تشویش عوام فریفت
 سخن نیک از نیکان
 گزاف عوام در تشویش خویشجان
 عوام کیست خواص کیست
 بهر شاهان هر دو را جای نیست
 هر گزاف که گرشه گوش میدارد
 بلای فتنه ملک می آورد
 کیکاوس از این به قونیه آمد
 همه اعیان و ارکان را ملاطفت کرد
 کرده شد قونیه سرور عام
 در آیین شاهی کردند خواص و عام
 پس جلال الدین مصاحب شد
 در نزد کیکاووس بجای صاحب شد
 همه از جوار میران بیامد
 با نامه دوستی و داروغ آمد
 با هدایای گران و وافر
 بیامد از سردار ارمن بی نوادر
 بعد از این مراسم که شاه
 به تسخیر علاالدین فرمود جمع سپاه
 کیکاووس به جانب انکوری رفت
 در هر جا بالایش شاهی علم شکفت
 باروی انگوری بود استوار
 آسان نشد تسخیر او جان روزگار
 در محاصره ماند کیکاووس همین
 چنانکه در سالی ..... در زیرو زمین

در دل شکسته خیال چنانکه بدید
 در رویا که بیامد به نزد او
 پیری روشن ضمیر بشارت گفت بدو
 در بامگاه بود میران سرگردان
 به در زندان را رسید با بشارت میران
 سپاس خدا کرد آن مرده جان
 پرسید همه احوال دیار و برادران
 همه خبر که از ایشان شنید
 کرد در آن بر خدا تمجید
 از زندان بیرون آمد در شبانگاه
 وگفت آه ای دهر دون آه
 با فرخنده فال گفت امیری میاید
 در ازل شدنی میشود
 چنان تا به قونیه آمد کیقباد
 نشست با عزّ و اقبال بر تخت اجداد
 آن سلطان که عریف و دانا بود
 در کرم و صیتی هر جا بی همتا بود
 چون همه جور و محن را دیده
 در آنجا به اقبال دهر رسیده
 در فضل بالاتر بود آن کرم کار
 درسی که ستاد از دهر غدار
 کرد رعایت دانایان فضل و ادب
 شد دور او دور سعد انساب
 هر هفته که بزم مشورت ساخت
 جز از بزم کارهای هیچ نساخت
 همه سردار و میران آمدند
 باصفای خاطر شادی بکردند
 وزیران مشورت بدو گفتند
 ای شه تدبیر سپاه فرو ماند نتوانند
 باید که کار سپاه و تعلیم ایشان
 کرد نبرد صیت سپاه نبود امن وامان

کیکاوس کرد مشورت با دلیرند
 رهداران خبر بیاورند
 از سردار سیناپ در شکار گفتند
 سپاه کیکاووس هجوم کردند به شکارگاه
 اسیر کردند سردار ترسا را در بامگاه
 چنین باروی سیناپ را داشت
 با فتح مبین تا درونش گذاشت
 ستند غنایم با هم بسیار
 با طرب این فتوح شدند پرمسار
 نوشتند به هر جا نامه ظفر
 تا به خلیفه رسید از فتح خبر
 خواجه مجدالدین هم فرستاد
 نامه کیکاووس به خلیفه داد
 بدو گفت خلیفه سلطان غالب
 کرد چنین بخش عزت هم لقب
 بسی غذا که کیکاووس کرد همین
 با کفار بد خویان در هر زمین
 لیک عجل رسید بی آن
 رفت کیکاووس از این جهان
 وفاتش در سال ششصد شانزده بود
 جسم دلیرش در قونیه در مقام خود
 شه شدن علاالدین کیقباد در قونیه به آیین
 بعد از وفات کیکاووس شد آرا
 بر اتفاق اعیان و ارکان و امرا
 پس شه شد علاالدین کیقباد
 تا به زندان او خبر بشارت شده فرستاد
 هر دو میر رفتند بجانب منشار
 علاالدین در محبس بود ناچار
 در ظلمت تک و تنها بود پریشان
 امید خلاصش هیچ بود نالان
 آن شب که رویایی چنین دید

هم خیرات حسنات او از همه افزا
 بهر داد و ستد در هر راه
 کاروانسرای بی بنا کرد آن شاه
 کرد در آنجا ترک حیات از بن
 در خانقاه خویش شد مدفنش گزبن
 تاریخ وفاتش چهار سی و ششصد
 رحمت حق بر آن باد
 شه شدن کیخسرو که فرزند او غیاث الدین گویند
 این نیز بر آیین دیار اعیان
 شه شد در قونیه به تخت سلجوقیان
 لیک از خوی سلیم رو بگردان
 این از تدبیر بد که شد از مقربان
 گر مقربان در خوی لئیم باشد
 شه فرناس رعیت سرباز باشد
 چون کی خسرو جوان شهاب بود
 مائل ذوق هم صفای رباب بود
 سعدالدین کوپک که بد اختر
 مصاحب کرد بخویش با خشک سر
 آن بود فتنه ساز هم ستمکار
 هم فرومایه مردم دل آزار
 آن شورایی بهره شد سرگران
 چنان دام فتنه کرد که بحلول شبستان
 بهر ترصین جای خویش و جاه
 چسان شوک و ستم کرد بدست شاه
 همه اعیان و سردار که مخالف بود
 همگی را بغز دیگر کرد افنای بی سود
 تاج الدین محمد که از وزیران فاضلان
 کرد به تهمت زنا محکوم رجم و جان
 آن فاضل بی همتا شد در فضول
 با رجم برحمت رحمن شد وصول
 هر اعیان و سردار بنام

نشاید این حال ملالست
 بترسیم که بی سپاه ملک در زوال است
 فرصت یافتند دشمنان جوار
 هم بر آید در ملک زار بر زار
 هر سپاه که بماند بی جدال
 عاطل بود هم در ..... بی نوال
 کرد علاالدین این را معقول
 فرمود به جمع سپاه از هر و ...ول
 در تشسخیز دل سپاه سردار
 مسند و اکرام کرد به دیدار
 بهر آزمودند جنگ و غا
 بحصار کیکاووس کردند هجوم روا
 بعد زین حصار کماخ و ارزنجان
 ستند به جوژه ملک آن سپاه شیران
 چون شنید این فتوح کیقباد
 ابغاخان ابن چنگیز در استر آباد
 به حرص جهانگیری آن بیداد
 با نامه تهدید آمیز رهدار فرستاد
 آن رهدار که ز اتراک شمس الدین
 رسید در قونیه بسوی علاالدین
 در نامه که نوشت ای کیقباد
 کار.....هرچه باد آباد
 علاالدین در بزم مشورت چنین
 گفت مدارا ..... و روز همین
 پس با هدایای روم جواب داد
 کرد گاه تفرع، گاه تلافی مراد
 چون از شر ایشان امین شد
 در هر گردونه فلک چنین شد
 چنانکه دور این شد سعد ایام
 گفتند سخنوران خیلی ثنا بر نیک و نام
 هم کرد انشا قصر دلگشا

این تدبیرگر نبود همزاد
 آید خون و هراس رود شاد
 شود نابود نیکی بی بهره مند
 هم نماند در جوار بدکاران هوشمند
 گر یاوه نسب چنین وزیر باشد
 همپا و هرگزاف او فتن گیر باشد
 سعدین کوچک که بود ارمن
 در هیت ترکان چنین کرد فتن
 از غمز او شد چسان سردار
 نابود هم دور از دیار
 از آن بهادران صنقور نامدار
 بمغز کوچک شد شهید آن سردار
 هم میر طورغود با جور و جفا
 کرد ترک حیات در زندان جفا
 غازی محسن که میگویند تبردار
 شد نابود در زندان آن نامدار
 هم نیز غازی اورنگ دلیر
 مخالف کوچک بود آن دلیر
 با غمز کوچک شبی شد نابود
 همه کار که کرد چنین آن سگ جهود
 صاری یعقوب که داروغه امین
 صیت او به نیکنام بود هرزمین
 جسد او در کولاب یافته شد
 با زخم بسیار بدینجا پرداخته شد
 هم غازی نورس که بود دلیر
 هم در حدود ترسا میکرد غزای شیر
 به تدبیر کوچک در شکار گاه
 کشتند بی انصافان ناگاه
 هم خواجه محمد سعدالدین
 بغمزه آن شد که دشمن دین
 با سیاست کرد افنای وجود

در خوف و اندیش ماندند صبح و شام
 هر کس که از فتنه او دیگر بود
 لیک تدبیر کار نکرد بی سود
 فتنه آن لئیم چنان شد بر کمال
 هر خانه هر مردم شدند بی نوال
 هر روز شه را می کرد تشویش
 بهر در جای گرفتن جاه خویش
 بعد از سال برهم دیراز
 دریافت کیخسرو فتنه آن سرباز
 پرداخت همین آن سگ به زندان
 در اینجا کشت با اشکنجه چنان
 چون به مرگ رسید آن بد رفتار
 تن ناپاک را در بوج(قلعه) کردند بر دار
 هر مظلوم که بدو نگه بدارند
 هم چنین شد دید هر کس شد بهرمند
 روزی آن جسد سگ ناگاه
 فتد از بوج تا به زمین نا روبراه
 چنانکه فتد بر بیچاره که از تماشاگر
 شد در انجام بمرگ او باری مگر
 گفتند اهل خیرت این چه عبرت
 نیز در مرگی کرد آغاز قتل قسوت
 این ماجرا که کیخسرو شنید
 فرمود آن جسد عضو را به حفره گردید
 در وقت فرصت باید نیک نام
 والله عزیز ذو انتقام
 مقربان شه گر چنین بد میشود
 عنان نظام ملک از دست رود
 بدکار از بد مایه شود پدیدار
 در دم فرصت کار ایشان بدکار
 فرصت جاه هم مسند
 فطرت زیبا به آنکه شایسته اند

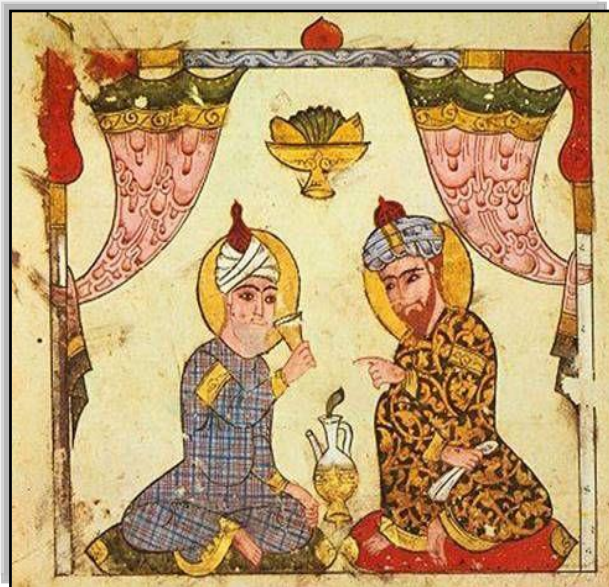
روم تا به نزد الیاس من که توانستم داشت
 در نهانی فهمیدیم میل ایشان چه میتافت
 پس برهان دده رفت بسوی ایشان
 هم مرید شد بابا الیاس چنان
 سالی ماند در میان مریدان
 در هر کار هر چیز دانست میل ایشان
 نهانی بیامد بسوی قرطای
 همه سر الیاس کرد بدو افشای
 چون دانستند هر خبر شوم
 به تدبیر برهان از لانه بوم
 به کیخسرو نهانی خبر رسیدند
 با برهان دده نامه ای فرستاد و گفتند
 ای شه در کنار ملک را بنگر
 در صیت درویشان شد سپاه ولشکر
 هر قبیله، هر خیمه هر روستا
 در این درویش مهیا شده بر وغا
 آن وغای نهان که ناگاه شود
 لیک دیار از دست تو رود
 سعدالدین که در زیر این نام
 خواهد کرد از این سوئی کام
 کیخسرو از این بیدار شد
 از دوستی اعیان واله دار شد
 سعدالدین کوپک را چنین
 کرد هلاک با جور خشین
 هم فرمود جمع سپاه به تیز
 بهر تارو ماری آن مرد مکریز
 قتل بابا الیاس و تاروماری مریدان او
 الیاس هر تدبیر شورش را کرد تمام
 بیگانه نمودن از شورش کرد خدعه خام

بعد از سالی جسدش آمد بتربه خود
 جلال الدین قرطای آن میر
 ملک الامرا اسدالدین شیر
 گریختند از دیار به ساحل دریا
 ماندند خیلی دم در اینجا
 امیر فخرالدین هم شمس الدین
 امیر محمود هم نیز خواجه مجد الدین
 در صیت عوام خرقه پوشیدند
 در عزلتگاه اندوه زمین نوشیدند
 درین عربده فرما چنین
 در کنار بلاد بود همه سخت و شین
 از این فرصت خروج کرد
 در نام شیخ یکی از سبک مغز مرد
 گویند بدو بابا الیاس
 به تدبیر کوپک ظهور یافت در آیاس
 همه مرد باش بدو شد مرید
 چنانکه کوپک بابا الیاس نامید
 همه این کار در نهانی می شود
 همه زاد از کوپک نهان می رود
 چنان شد آن جمع و غفیر که پیدا
 همه سرازادان در این نام شد هویدا
 جلال الدین قرطای و محمود امیر
 از این شدند اندیش و دیگر
 در نهانی کردند مشاوره مدید
 که باشد تدبیر دارد دیار مزید
 کدخدای قرطای که بود نام او
 برهان دده خوشخوان راست او
 گفت برهان دده سرم باد فدا
 بهر دیارم تنم باشد هم هبا
 این جمعیت شکنجه نیست نیک معنا
 این قصر دیار دولت رعنا

نورالدین صوفی گویند سردار ایشان
 گریخت با یاران به دیار سوس
 آرام کردند نهان در جوار ترسوس
 با رهنوردانی دم میراندند
 هر جا بتاراج ستم میکردند
 آنکه از مریدان خواص بود
 در معنا سر کرده الیاس بود
 نام قدیمش بود صارق قبا
 در نزد الیاس شد نورالدین گویا
 بعد از این شد هم نیز صوفی
 دریافت ازین نام صنع رسوخی
 از سوس به کوه بوغا بیامدند
 در کریوه جای سنگین بدست آوردند
 گفتند آن جا که بغرور چاک
 بعین که گفتن دلیرانه ایم ارمناک
 این نام که صوفیانه نامست
 از دلیری دم میزند گویا بنامست
 می گوید همی در گزاف ایشان
 پیامبرش بابا الیاس نمرود همان
 قطع راه و آشوب و دیار
 خوی ایشان بود در هر کار
 دور ماندند از نظر چنین
 همه در کریوه سنگستان و زمین
 کاری که نورالدین میکرد
 تبدیل جامه برهیزمکر میروید
 تا به قونیه و ارمدسون بجستجو
 میاید با نظر حسن و گفتگو
 اهل دیار گمانند که هیزمکر
 آن می ستد عادت جاه مکر
 چنانکه هر عادت سلجوقیان دید
 در دلش آتش کین و شور پدید

رفت بجوار اما سیه تک و تنها
 به عزلت داخل شد آن گویا
 در نام مریدان خاص سراغان او
 در نهانی بود رهدار عاصیان او
 در این هنگام کیخسرو رسید
 روز خروج ایشانکه در جناح بدید
 عاصیان که در تاراج بود
 در جوار اماسیه خود بخود
 الیاس در شکفت در مراقبه بود
 گویا که از این کار بی خبر بود
 کیخسرو هجوم کرد با سپاه
 بر عاصیان که در تاراج بودند ناگاه
 عاصیان چنان شد که تارومار
 از کشته گان پشتها شد بیشمار
 گریختند یاغیان بکوه و صحرا
 هر یکی با لرزه بیم چو بوم آسا
 آرامگه الیاس که کیخسرو شنید
 تا بدر شگفت آن پادشاه رسید
 الیاسرا از اینجا گرفتند
 با عبرت عالم بر دار کردند
 هر جا که رسید هول این
 از یاغیان تهی شد زمین
 یاغیان بسیار که نهفتند
 در کوه بیابان به بیم افتند
 چنان پراکنده شد ایشان
 در هر بیابان و سنگستان
 که را از عشیرت خوارزم بود
 که را از قبایل طوسمور با رجم بود
 از گروه وارصق هم بوغا
 همه برابرد در این وغا
 هم گروهی که از شیروان

چون نورالدین در سلوک بود
می کرد مال مغموم را پای خود، بخود
کیخسرو رسید بیابان جاناصون
رزمگاه شد جای مانده صون
سپاه شد چنین کرد هجوم
صدای شمشیر شد علو ریز بربرسوم
گروه صوفیان شد تار و مار
بکوهستان گریختند ناچار
آن غنائم که ماند در میدان
تا فتنه رو آن گروه یاغیان
سپاه شه کرد هجوم تا به کوه
نهفتند یاغیان پراکنده اندوه
کروانسرای بنا کرد آن شه
نهاد محافظ در اینجا از سپه
کیخسرو رفت تا بدیار سوس با ظفر
در هر در بند را کرد بنای مقبر
جابجا محافظ سردار نهاد
کرد هر جای را از شورش آزاد

فراهم آمد بسوی او بسیار
از شور سرازادان و ستمکار
چون نورالدین بفرصت نگه میدارد
بسودای دماور یار پیدا می کرد
اتفاق کرد به گروه ارمن نهان
بهر شورش بودند فرصت کنان
از مریدان او اسحق می گویند
بر پایه نوازش آن گویا هوشمند
آن بینوا که بود هوشمند
با نوازش نافرجام بود دانشمند
در شکل صوفیانه چنین کار
همی بودند در استحضار
به تدبیر اسحق و نورالدین
باطران فرستادند رهدار همین
همه این تدبیر بر شورش بود
هم بیدار فتنه هم از طمع خود
فرستادند رهبر تا به چنگیزیان
بهر کردن بیدار طمع ایشان
خروج و کار کردن نورالدین به تدبیر اسحق

از درختان با هفت هزار
مردم شور هم ستمکار
آمدند تا به جوار ارمسون همان
بتاراج چنین ناگهان
به کیخسرو داد خواهان رسید
همه جور که کیخسرو شنید
کرد جمع سپاه از دست تیز
دهل جنگ زدند هم نیز
گفت این چه طرز صوفیان
گسیختن باید ز بیغ این یاغیان
چنین کرد تدبیر هم عزم و راه
با سپاه پانزده هزار آن شاه

محمد سعید اوردوبادی ارمنی-موسلمان ایغتیاشینین باش وئرمه سببلی بارده

Məmməd səyid ordubadi erməni- müsəlman iğtişasının başvermə səbəbləri barədə

Prof.dr.Buludxan Xəlilov

دوکتور، پروفیسور بولودخان خلیلوو،

ساکینلرینی داشناکسوتیونلارین گولله باران ائتمه لرینی یازیر. بوندان باشقا، گنجه ده بیر موسلمانین ۱۲ نوپاردا آموس پئروون دییرمانیندا داشناکسوتیونلار طرفیندن اؤلدورولمه سینی، قازاخ اویشدینده گئنرال-قوبوناتورلوق ائدن لئوینتسکی نین داشناکسوتیون حرکتی باره ده جانیشین قراف وورونتسوو - داشکوو حضرتلرینه تئلقرام وورماسینی قئید ائدیر. هم ده گنجه حادیه لریندن سونرا هنجاقیست کومیتته سی نین اعلان ائدیگی صلح و باریشیغین داشناکسوتیون طرفیندن پوزولماسینی ارمنیلرین اؤزلی نین تصدیق ائتمه سینی، ناخچیواندا بیر نفر موسلمانین ناماز قیلدیغی یئرده داشناکسوتیونلار طرفیندن شهید ائدیلمه سینی، شوشادا، باکیدا، جبراییلدا، زنگزوردا تورتدیکلری جینایتلری بیان ائدیر. بو ایشده داشناکسوتیون پارتیاسی کوماندانلاری نین آدی چکیلیر: هامازاسپ، آرام بی، موراد، بئدو، آغابی، باقراد، سوقراد و دیگرلری.

محمد سعید اوردوبادی ارمنی-موسلمان داعواسیندا ایکینجی سبب کیمی محلی حؤکومت مأمورلاری نین اعتیناسیزلیغینی قئید ائدیر. او قئید ائدیر کی، ارمنی-موسلمان ایغتیاشلاریندا مرکزی حؤکومتین باشی اؤزونه قاریشدیغیندان خیردا مأمورلار هئچ بیر تدبیرده بولونمامیش، ویجدانسیزلیق ائتمیشلر. محمد سعید اوردوبادی یازیر: " بودور کی، قافقازین گؤزل شهرلری داغیدیلیر، یاندیریلیر، یوردلاریمیز قان چالاسینا دؤندریلیدی. بونلارا شاهد ناخچیوان اویشدی نین ناچالنیککی آنگیل کیمی ویجدانسیزلارین فیتنه کار حرکتلیدی. بئله کی، یانان آتشلری سؤندورمه ییب، عکسینه، جانیلری بیر سیرا جینایتلره سؤوق ائدیردی ". ارمنی-موسلمان آراسینداکی ایغتیاشین باش وئرمه سببی کیمی اوچونجو و دوردونجو سببلری ده قئید ائده جیک.

محمد سعید اوردوبادی ارمنی-موسلمان ایغتیاشی نین، موحاریبه سی نین باش وئرمه سببینی دؤرد یئره آیریر و اونلارین هر بیرینی اوخوجونون دیقیتینه چاندیریر. بیرینجی سبب باره ده بئله یازیر: " ارمنی داشناکسوتیون کومیتته سی نین موسستید بیر ایداره اوسولونو تشکیل ائدیگی دیر کی، قافقازدا بیر سیرا قانلی تئاترلار اوینادی... بو سؤزلری اینصافی اولان ارمنی و موسلمان اینکار ائتمز ظنیندیم. منه یئتیشمیش ۲۴۵ مکتوب، داشناکسوتیون پارتیاسی نین فالتینه دایر ۴۰۰-دن آرتیق معلومات یازی استولومون اوستونده دورور. او قدر اورک آغریدان و یانقلی خبرلرین هامیسینا بو صحیفه لرده یئر اولمادیغیندان یالنیز بیر نچه سینی گؤسترمکله کیفایتله نیرم ". بو معنادا محمد سعید اوردوبادی ۱۹۰۵-جی ایل، ۱۸ نوپاردا گنجه ده باش وئرمیش حادیه لردن اول نوپار آیی نین ۸-ده داشناکسوتیونلارین موسلمانلاری موحاریبه یه قوشماق اوچون بهمنلی ساکینلرینی اؤلدورمه لرینی قئید ائدیر. عئینی زاماندا، گنجه ده بیر ایرانلی نین داشناکسوتیونلار طرفیندن اؤلدورولمه سینی، یئنه ده گنجه ده قوشا چینار محلله سینده ملا جلیلی

هوه سیندن داشیندیریر. محمد سعید اوردوبادی یازیر: " اینگیلتره دن ناومید اولان ارمنیلر قیرغیندان سونرا کاتالیکوس مکر تیچ جنابلارینی بئرلینه، ینی آلمانیا یا گؤندرمه یه مجبور اولدولار. مکر تیچ جنابلاری آلمانیا کابینه سیندن " ایندی قیلینج زامانیدیر " سیفاریشینی ارمنیلره یئتیرن کیمی ارمنیلر تورکیه ده منظم بیر داشناکسوتیون پارتیاسی تشکیل و تنظیم ائتدیلر ". تورکیه حؤکومتی ایسه داشناکسوتیون پارتیاسینا رواج وئریمیر و مکر تیچ جنابلارینی ایستانبولدان قوور. ارمنیلرین اساسسیز خیاللاری آلت-اوست اولور. م.س. اوردوبادی داوام ائده رک یازیر: " بونلارین (یعنی ارمنیلرین - ب.خ.) بانسی و گؤستریش وئر نی ایسه ارمنی یازیچیسی آرسرونی جنابلاری ایدی. بو جناب تورکیه شرایتینه باخیب، ایشین چتینه دوشدویونو گؤروب، ارمنیلری قافقازا داشیماغی مصلحت گؤرموشدو. ارمنیلری قافقازا داشیاندان سونرا آرسرونی نین عؤمر و وفا ائتمیه رک، بو آرالاردا وفات ائتدیگیندن، اولینجی دؤولت دوماسی وکیلریندن باهادر وروو جنابلارینی یئرینه نایب قویموشدو ". باهادر وروو ایسه چالیشیر کی، ارمنی-موسلمان قیرغینی سالسین، اونا گؤره ده دؤولت دوماسی نین عوضو کیمی پئتئربورقا گئده رک اوزو ایله اوستادی آرسرونی نین گؤستریش - تعلیماتینی آپاریر، اورادا ائلان ائدیر. مقصدی اوندان عیبارت اولور کی، باکی و گنجه قوبئر نیاسی نین آران یئرلرینی موسلمانلارا، یایلاق و داغلیق یئرلرینی ارمنیلره وئرسین. بونولا دا ارمنیلر اوچون بیر سلطنت یاراتسینلار. حتی بورا قارصی دا بیرلشدیرمک نیتینده اولورلار. اونا گؤره ده تئز-تئز ایغتیاشاشلار توره دیر، ایستکلرینی حیاتا کئچیرمک اوچون موسلمانلارا تضییق گؤستریرلر. بئله لیکله، ارمنیلر موختاریات الدهه ائتمک اوچون بوش-بوش خیاللار دوشور، موسلمانلار یاشادیقلاری اراضیلر ده فاجیعه لر توره دیرلر. اوردی وار...

ارمنی-موسلمان آراسینداکی ایغتیاشاشین باش وئرمه سببی کیمی اوچونجو سبب ده محمد سعید اوردوبادی طرفیندن قئید ائدیلیر. م.س. اوردوبادی بو اوچونجو سبب باره ده بئله یازیر: " ۳ - جو سبب و ایغتیاشاشا گلدیکده، موسلمانلارین علمسیزلیگی و موعاصیر ایشلردن بیخبر اولمالاریدیر. موسلمانلار علم و سیاستدن بیخبر اولدوقلاریندان حؤکومت مأمورلاری نین قافقازدا توتدوغو عقیده سینی و ارمنیلرین او عقیده دن نئجه ایستیفاده ائتدیکلرینی دوشونمه دیر. باکی فاجیعه سیندن سونرا ارمنی-موسلمان حادیه لری نین بو قدر اوزانماسینا سبب موسلمانلارین علمسیزلیگیدیر، دیگر بیر جهت وار ایسه، او دا موسلمانلارین سیلاحسیز و موعاصیر ایشلردن خبرسیزلیگیدیر ". محمد سعید اوردوبادی اونو دا قئید ائدیر کی، ارمنیلر حیله ایشلده رک باکیدا صلح ائدیر، آجاق گنجه ده موسلمانلاری موحصیره یه آیر، یاشایش یئرلرینی یاندیریر و داغیدیردیلر. بعضن شوشادا صلح اعلان ائدیر، گنجه ده قیرغین توره دیردیلر. بیر سؤزله، او، موسلمانلارین علمسیزلیگی نین، ارمنیلرین حیله سی نین ایغتیاشاشلارین یارانماسینا مهم بیر سبب اولماسینی قئید ائتمیشدیر.

محمد سعید اوردوبادی ارمنی-موسلمان ایغتیاشاشلاری نین دوردونجو سببینی ارمنیلرین اوتونومییا - ایداره موختاریتی هوه سینده اولمالاری ایله باغلی اولدوغونو اوخوجولارا چاتدیریر. قئید ائدیر کی، بونو ثبوت ائتمه یه او قدر ده گوج صرف ائتمه یه احتیاج یوخدور. بئله کی، هر آیین سونوندا ارمنیلر لوندونا، پاریسه، آمتریکایا گئدیر، اونلارا معلومات وئریرلر. ارمنیلر اینگیلتره نین وئردیگی پروقراما اویغون اولاراق تورکیه ده موختاریات قورماق هوه سیله خئیلی چالیشیرلار. تورکیه ده زئیتون (۱۸۶۲، ۱۸۷۸ و ۱۸۸۴-جو ایللر)، ساسون (۱۸۸۰-جی ایل)، وان (۱۸۸۶-جی ایل) فاجیعه لریندن سونرا اینگیلتره ارمنیلری تورکیه ده موختاریات الدهه ائتمک

آذربایجان دیلینده فعلین واجب فورماسی و اونون بعضی اوسلوبی خصوصیتلری

Azərbaycan dilində felin vacib forması və onun bəzi uslubi xüsusiyyətləri

توغرا بولودخان قیزی خلیلوا

Tuğra Buludxan qızı Xəlilova

-ما² شکیلچیسسی ایله دوزلن اینکار فورما واجب فورمانین اینکارینی بیلدیردیگی حالدا، دئیل سؤزو ایله عمله گلن اینکارلیق واجب فورماسی نین غئیری-مومکونلوگونو بیلدیریر. مس : باخمالی دئیل - باخماق اولماز، گورمه لی دئیل - گورمک اولماز و س.

فعلین بو فورماسی اولماق سؤزو ایله ده ایشلنه بیلیر. بو زامان اولماق سؤزو فعلین هر ۳ زامانیندا ایشلنه بیلیر: اوخومالی اولدوم، اوخومالی اولاجام، اوخومالی اولارام و س.

واجیب فورماسی اولماق سؤزو ایله ایشلنرکن قبول ائتدیگی شخص شکیلچیلری اولماق سؤزونه قوشولور: اوخومالی اولدوم، و خومالی اولدون، اوخومالی اولدو، اوخومالی اولدوق، اوخومالی اولدونوز، اوخومالی اولدولار .

بوتون بونلاردان علاوه واجب فورماسی نین ان ماراقلی اوسلوبی خصوصیتیندن بیرى واجب فورمانین فعلین امر فورماسی ایله سینونیم اولماسیدیر.(مسلن: پادشاهیم احتیاط ائتمه لیسینیز. ینی (پادشاهیم احتیاط ائدین.))؛ اوندا اون ایکی ایل سیبیره سیاهته چیخمالیسینیز. یعنی (وندا اون ایکی ایل سیبیره سیاهته چیخین.))؛ بو مملکتدن باشقا مملکته گئتمه لیم. ینی (بو مملکتدن باشقا مملکته گئدیم.)

موعاصیر آذربایجان دپلیمیزده واجب فورماسی نین امر فورماسی نین سینونیمی کیمی ایشلنمه سی گئیش شکیلده یایلمیشدیر. بو، داها چوخ ایکی شکیلده اؤزونو گؤستیریر. ۱.بیرینجیسی، واجب فورماسی نین شکیلچیسیندن سونرا شخص سونلوغو آرتیریلیر و امر فورماسی نین سینونیمی یارانیر.

واجیب فورماسی ایشین گله جکده ایجاسینا واجیبلک موناسیبتینی بیلدیریر. بو فورمانین مورفولوژی گؤستریجیسی -مالی² شکیلچیسیدیر. بونون مورفولوژی استروکتورو بئله دیر: فعل کؤکو +مالی² + شخص سونلوغو. مثلن: سن صباح مکتبه گئتمه لیسن. -مالی² فورماسی هله خو اسردن دپلیمیزده واجب شکیلچی کیمی ایشلنمیشدیر. هم ده - مالی² یالنیز واجب فورمانی ایفاده ائتمکله محدودلاشمایشدیر. -مالی² خوی-خویبی اسرلردن فعلی صیفت شکیلچیسسی کیمی ده ایشلنمیشدیر.

واجیب فورمانین اینکاری هم مورفولوژی یوللا، هم ده دئیل سؤزو ایله یارانیر: اوخومالمالیام، اوخومالی دئیلیم و س. دپلیمیزده تاریخن -مالی² فورماسی نین اینکاری ایکی شکیلده اولموشدور: (آ) -ما² اینکار شکیلچیسسی ایله دوزلن فورما(مس: اولمامالیدیر)؛ (ب) دئیل اداتی ایله دوزلن فورما (م:آمالی دئیل).

چکلیب قارا بولودلار،
آزاد اولوب اسیر یوردلار،
دورولوبدور سئلر-سولار،
ساران گلیر قوجاغینا.
پؤهرله نیب خاری بولبول،
وجدہ گلیر سوسان بولبول،
نئجه سئوینمه سین کؤنول-
شوشان گلیر قوجاغینا.

اوز ئییرین، ناتوانین،
سیدین، جاببارین، خانین،
بؤیوک سؤز، سنت اوچاغین،
شوشان گلیر قوجاغینا.

ینا خان قوبموش تملین،
تاریخه یازمیش عملین.
او، موقدس، ولو یئرین
شوشان گلیر قوجاغینا.

قاراباغدا یازدی داستان،
عالی، باش کوماندان!
دؤیوشلرده ظفر چالان
پاشان گلیر قوجاغینا.

روحو شاددیر شهیدلرین
یئنیلمز دیر ایگیدلرین.
داغ ووقارین، قورور یئرین
شوشان گلیر قوجاغینا.

دوشمندن آلیب دیر باجی،
قلبینده یوخ آغری-آجی،
قاراباغین باشی نین تاجی
شوشان گلیر قوجاغینا.
آچ قوبونو آذربایجان
شوشان گلیر قوجاغینا!

بونو داها آیدین گؤرمک اوچون ادبیات اثرلریندن
سئچیلیمیش نومونه لره دیقت ائدک:
سن بو واختیندا محبتدن دم وورمامالیسان.
ینی(سن بو واختیندا محبتدن دم وورما)؛ بوندان
سونرا من جانالیجی جلالدا دؤنمه لییم. یعنی(بوندان
سونرا من جانالیجی جلالدا دؤنوم)؛ آما اونو بیللمه
لیسن کی، نیجات دوغرو دانیشماقدادی. یعنی (اما اونو
بیل کی، نیجات دوغرو دانیشماقدادی)

۲. ایکینجیسی، فعلین واجب فورماسی نین
شکیلچیسیندن سونرا شخص شکیلچیسى ایشلنمیر و
امر فورماسی نین سینونیمی یارانیر. بو زامان
پروسئس داها قابریق اولور. بونون اوچون نومونه لره
دیقت ائدک : آياقلاریمیزی قويدوغوموز یئر لرزه یه
گلمه لی. یعنی (آياقلاریمیزی قويدوغوموز یئر لرزه
یه گلین)؛ یئتمدیر اونون اورگینی سیندیرمالمی.
یعنی (یئتمدیر اونون اورگینی سیندیرمایاق)؛ سن
منی دینله، آذربایجانین گله جک قهرمانلیغی سنین
آدینا یازیلما. یعنی (سن منی دینله، آذربایجانین
گله جک قهرمانلیغی سنین آدینا یازیلین)

دامت کریمی

شوشان گلیر قوجاغینا

آچ قوبونو آذربایجان،
بالان گلیر قوجاغینا.
نئجه ایلدیر حسرتینله
یانان گلیر قوجاغینا.

یورد- یوواسی تالان اولان،
یایدا یانان، قیشدا دونان
سولارینا حسرت قالان،
سونان گلیر قوجاغینا.

لهجه ايله ديل آراسيندا كى فرق لىر ندير؟

يازار: ج. تاكر چايلدز (G.Tucker Childs)

چئويرن: محمود بنى آدم (دالغا)

چوخلو واختلار لهجه لىر دىل بىلگىسى يوخدور. او سىب دن بئله لهجه ده دانىشانلاردا او اؤلكه ده دؤولت ايشلرىنده ال لىرى يوخدور. ايندى دئمك اولار دىل پولىتىك اولموش بىر قونودور.

نورمالدا دئىيرلر: «لهجه، دىل كىمىن اؤلچولو دئىيل.» بونا گؤره اونون آز اعتبارى واردىر. اما دوغروسو بئله بىر سؤز اونا باغلى دىر كى، سىز كىم اولاسىنيز، هانىسى باخىمدان بو ايكى قونونو دوشونوب، اونون اوچون قرار وئره سىنيز.

دىل باخىمدان هئچ بىر لهجه، نئجه لىك اعتبار ايله دىگرىندن اوستون دئىيل. بونا گؤره اولماز بىر لهجه نى، سانكى لهجه لردن اوغونلو، لايىق لى بىلىب، بىرجه تانىنمىش، دؤولت ايشلرىنده دانىشماق لارا دىل آدى قويولسون. دىل هامى لهجه لردن دوزه لىنمىش توپلودور. مثلاً فرانسادا اولموش «پارىس» لهجه سى بىر تاريخى حادىته يه باغلى دىر. «كنت پارىس» اون بىرىنچى سده ده فرانسادا حؤكم دارلىغا چاتدى. دىل اونون سارايى سىندا اؤلچو اولدو. اگر خاقان لىق اوردا سانكى لار اىنده اولسايدى اولا بىلردى ايندى فرانسايلى دىلى يئرینه «مارسى»، يا «ديژون» دىلى اولوب، بونلار بىرىسى فرانسايلى اؤلكه سى نىن رسمى تىلى دىلى اولسون.

بلكه ده بىر توپلوم لهجه نى بللنديره بىلىر. اوجور كى، «اليزادولتيل» منىم گؤزل قادين ايم اولدو. يادىنيزدا اولموش اولسا بو فىلم ده، درامادا، بىر تگبورلو سس بىلىم اوستادى (دانىل جونز، آدامىن دوغورلو سس بىلىم يايىشىندان اؤلچو آلىر). او شرطلشىركى، بىر گول ساتان قىزى، خىابانلاردان گتىرىپ، ائله تربىيه ائله سىن كى، وارلى لار يانىندا اؤزلىرى كىمىن اولسون، اونلار كىمىن دورانىشى اولسون – او اوستاد بو دگىشمه لى قىزىن دانىشيق لهجه لرىنده ايشله يير، اونلار چئويرىر. ايسته دىي كىمى ائله يير.

موعىن بىر دىلده دانىشماق ياخشى دىر، يوخسا بىر بلىلى لهجه ده؟ سىز هانىسىن دانىشىرىسىنيز؟ بو سورولار اوچون بىر موعىن، قبول اولونموش مئتود يوخدور. بلكه او مئتودلار بىن كؤمگى ايله بىلىنسىن دىل ايله لهجه نىن فرقى ندير؟ بو ايكى سؤز، دىل بىلىم چىلرى نىن آراسىندا تانىق، علمى تئرمىن دئىيل لىر. البته عومومى توپلوم اىچىنده ده بئله دىر. اصلنده عومومى توپلوم اىچىنده بو ايكى دئىم فرق لى آنلايش دىر. چوخ لارى بئله بىلىر لى كى، دىل دانىشدىغىمىز سؤزلردىر. اما لهجه بىر سانكى دىل دىر كى، آلچاق آداملار او دىلده دانىشىرلار. دىل بىلىم چىلرى نىن آراسىندا دىل ده، لهجه ده بىر گؤزه گلن هئچ فرق يوخدور. سانكى آنلايش لاردا دىل بىر اؤلكه نىن دؤولت رادىوسوندا، تلوىزىاسىندا، اولموش بىر قونودور. اما لهجه او اؤلكه نىن اىچىنده اولموش بؤلگه لرده، بزك سىز، ياراشاق سىز قالان، دىل لردىر كى، كىمسه رادىودان گلن سؤزلر كىمىن، اونلار دئدىكلرى ساياق دانىشىلا بىلمىر لىر. اما بىلمه لىك كى، بئله قونولار دىل بىلىم چىلرى نىن باخىمىندان اؤلكه لرده پولىتىك طرفىنده قورولموش اؤيمك دئىيل، گرچى اؤلكه لرىن پولىتىك و حؤكم دارلىغى دىر كى، موختلىف دىل لره، لهجه آدى وئرىر.

حۆكومدار گرک بیر بئله گوج، قودرت صاحیبی اولموش اولسون. ایگیرمینجی عصرین اول لرینده جنوبی آفریقادا مسیحی دینده اولان بیر دین یایینجی تاپیلدی کی، ایندی اونا «تسونگا» دئییرلر. بو آدام اوچ آیری - آیری دیلی بیر دیلین لهجهسی بیلدی. اونلاری قاریشیدردی. اونون ترسه سینه جنوبی آفریقا دؤولتی بیر موراجیعت یازیسیندا یالان یئره اؤزوندن ایکی دیل «زولو»، «خوسا»نی آرایا چیخارتدی. آما بو ایکی دیلین آراسیندا دیلچیلیک باخیمندان هئچ واخت بیر تانیمنیش سرحد گؤرونمهدی.

دونینین چوخ یئرلرینده لهجه لر بیر - بیر ایله باغلانیب، قوشما لهجه یارادیرلار. بیر بئله قوشمادا یان با یان اولموش ایکی لهجه آراسیندا هئچ فرق یوخدور. آما قوشما باشیندا و سوندا اولموش لهجه لر قاریشیکلی اولاراق آنلایش سیز دیلار.

عومومیت ایله لهجه لرین موقاییسه سینده دئمک اولار اونلارین فرقلری آزدیر. چوخلو واختلار اونلارین فرقلری آداملارین دانیشیغیندادیر. مثلاً سیز (Tomayto) دئییر سینیز، من (Tomahito). البته

عینی حالدا، اؤلکه لرده اولموش پولیتیک ممکن دور لهجه نی موعین ائله سین. چوخلاری دیلچی «مکس و این رایش» سؤزلرینی دیله گتیریرلر: «دیل، اؤزو بیر لهجه دیر کی، اونون اوردوسو وار، اونون دینزدونانماسی وار. گوجو وار.» بو جومله نین معناسی بئله اولا بیلر، اؤلکه لرین پولیتیک لری دیر کی، دئییر هانسی دیل، لهجه اولسون و هانسی لهجه، دیل. همیشه اؤنملی تاریخ لری اولان اینسانلار، قودرتلری اولان میلت لر دیل صاحیبی اولوبلار. آما گوجسوز، تاریخ سیز آداملارین دیل لری اولمویوب، اونلار لهجه صاحیب لری اولوبلار.

بوردا آچیقلاماق اولار کی، گوج، قودرت صاحیب لری هامی آراج لاری ایشه آپاریب، گوجسوز خالق لارین دیلینی آرادان آپاری، آپاریرلار، اونلارین مدنیت لرینی، کولتورلرینی دؤولت دیلینه دگیشدیریرلر، آسیمیلاسیون اولموش خالق لار بئله یارانیرلار، دیل خالقین دیری قالماسیندا اؤنملی بیر قونو دور.

اولا بیلر بیر دیلین کئچیرلیگینی بیر آدام یادا حۆكومدار اؤز باشینا بیلدیر سین، البته او آدام یا

ترسەسینە، بیرینجی، یادا هر ایکی گروپدا اولانلار ایستیهیلر بیر دیلده دانیشیب، قونوشسونلار. دیل باخیمیندان بو ایکی گروپ حتی باجارسالار دا بیر دیلده قونوشوب، سۆزلرینی آنلاسینلار، بئله قونولاردا چوخلو پروبئلەر یارانیر، چتینلیکلر قاباغا گلیر. بونا گۆره سون سۆز ده دئمک اولار کی، لهجه ایله دیل بیر اۆلکهنین پولیتیک، توپلومسال گۆروشونه باغلیدیر. ممکون دور سیزه بئله سوال اولار کی، ایندی من اۆزل بیر دیلده دانیشیرام یوخسا بیر اۆزل لهجهده. البته بو بیر جایما سورودور. چونکی، هامی دیلرین قورتاراجاغی لهجه دیر. سیز سونوندا هر ایکی سینده، «دیل، لهجه» دانیشیزسیر.

بیر آز ایختلافلاردا سۆزلوکلرده اولار بیلر. مثلاً آمریکالیلار دئییرلر، (Elevator) أما انگلیسیلر (Lift) دئییرلر. بیر بئله ایختلافلاری بیلیمک، اولناری دوشونمک اوچون لازمدیر. ایندی «جرج برناردشاو» ین ظارافات ائلهمیش سۆزلرینه باخاق! او بئله دئییر: «آمریکا، انگلیس بیر اۆلکهدیلر. بو اۆلکهنی دیل بیر - بیر سیندن آیری سالیبدیر.» البته بعضی بیر آددا اولموش اۆلکه لرین ایچینده ده بیر آیری چتینلیکلر واردیر، مثلاً آلمان اۆلکهنینده «کلن» آیلاغی، «باواریا» آیلاغینین سۆزلرینی چوخ چتین دوشونه بیلیرلر. بونو یاخشی بیلیریک کی، بو ایکی بۆلکه بیر اۆلکه ایچینده دیلر. بونون ترسه سینه سوئیس اۆلکه سینین بیر دیلی آلمانیا دیلیدیر. سوئیسیلر بو دیلی بیر آز لهجه لی دانیشیرلار، بئله لهجه لی دانیشماق سبب اولمور چوخلو آلمانیاالیلار بو قونوشماغی دوشونمه سینلر.

هردن گۆرونور کی، آداملارین آراسیندا دانیشیقلا سبب اولو دیل ایله لهجه نین فرقی بللنسین، اولنار اوز - اوزه گلنده بیر - بیرینین سۆزلرینی آنلاشمالاریدیر. بو حالدا، اگر آداملار بیر - بیرینین دیلینی آنلایب، بیر دیلده قونوشا بیلسهلر دئییرلر کی، بو آداملارین دیلی بیریدير. البته بوردا منظور اولنارین بیر لهجهده اولماقلاریدیر. أما اگر بیر - بیرینین سۆزلرینی دوشونه بیلیمسه لر دئییرلر کی، اولنارین دیللی آیریدیر. بئله گۆرونور «کلن» و «باواریا» دوغرو دور کی، بیر اۆلکهده یاشاییرلار أما اولنارین دیللی آیری دیر، بونا گۆره اولنار سوئد و نروژ اۆلکه سی کیمین ایکی دیلی لر دئییرلر. أما بیلیمه-لیک سوئد خالقی، نروژ خالقی بیر - بیرلرینین دیللی چوخ یاخشی دوشونوب، قونوشا بیلیرلر. اولناری سرحد آیری سالیبدیر. بونا گۆره اولنار ایکی اۆلکه لی لر دئییرلر.

سورولار اوندا جاواب تاپماق چتینلشیرکی، «الف» گروپوندا اولان سۆزچولر، ایسته مه سینلر «ب» گروپوندا اولان سۆزچولرین سۆزلرینی آنلاسینلار.

نگاهی به تاریخچه رسمیت زبان ترکی در ایران

ارتباطات دیپلماتیک خارجی، مناسبات رسمی بین سران دولتها، چاپ اسکناس ها و ضرب سکه و ... بکار رفته است. برخی از این دولت ها عبارتند از دولت بستم (ویستهم)، بنی ساج، سالاریان (کنگریان)، سیمجوریان، سبکری، قاراتگینی، غزنویان (سبک تکینی)، خوارزمشاهیان (انوش تکینی)، سلجوقیان کبیر، سلجوقیان خراسان، سلجوقیان کرمان (آل قورد)، سلجوقیان اصفهان، سلجوقیان لرستان (برسقیان)، سلجوقیان همدان-آذربایجان، سلجوقیان عراق-آذربایجان، شوملا (شمله) افشار-عربستان (خوزستان)، قتلخ خانیان کرمان (قاراخیتای)، آق سنقریان (احمد یلیان)، اتابکان آذربایجان (ایلدنیزیان)، آل پیشگین، اتابکان فارس (سالغوریان)، اتابکان یزد، ایلخانیان (هلاکوئیان)، جلایریان (ایلکانیان)، چوپانیان (آل سلدوز)، ارغون شاهیان، اینجویان (آل مظفر)، تیموریان (کورکانیان)، تیموریان خراسان (دوغاتیموریان)، تیموریان اصفهان، شیروانشاهان (میرانشاهان)، قراقویونلوها (بارانلوها)، آغ قویونلوها (بایندریه)، صفویه (قزلباشیه)، افشاریان، خانات آذربایجان (افشار-اورمیة، کنگرلو-ماکو، بیگلر بیگی-تبریز، بدیر اوغلو-اردبیل، دنبلی-خوی، شقاقی-سراب، گرگر، نمین، خیاو، قاراداغ، مراغه، ...)، قاجاریان و حکومت ملی آذربایجان.

زبان ترکی، زبان رسمی دربار، سلاطین و هیئت حاکمه:

مهمترین مصداق رسمی و دولتی بودن یک زبان، کاربرد آن از سوی هیئت حاکمه و در گذشته سلاطین و دربار است. در متون تاریخی بیشماری به کاربرد زبان ترکی به عنوان زبان سلاطین و دربار و هیئت حاکمه در دوره اسلامی ایران و در برخی از موارد پیش از آن اشاره شده است.

زبان ترکی از سوی دولت های حاکم بر ایران به عنوان زبان رسمی آئین ها، مراسم و تبلیغات دینی دولتی نیز بکار رفته است. کاربرد زبان ترکی به عنوان زبان دولتی دینی حتی پس از سقوط دولت قاجار و در اوان دوره پهلوی نیز ادامه داشته است.

زبان رسمی و یا دولتی، زبانی است که از سوی یک دولت بدان موقعیت قانونی ویژه ای مانند کاربرد در امور اداری، مجلس قانونگذاری، سیستم قضائی یک کشور و ... اعطا شده باشد.

این تعریف هرچند مربوط به عصر حاضر است اما با دقت و صحت کافی می تواند در باره زبانهای دولتی در تاریخ نیز بکار برده شود. به گواهی هزاران سند و مدرک تاریخی، زبان ترکی اقلاً در یک هزار سال اخیر - در برخی دوره ها به همراه فارسی و اغلب بدون آن - یکی از زبانهای رسمی و دولتی دولتهای تورکی حاکم بر اراضی ایران امروزی بوده و در صدور فرمانها، مکاتبات نهادهای گوناگون دولتی، انتشارات و اسناد و مدارک رسمی دولتی، دیپلماسی بین المللی و

در سال ۴۲۰ میلادی بر تخت پادشاهی نشست می باشد.

در تاریخ زین الاخبار یا تاریخ گردیزی که بیش از یک هزار سال قبل و در سال ۴۴۴ هجری قمری تألیف شده، چنین گفته می شود:

“بهرام گور به هر زبان سخن گفتی، به وقت چوگان زدن، پهلوی گفتی و اندر حربگاه، ترکی و اندر مجلس، با عامه دری گفتی، ...”.

آخرین نمونه ها مربوط به دوره احمد شاه قاجار است. چنانچه سرلشگر عبدالله خان امیر طهماسبی فرمانده گارد قزاق محافظان احمدشاه و والی نظامی ایالت آذربایجان، نطق ها و گزارشات نظامی خود به پادشاه را به ترکی به عرض می رسانید.

زبان ترکی در مکاتبات دیپلماتیک خارجی:

زبان ترکی در دوره های گوناگون به عنوان زبان رسمی و دولتی در مکاتبات دیپلماتیک خارجی نیز به کار رفته است.

مشهورترین اینگونه مکاتبات، مکتوبات ترکی سلاطین صفوی به پادشاهان کشورهای اروپائی است که در موزه های گوناگون جهان نگهداری می شوند. از این دسته است نامه شاه تهماسب اول (۱۵۷۶-۱۵۲۳) به امپراتور عثمانی سلطان سلیم (۱۵۷۳-۱۵۶۶)، نامه صفی شاه اول صفوی (۱۶۴۲-۱۶۲۸) به امپراتور اتریش و پادشاه مجارستان فردیناند دوم و نامه حسین شاه صفوی (۱۷۲۲-۱۶۹۴) به دوک ساکسون و پادشاه لهستان فردریک اوگوست نعل شکن، هر سه به زبان ترکی آذربایجانی.

در این دوره برای نگارش دیوانی ترکی اداره و کارمندان ویژه ای اختصاص داده شده بود. زبان دولتی ترکی، فارغ از موقعیت جغرافیایی پایتخت امپراتوری ترکی - آذربایجانی صفوی، هم در آذربایجان (تبریز و قزوین) و هم در فارسستان (اصفهان) بکار می رفته است.

کاربرد رسمی زبان ترکی محدود به عرصه خاصی نبوده و دایره گسترده ای از احکام و فرامین و مکاتیب

این کاربرد به تنهایی برای اثبات رسمی بودن زبان ترکی در عهد این دولتها کافی است. در این دوره ها زبان کاری سلاطین و پادشاهان ترک، ترکی بوده است و بسیاری از آنها مانند سلطان سنجر اصلا فارسی نمی دانسته اند و یا مانند ناصرالدین شاه به سختی به آن تکلم می کرده اند.

نخستین نمونه حضور زبان ترکی به عنوان زبان رسمی و دولتی درباریان و شاهان در دربارهای دولتهای حاکم بر اراضی ایران مربوط به عهد دولت ساسانی و دوره هرمز چهارم ملقب به ترکزاد، نوه خاقان دولت گوک تورک ایستمی خان می باشد و اوج آن مربوط به دوره صفوی است.

در دوره صفوی ترکی، زبان دولتی و رسمی این دولت بود. شاهان، سران دولت و افسران عالی رتبه نظامی قزلباشان در دربار و ارتش، چه در تبریز، چه در قزوین و چه در اصفهان به ترکی سخن می گفتند. دولت بکلی تحت حاکمیت ترکان قرار داشت و سران دولت همه ترک بودند.

آخرین نمونه ها مربوط به دوره قاجار است. در دوره قاجار نیز زبان ترکی، زبان دربار و سلاطین و ولیعهد و بنابر این زبانی رسمی و دولتی بود. ترکی که زبان آریستوکراسی و اعیان و اشراف تلقی می شد، مورد علاقه و توجه توده مردم غیر ترک نیز بود.

زبان ترکی، زبان رسمی ارتش و نیروهای مسلح: پس از دربار، نهاد دیگری که همواره بر حضور و کاربرد زبان ترکی به عنوان زبان انحصاری آن در تاریخ دولتهای ترکی حاکم بر ایران اشاره می شود، ارتش و نیروهای مسلح است. زبان ترکی از دیر باز زبان ارتشهای ایران بوده است. مانند دربار، در این نیروهای مسلح و ارتش نیز کاربرد زبان ترکی منحصر به دوره بعد از اسلام و دوره حاکمیت ترکان بر ایران نبوده به پیش از آن و دولتهای غیر ترکی نیز بر می گردد.

از نخستین نمونه های کاربرد زبان ترکی در ارتش، نمونه پادشاه ساسانی بهرام گور فرزند یزدگرد یکم که

صدور فرامین داخلی است. نمونه های متعدد اینگونه فرامین ترکی در موزه ها و کتابخانه های جهان پراکنده است. به عنوان مثال فرمان شاه اسماعیل (۱۵۲۴-۱۵۰۲) و امان نامه شاه عباس دوم صفوی (۱۶۶۶-۱۶۴۲) به منوچهرخان بیگلربیگی شیروان، هر دو به زبان ترکی آذربایجانی. سکه ها و اسکناسها، گواه دولتی بودن زبان ترکی در ایران:

از مهمترین عرصه های دولتی بودن زبان ترکی در تاریخ ایران، کاربرد آن در اسناد رسمی دولتی و در راس آنها سکه ها و اسکناسها است. نوشته های تورکی بسیار پیشتر از آنکه نخستین کلمات فارسی بر پولها ظاهر شوند، بر پولهای دولتهای تورکی و آذربایجانی حاکم بر اراضی ایران امروزی بکار رفته اند. کاربرد زبان فارسی بر سکه ها در اراضی ایران امروزی، پدیده ای نسبتا جدید بوده و مربوط به قرن شانزده در عصر صفویان و حمله اشرف افغان به فارسستان آنها در فرم شعر است. پیشتر از آن و بر خلاف زبان ترکی، زبان فارسی هرگز بر سکه ها بکار نرفته بود. قریب به تمام دولتهای تورکی حاکم بر آذربایجان و ایران امروزی، زبان، کلمات، عبارات و نوشته های تورکی را در پولها (سکه ها، اسکناس ها)، مهرها، طغراها، توقیعات، فرمانها، نامه ها و دیگر اسناد رسمی دولت خویش بکار برده اند.

خطوط بکار برده شده در ثبت این نوشتجات تورکی، عربی، اویغوری، چینی حتی رونیک گوک تورک بوده است. به عنوان نمونه دور تا دور نخستین اسکناسها ویا چاوهای تورک عباراتی به خط تورکی ختائی و یا اویغوری درج شده است. بر سکه های سلسله های موغولی تورک، عباراتی تورکی مانند "قوتلوق بولسون" (مبارک باد) چاپ شده است.

بر سکه های چنگیزخان عبارت ترکی "قآن العادیل، چنگیز خان ینگ یارلیغی" (حکم شاهنشاه عادل، چنگیز شاه) دیده می شود.

و مراسلات دیپلماتیک تا امان نامه را شامل می شده است.

طیف مخاطبان نه تنها شامل مقامات ایرانی و مردم ایران (که زبان ملی اکثرشان ترکی بود) و یا سلطان عثمانی و دیگر سلاطین تورک هم زبان و هم تبار و هم دین بوده، بلکه پادشاهان روسیه و مجارستان و اتریش و لهستان و ... را نیز در بر می گرفته است.

زبان ترکی در روابط سیاسی خارجی:

در تاریخ دولتهای ترکی ایران، زبان ترکی به عنوان زبان رسمی در روابط سیاسی خارجی این دولتها نیز بکار رفته است. کاربرد زبان ترکی به عنوان زبان رسمی سران دولتها و بویژه شاهان در روابط خارجی و دیدار با شاهان و سران دولتهای دیگر، نه تنها در همه دولتهای ترکی حاکم بر ایران دیده می شود، حتی در دوره دولت پهلوی نیز شایع بوده است. چنانچه رضاخان در دیدار رسمی با آتاترک طی سفر خود به ترکیه، به زبان ترکی سلیس صحبت کرده است.

همچنین در طول تاریخ، بسیاری از سفرهای دولتهای ترکی ایران نیز صرفا زبان ترکی را که زبانی رسمی و دولتی بود می دانسته اند و در روابط خارجی بکار می بردند.

به عنوان مثال موسی بیگ سفیر شاه عباس صفوی در هند جز زبان ترکی نمی دانست.

محمد رضا بیگ سفیر ایران در پاریس (۱۷۱۵) نیز زبان فارسی را بلد نبود.

زبان ترکی در ثبت عهدنامه های بین دولتها:

کاربرد زبان ترکی به عنوان زبان روابط خارجی، محدود به ارتباطات شفاهی نبوده بلکه عرصه دیپلماسی مکتوب و ثبت عهدنامه ها را نیز شامل می شده است. به عنوان مثال متن پیمان قصر شیرین منعقد شده با دولت عثمانی در سال ۱۵۳۹ تنها به زبان ترکی نوشته شده است.

زبان ترکی، زبان رسمی در صدور فرامین داخلی: یکی از مهمترین مصادیق کاربرد زبان ترکی به عنوان زبان رسمی و دولتی در امور اداری، استفاده از آن در

الشعراها در سرودن اشعار خود از آن استفاده می کردند، زبان رسمی و دولتی دولت مذکور بوده و سروده های آنها نیز دارای ارج و منزلت اسناد رسمی بوده است.

زبان ترکی - در برخی مقاطع حتی به تنهایی - زبانی رسمی نهاد ملک الشعرائی در دولتهای ترکی بوده است. به عنوان نمونه در دوره شاه اسماعیل صفوی، حبیبی شاعر ترکی سرای معروف متولد برگشاد، ملک الشعرای دربار امپراتوری صفوی بود و شعری به فارسی از او در دست نیست.

این بدان معنی است که در عهد وی، ترکی یگانه زبان رسمی و دولتی دولت صفوی بوده است. در برخی موارد نیز همزمان دو منصب ملک الشعرائی یکی برای ترکی و دیگری برای زبان دیگری مانند فارسی وجود داشته است.

به عنوان مثال تاثیر تبریزی، ملک الشعرای دوره شاه سلیمان و شاه سلطان حسین، دارای منصب ملک الشعرائی ترکی بوده است (از سروده های رسمی وی: قصیده ترکی در مدح شاه سلیمان الصفوی، قصیده ترکی به مناسبت جلوس به تخت شاه سلطان حسین الموسوی، ترجیع بند ترکی، مثنوی ترکی عید سروده شده به امر پادشاه، غزل ترکی به مناسبت تشریف فرمائی شاهزاده سلطان اکبر ایبن اورنگ زیب).

زبان ترکی، در مراسم مذهبی دولتی: زبان ترکی از سوی دولتهای حاکم بر ایران به عنوان زبان رسمی آئین ها، مراسم و تبلیغات دینی دولتی نیز بکار رفته است.

کاربرد زبان ترکی به عنوان زبان دولتی دینی حتی پس از سقوط دولت قاجار و در اوان دوره پهلوی نیز ادامه داشته است. چنانچه در منابع تاریخی شرکت رضاخان (سرادر سپه) در مراسم عزاداری عاشورا در مسجد ترکان (مسجد شیخ عبدالحسین) و خواندن نوحه ترکی توسط وی ثبت شده است.

(خلاصه مقاله؛ چاپ شده در نشریه حیدرآباد - نشریه اجتماعی، فرهنگی و هنری آذربایجانیهی مقیم کانادا)

نمونه دیگر اسکناس چرمی نادرشاه افشار است که بر آن جمله کوتاه ترکی "دئمه گوٚتور" نوشته شده بود. جمهوری (حکومت ملی) آذربایجان تاسیس شده در سالهای جنگ جهانی دوم، نخستین دولت تورکی و آذربایجانی در ایران و آذربایجان جنوبی است که اسکناس های ملی و دیگر اسناد دولتی خود را منحصرأ به زبان ترکی چاپ و نشر کرده است. زبان ترکی، زبان رسمی قورولتایها (مجالس مشورتی):

کاربرد زبان ترکی در قورولتایها، نهادهایی که معادل مجلسهای موسسین و شاید قانون گذاری معاصر اند، یکی دیگر از عرصه های کاربرد این زبان به عنوان زبانی رسمی و دولتی در ایران است.

اسناد و مدارک تاریخی موجود نشان می دهند که در همه قورولتایهای دولتهای ترکی حاکم بر ایران، زبان بکار برده شده زبان ترکی بوده است.

برجسته ترین نمونه، قورولتای موغان در دوره نادر شاه افشار است.

زبان رسمی این قورولتای ترکی بوده و خود نادرشاه نیز با همه مدعوین و مهمانان داخلی و خارجی، صرفأ به ترکی صحبت کرده است.

زبان ترکی، زبان یادمانهای تاریخی:

یکی دیگر از مصادیق رسمی و دولتی بودن زبان ترکی در تاریخ ایران، کاربرد آن در یادمانهای تاریخی برپا شده توسط دولتهای ترکی حاکم بر ایران و سلاطین و مقامات این دول ترکی است.

دو نمونه مهم از اینگونه یادمانهای دولتی با متون ترکی، سردر حرم امام علی در نجف عراق و سنگ نوشته معروف به کتیبه نادری و یا کتیبه کلات در ایران است. این دو یادمان به امر نادرشاه افشار و با اشعار ترکی برپا گردیده اند.

زبان ترکی، زبان رسمی نهاد دولتی ملک الشعرائی:

در گذشته ملک الشعرائی مقامی رسمی و دولتی بود و از سوی پادشاه اعطا می شد. زبانی که ملک

بهیشت زواری

BEHIŞT ZƏVVARI

NURƏDDİN ƏDİLOĞLU

نورالدین عدیل اوغلو

اودلار یوردوموزون ائله بیر بؤلگه سی، ائله بیر شهری، کندی تاپیلماز کی، اورادا شهید مزارلاری اولماسین.

دوشمن قارشیسیندا مردلیکله دایانیب، وطنیمیزی، تورپاقلاریمیزی قورویارکن شهید اولان هر بیر ایگید دؤیوشچوموزون خاطریره سی بیزه عزیزدیر. وطنپرورلیک روحو و دوغوسو قهرمانلارلا بیرلیکده اؤلمور، ابدی یاشاییر. اونا گۆره موحاریبه مؤوضوسوندا یازان قلم اهلی نین ان عومده بورجو شهیدلرین روحو نو همیشه اؤز یازیلاری ایله شاد ائتمکدیر

مزاری پایتاختین ایکینجی فخری خیابانیندا اولان کؤنوللو دؤیوشچوموز اسد اسدلی نین سوسیال شبکه لرده و خبر پورتاللاریندا ویدئوگؤرونترولرینی گۆرنده اونون حاقیندا یازماغی قارار اآلدیم، حتی بیر آنلیغا غورورلاندیم کی، وطن موحاریبه سینده جانی باهاسینا ۲۱ عسگر یولداسی نین حیاتی نی خیلاص ائدن بو جسور عسگر منیم بویا-باشا چاتدیغیم دوغما ماساللی نین آخارلی-باخارلی چایقیراق کندینده، آدینی و سویادینی داشیدیغی اولو باباسی اسدین اوجاغیندا دونیا یا گۆز آچیب. دوغوم تاریخینی والیدئینلری قئیدیاتدا اولدوغو باکی شهرینده رسمیشدیریلر. شهرده بؤیوسه ده اسد اؤز خاراکتتری اعتباریله گۆز آچیب گۆردویو طبیعتده چوخ یاخین اولوب؛ تالیش داغلاری کیمی مغرور،

خزرین قوینونا جان آتان ویلشچای کیمی چوشقون، جنوب مئشه لری نین مؤعجیزه سی ساییلان دیمیراچ کیمی مؤحکم اولان بو اوغلان تپه دن- دیرناغا، تورپاغا، وطنه باغلی ایدی. اسد قلبینه و دوشونجه سینه حاکیم کسین " وطنی سئومک ایماندان دیر " ، " وطن حاقی آنا حاقیدیر " کلاملاری نین نیظامی رایونوندا یئرلشن آذربایجان نین میلی قهرمانی شهید یوری کوالیوو آدینا ۲۲۹ سایی تام اورتا مکتبی بیتیرندن سونرا آذربایجان دؤولت ایقتیصاد اونیورسیتئتینده عالی تحصیل آلمیش، بیر ایل ناخچیواندا کشفیاتجی عسگر کیمی نومونوی حربی خیدمت ائتمیشدی.

...والیدئینلری نین آرزوسو ۲۵ یاشلی اسدی گۆزالتی ائله دیگی قیزلا نیشانلاماق ایدی. او ایسه توووز رایونو ایستیقمامتینده اثرمنی تخریباتی نتیجه سینده باش وئرن دؤیوشلرده گئنرال پولاد هشیمووون هلاک اولماسیندان چوخ حیددتلنمیشدی و عایله عوضولریندن خبرسیز کؤنوللو اولاراق دؤیوشلره یوللانماق اوچون عریضه ایله موراجعت ائتمیشدی.

تورپاقلاریمیزین آزادلیغی اوغروندا وطن موحاریبه سی باشلایاندا یکی گون سونرا سفربرلیک و حربی خیدمته چاغیریش اوزره دؤولت خیدمتی نین مووافق شؤعه سیندن زنگ ائدیپ موحاریبه یه چاغیریلاندا اسد عایله ده، قوهوم - اقربادا هامی ایله حاللاشادی. " آچیغی اونو دیله توتماق ایسته دیک کی، گئتمه سین، آناسی اونکولوژی (سرطان) خسته دیر. آنجاق هر شئیه رغمن او، اؤز قرارینی وئرمیشدی... " بو سؤزلری اسدین آناسی ماهیر دئییر. عؤمور-گون یولداسی سیده خانیمین

اولماسیندان بحث ائدیردی. حتی او، هوجوم زامانی سیلاح - سوراتی قورتاراندان بئله گئری قایتماییب، اؤز جانین تهلوکه یه آتاراق اثرمنیلرین اوزرینه گئدیب. البیخا دؤیوشده دوشمنین ۷ حربچیسینی محو ائندن سونرا اونلارین " اورال " مارکالی ماشینینی اله کئچیره رک یارالی یولداشلاری نین حیاتی خیلاص ائدیب...

ویدئوگؤرونترولرین بیرینده اسد قاراباغ اوغروندا دؤیوشلرده اوغول ایتیرن شهید آنالارینا موراجیعت ائده رک، ایگید آذربایجان اوغوللاری نین تیمتالیندا بوتون عسگرلرین اونلارین اوغوللاری اولماسینی بیلدیریر: " بیر عؤمور اونلارا خیدمت ائده جیک... اینشالله ساغ قایداریق، اگر شهید اولساق بئله، بیز اؤلمیه جیک... " شهید اولماغی اؤزونه شرف بیلن اسدین روحونا وطن سئوگیسی، عملینه جسورلوق، عقیدهسینه دؤنمزلیک حاکیم کسيلمیشدی.

نویابرین ۲-ده ایشغالدان آزاد ائتدیکلری یوکسکلیکلردن بیریندن گؤندرديگی ویدئودا آتاسی ماهیری دوغوم گونو موناسیبتیه تبریک ائدن اسد خوجاوند ایستقامتینده گئدن دؤیوشلرده سیلاح یولداشلارینی محاصیره دن چیخارسا دا، اؤزو قهرمانجاسینا شهید اولدو. محاریبه نین بیتمه سینه بیر گون قالمیش شهید اولان اسدین مقدس و خیلاصکار روحو تانری نین رحمت نورونا بلندی. اؤلوموندن سؤنرا یاشاماق هر کسه نصیب اولمایان سعادتدیر. بهیشته زووار اولان اسدین ده اؤلمزلییه یولو اؤلومدن کئچدی. ترجمه حالی قیسا اولسا دا، قازانديغی ابدیتله آدینی آذربایجانین وطن محاریبه سی تاریخینه یازدی.

دؤیوشلرده گؤستردیگی جسورلوق، مردلیک، خیلاصکارلیق نومونه لرینه گؤره کؤنوللو عسگر اسد اسدلی اؤلوموندن سونرا آذربایجان رئیسپولیکاسی پرتزیدنتی نین سرانجام ایله " وطن اوغروندا " ، " حربی خیدمتلره گؤره " ، " فوضولی نین آزاد اولونماسینا گؤره " و " خوجوندین آزاد اولونماسینا

حضوروندا شهید اوغلو باره ده دانیشماق نه قدر چتین ده اولسا اؤزونو اله آلیر: " شمکیرده کؤنوللوردن عیبارت دسته یاراتدیلا. ته لیملر کئچدیله... " تعلیملره باشیایچق قاتیلدیغینا گؤره اونا روس دیلینده " کاسکاسیز " (دبیلقه سیز) اسد دئییردیله.

آناسی اسدین تحصیل آدیغی ایللرده موعلیملری نین سئوگیسینی قازانديغینی دیله گتیریر، عئینی زاماندا، اونون قلبینده آلاها، پیغمبره و اهلی - بیتته توکنمز سئوگی اولدوغوندان صؤحبت آچیر. دئییر کی، اسد کربالا قهرمانی حضرتی حسینین عاشیقی ایدی. بو تصادوفی دئییلدی. چونکی اسدین بؤیوک ننه سی میرشرف خانیم اهلی بیتین نیشانه لرینی اؤز عملرینده یاشادان، ۲۰-عصرین بؤیوک مرحمت و کرامت صاحیبی سید میرتاغی آغانین باحیسی ایدی. ساغلیغیندا اوشاقدان بؤیویه هامی نین سئویدیگی میرتاغی آغانین اؤلوموندن سونرا ماسالیدا آتا اوجاغینداکی مزاری و باکی نین خطایی رایونوندا آدی ایله تانینان مسجد پیر کیمی زیارتگاه چئوریلیب. اسد ده منسوب اولدوغو عایيله نین دیگر عوضلری کیمی ناماز قیلماغا، عیبادتله مشغول اولماغا چوخ غریبه دیر کی، اسدین قاتیلدیغی کؤنوللور دسته سی حربی تعلیملر باشا چاتدیقدان سونرا سیرایا دوزولنده " ایندی دوشمنله دؤیوشه گئدیرسینیز، کیم بو دؤیوشه اؤزونو حاضر بیلیرسه، بیر آدیم ایره لی آتسین " امری وئرین زامان ایره لی چیخان ۷۲ کؤنوللو عسگردن بیرى ده اسد اولور. وطن اوغروندا دؤیوشه آتیلان ۷۲ کؤنوللو آذربایجان عسگری آداما ائله کربالادا عقیده اوغروندا شهیدلیک مکتبی نین ازه لی و ابدی قهرمانلارینی خاطرلادیر.

اسد شهیدلرین اؤلمه دیگینه، اونلارین اولو یارادانین یانیندا اولدوغونا جانی-کؤنولدن اینانیردی. ائله بو داخلی اینام حیسی ایله او، دؤیوشلردن- دؤیوشلره آتیلیردی. اسدله چیگین-چیگینه دؤیوشن حربچی یولداشلاری نین سؤزلرینه گؤره، اونون هر سؤزو، هر کلمه سی شهیدلیگین موقدس مقام

ووقار احمد دن شعیر لر

روحوما توخونمایین

دیشین بدنیمی، ازالاری،
 وئرین منه معنوی جزالاری،
 نجه کی، وئریر سینیز.
 یازین علییه ایمه یازیلاری،
 نجه کی یازیر سینیز،
 آما روحوما توخونمایین.
 توخونمایین روحوما، وطنیمه،
 قییمایین قلم توتان ایلمه،
 یاساق قویما دوغما آنا دیلیمه،
 موغامیمدی، نغمه لردی، دیلیمدی،
 آزدلیغیم تنها بیتن گولومدو.
 واخت چاتاندا روح آیریلار بدنن،
 دونیاسینی دیشندن، اؤلندن،
 روحوم اؤلسه، داها پیسم اؤلندن،
 توخونمایین سیز روحوما، ئی اینسان.
 ائيله مگین سیز روحوملا ظارافات،
 قول دئییلیم من دایانیم فاراغات،
 منیم دردییم هم دجله دی، هم فرات،
 امام حسین (ع) مزارینا اود یاغیر،
 موسلمانین گوزرانی چوخ آغیر.

گۆره " مئداللاری ایله تلطیف اولونوب. قارداشی
 صمد دئییر کی، بوتون شهیدلر کیمی، اسد ده
 فخریمیزه چئوریلیم: " دوزدور، حسرتی آدمی
 یاندیریب یاخیر... آنجاق شهادت ائله مقامیر کی،
 اونون وارلیغینی دایم حیسس ائدیرم... "

اوغلوندا دولوخسونا -دولوخسونا دانیشان سیده
 خانیم تکجه آرا لاینداکی آنا-بالا محبتیندن دئییل،
 خالقینا، دؤولتینه و عالی باش کوماندانینا صداقتلی و
 عقیده لی وطن اوغلوندا مردانه صؤحبت آچیر. سیده
 خانیمین بؤیوک آرزوسو اوغلو باره ده اورک سؤزلرینی
 اونون تویوندا مراسیمینده دئمک اولوب...

آرزوسو اورگینده قالان آنانی دینله دیکجه یادیم
 شاعیر عاریف فرضه لی نین بیرنجی قاراباغ موحاریبه
 سینده بیزیم خیرماندالی کندی نین شهیدی فدایل
 آباسووون آناسی نظمیییه خانیم حسر اتدیگی بو
 میصراعلار دوشدو:

درد ایچینی دوغراسا دا،

مرد گزن شهید آناسی.

یئرین-گۆیون آغریسیدی،

سن دؤزن، شهید آناسی.

آذربایجانین بوتون شهید آنالاری قهرمان آنالاردیر.
 اونلارین هر بیرینه سایغی و ائتیرام آذربایجان
 وتانداسی اولاراق هامیمیزین بوجودور.
 صؤحبتیمیزین سونوندا شهید آناسی ماهر بین
 آرزوسو ایله ماراقلاندیق. بیلدیردی کی، کئچدیگی
 شرفلی دؤیوش یولو گله جک نسیلره اؤرنک اولسون
 دئییه آرزوسو اسدین آدی نین قهرمان کیمی
 یاشادیغی نیظامی رایونوندا ابدیلشدیریلیمه سیدیر.
 بوندان باشقا اونون تئزلیکله اوغلو صمدی ائولندیرمک
 و دونیایا گله جک اوغول نوه سینه اسدین آدینی
 وئرمک آرزوسوندا اولدوغونو اؤیرندیک
 الله بوتون شهیدلره رحمت ائلسین!

بالالارين خاطرينه...

هردن اولدو حاقسىزليغا گۆز يومدوم،
 آجى سۆزو، هر زهرى من اوددوم،
 دينج اوتوروب شر-بؤهتانان گئن دوردوم،
 بالالارين، بالالارين خاطرينه...
 واخت وار ايدى جنگاورديم، قهرمان،
 اود-آلوودوم، قورخويلمز بير اينسان.
 دوستلار دئيير: -گل دانيشما سن " قرآن " ،
 بالالارين، بالالارين خاطرينه...
 دردى، قه مى ووجودوما ياييرام.
 گوجوم يوخدور، قه مى قلبدن آييرام.
 يئرده قالان گونلريمى ساييرام،
 بالالارين، بالالارين خاطرينه...
 اسكيك اولمور دوعالاريم ديليمدن،
 پيسليك گلدير واللاه، منيم اليمدن،
 مؤهلت ايستر عؤمروم قفيل اولومدن،
 بالالارين، بالالارين خاطرينه...
 قلميمله مهر سالديم زحمته،
 هئى چكىلديم كدريمله خلوته.
 الله قييما بندن ووقار احمده،
 بالالارين، بالالارين خاطرينه...

وطندير

آذربايجان-دوغما ائليم،
 نه گؤزلى انا ديليم.
 ان عطيرلى سولماز گولوم
 وطنيمدير، وطنيمدير.
 ناخچيوانييم، باكيم، گنجيم،
 قاراباغيم گولدن اينجيم.
 ايستيقلاييم فيدان، قؤنچيم،
 وطنيمدير، وطنيمدير.
 نغمه لرى شوهرتليدى،

نغمه لريم، لايلالاريم يادلاشير،
 تورک گورورم اؤز ديلينده هئى چاشير،
 دوغما ميلت بير-بيريله دالاشير،
 توخونماييين روحوما سيز، آقارداش.
 اورک آچير، نظر سالسام کئچميشيم،
 هر اولومه، قملى گونه، ماتمه،
 چوخ سئوينير هم ملا، هم کئشيشيم،
 يانير روحوم بو ايشلرى گورنده،
 بير " روحانى " چالديرين سيز ووقار احمد اولنده...

قاراباغدايام

قاراباغدايام...

شوشانى يوخومدا گوردوم دون گئجه،
 شهريم برباددى ايلاهى نئجه،
 گئجىکن رۇيادا گوندوز، هم گئجه،
 جنت باغيندايام-قاراباغدايام،
 اورگى يارالى قاراباغدايام.
 بو اللر قوواجاق بوردان ياغينى،
 سنگر ائيليه جک آغرى داغينى،
 گئرى قايتاراجاق قاراباغيمى،
 جنت باغيندايام-قاراباغدايام،
 اورگى يارالى قاراباغدايام.
 آغ اتلى اوغلانام-ناغيللاردايام،
 ار اوغول-نر اوغول اوغوللاردايام،
 نه قدر قان ايچره بوغولماقدايام،
 جنت باغيندايام-قاراباغدايام،
 اورگى يارالى قاراباغدايام.
 يوخوما گيرميشدى کلجر-لاچين،
 يوخوما گيرميشدى بير ميليون قاچقين،
 آي آلاه بو دردى من کيمه آچيم؟
 جنت باغيندايام-قاراباغدايام
 اورگى يارالى قاراباغدايام.

كۆھنە مەھلە، كۆھنە كوچە،
 دالانلاردان كئچە-كئچە.
 بولوار دولو هر گون گئجە،
 باكييم منييم، باكييم منييم.
 چوخ قديمدى آبيده لر،
 شيروانشاھلار دئيبير نه لر.
 شعر، موغام، قزل دئير،
 باكييم منييم، باكييم منييم.
 دويانلارين سنى سئوير،
 سنده يادلار قالمير، گئدير،
 زر قدريني زرگر بيلير،
 باكييم منييم، باكييم منييم.
 آيري دوشسم اگر سندن،
 باش آچمارام كدر، قمدن.
 ووقار احمد دئيبير قلمن:
 - باكييم منييم، باكييم منييم
 گۆزلىرينده

گۆزلى شاعير يميز راميز رۇوشنه... (نذيره)

من اوزومو گورورم
 اوغومون گوزلىرينده،
 من گوزومو گورورم
 اوغومون گوزلىرينده.
 من دونياني گورورم
 ياريمين گوزلىرينده،
 خوش روياني گورورم
 ياريمين گوزلىرينده.
 آ-ز سوزومو گورورم
 ياريمين سوزلىرينده،
 بيز دوزومو گورورم
 ياريمين گوزلىرينده.
 گوزلليگي گورورم،

اوغوللارى غئير تليدى،
 هر قاريشى قيميتمليدير،
 وطنيمدير، وطنيمدير.
 بولونوبدور وطن ايكي،
 بirlشمه يير تبريز-باكي،
 شيمالداكي، جنوبداكي
 وطنيمدير، وطنيمدير.

باكييم منييم

بو تورپاغا عيبادتيم،
 بو دونيايا سياهتيم.
 عؤمروم، گونوم، سادتيم،
 باكييم منييم، باكييم منييم.
 اوشاقلغييم، دجلليگيم،
 هم قوجاليق، هم گنجليگيم.
 ائى ابدى يير گنجليگيم،
 باكييم منييم، باكييم منييم.
 اوچ گوزل وار، بيز بيلسنيز،
 ايستانبولدو، باكي، تبريز.
 ياشامارام باكي سنسيز،
 باكييم منييم، باكييم منييم.
 ايچ دونيام - ايچريشهر،
 قيز قالاسين دونيا سئور،
 چوخ گوزلدى گئجە، سحر،
 باكييم منييم، باكييم منييم.
 اؤلكهميزين اورگيسن،
 بو ميلتين گرگيسن،
 نئفت عطيرلى چورگيسن،
 باكييم منييم، باكييم منييم.
 گئديب گزسك بيز هر ياني،
 سئير ائلسك بو دونياني.
 عوض ائتمز ائل-اوباني،
 باكييم منييم، باكييم منييم.

ایتیریپ عزیزینی،
 دونیانین لذیذینی،
 حاقین ترزیسینی
 سن چکه سن، من چکم.
 ایتیریپ هر ووقاری،
 دوز سۆزو، دوز ایلقاری،
 قلبلرده کی قوباری
 سن چکه سن، من چکم.

قازان یوخ

قلبلرده کی قم-کدرین
 سببینی آراشدیران، یازان یوخ.
 کاسیبلارین یئمگی یوخ،
 سوفره سینده، اوجاغیندا قازان یوخ.
 درد گتیرن، درد یارادان
 نجه چوخدو، دردی قلبدن پوزان یوخ،
 شن نغمه لر، شیدیرغیلار
 اوخویان چوخ، قم هایقیران اوزان یوخ.
 ووقار احمد درددن چلنگ
 هۆرور، یازیر، فایداسی یوخ، باخان یوخ،
 کیم قازیدی اؤزو دوشدو،
 داها اونا گیزلی قبیر قازان یوخ!

وطن

وطن نچیدیر، ندیر؟
 اورگیمین ایچیدیر،
 وطن منیمچین ندیر؟
 سجدگاهدیر، قیبله دیر.
 بو دونیانی او منه
 جانی-دیلدن سئودیریر،

توی لیباسی گئییرم،
 من آنامی سئویرم
 یاریمین گۆزلرینده.
 شعر-قزل یازیرام،
 قم-کدری پوزورام،
 من یولومو آزیرام
 یاریمین گۆزلرینده.
 گله جگی گۆرورم
 اوغلومون گۆزلرینده،
 سویکو کومو گۆرورم
 اوغلومون گۆزلرینده.
 نغمه لریم سئوینیر
 اوغلومون گۆزلرینده،
 منه سئوگی بیلینیر
 اوغلومون گۆزلرینده.
 شعریم رؤوشنلشیر،
 ائل-اوبامیز شنلشیر،
 اوغلوم منله تنلشیر
 اوغلومون گۆزلرینده.
 نغمه اولور بو گۆزلر،
 گۆزللشیر گۆزلر،
 فاغیرلاشیر دجلر
 اوغلومون گۆزلرینده.

من چکن

چوخلوق ایچینده تکم،
 نجه تنهایام، تکم.
 بو دونیانین قمینی
 سن چکه سن، من چکم.
 دونیانی قم آلیبدیر،
 گۆیلری چن آلیبدیر.
 یئرین، گۆیون دردینی
 سن چکه سن، من چکم.

مالی، واری، دۆولتی،
واردیر بیر ده وطنین
شاعیر ووقار احمدی.

اٹشیت منیم سسیمی

آلاهیمین یئتسه منه ذره سی،
منیم اولار بو دنیا، یئر کوره سی،
سیندیرارام یاشادیغیم قفه سی،
اوجا تانیریم، اٹشیت منیم سسیمی!
یئتیشرسه آلاهیما دوعالار،
بیلرم کی، حاق سۆزومده نیدا وار.
یوللاریمدا اسمیدی گیلاوار،
اوجا تانیریم، اٹشیت منیم سسیمی.
ائیش-یوخوش اولان یولوم اول روان،
من یئتیم ده قوی یاشاییم فیراوان،
اوجا تانیریم، بیر قولاق آس سن قوران،
اوجا تانیریم، اٹشیت منیم سسیمی.
ایسته بیرسن دئییم دوغوم یئریمی،
بیرجه ساخلا دوغما آنا دیلیمی،
اؤزومه وئر نئفت قوخویان گولومو،
اوجا تانیریم، اٹشیت منیم سسیمی.
جانیم خسته، بیرجه ساغلام روحومدو،
یاخشیلارین هامسی منه قوهومدو،
وظیفه ده بیر نسیللیک توخومدو،
اوجا تانیریم، اٹشیت منیم سسیمی.
بیمار جانیم اسکیک دئییل مرضدن،
شان-شؤهرتیم اوزاق دئییل غرضدن،
نغمه لیریم اوستوندو هر چرزدن،
اوجا تانیریم، اٹشیت منیم سسیمی.
خزردن ده ایندی آرتیق کوسموشم،
سیرداشیملا اونسیتی کسمیشم،
قان آغلايان، قلبی سوسان درویشم،
اوجا تانیریم، اٹشیت منیم سسیمی!

چوخ شیریندیر، بال دادیر،
گونئیده، قاراباغدا،
آما منی آغلادیر.
گولنلری گولدورور،
اؤز قانی چوخ قارادیر.
تورکون نره سی گلسه،
اٹرمیننی اؤلدورور.
وطن بیزیمچون کیمدیر؟
بیر لوغماندیر، حکیمدیر.
تاریمدا ساری سیمدیر،
او، موغامدی، قزلدی،
دونیا ان گؤزلدی،
وطن هارا، هارادادیر؟
گؤیچه، بورچالی، تبریز،
خزر آدلی گؤی دنیز.
دربنددن تا زنجانا،
دوغمادیر شیرین جانا،
بیزیم آذربایجانا.
وطن کوروم، ارازیم،
تار، کامان، تغلی سازییم.
وطن هاردا، هارادیر؟
باکی، گنجه، قوبادیر.
بو وطنین هر گؤیو،
تورک اصیللی اوبادیر.
قاراباغیم، شیروانیم،
قازاخیم، ناخچیوانیم،
قملیدی ساوالانیم،
وطن بورا، بورادیر.
آستارا، لعنکراندیر،
اردبیلدیر، گیلاندیر،
کلجر، زنگیلاندیر،
وطن بورا، بورادیر.
بولدو نغتی، سروتی،

آنا، منه لایلائی دی

نه گونش دی، نه آی دی،
آنا، منه لایلائی دی،

شیرین یوخو تاپیم من،
هر آن، هر گون، هر آی دی،
آنا، منه لایلائی دی.

بیر آز دردیم داغیلدی،
ساندیم عؤمروم ناغیلدی.
سسین شکر، نوغولدو،

تئز اول، یوخسا بوغولدوم،
آنا، منه لایلائی دی.

لایلا آنا دلیمدی،

موغام-منیم قمیمدی،
وطن سولماز گولومدو،

خزر-نهنگ گولومدو،
آنا، منه لایلائی دی.

اوشاق اولوم یئنه ده،
قایغی اولسون منه ده،
اوغول، سؤیله ننه،

دی کی، منه ناغیل دی،

ننه، منه ناغیل دی.

آنا، منه لایلائی دی.

ایستمیرم، آی آنا،

قورخولو ناغیلاری،

قورخوتما اوغوللاری،

اورکاچان ناغیل دی،

آنا، منه ناغیل دی،

آنا، منه لایلائی دی.

سکسکه دی، قورخودو،

بو یاشانان عؤمروموز،

یامان قورخوب گؤزوموز،

ناغیل اولدوق اؤزوموز،

منیم کؤنلوم قان آغلیان بیر کامان،
آرزولاریم واختسیز سولان بیر فیدان،
سؤیله منه، بو درد گلیر هارادان،
اوجا تانریم، ائشیت منیم سسیمی.

نه یاخشی کی آنام واردیر دونیادا،
منی دویان، قانان واردیر دونیادا،
دردلریمه یانان واردیر دونیادا،
اوجا تانریم، ائشیت منیم سسیمی.

سادت وئر میلتمه، ئلیمه،

اوجالیق وئر دوغما آنا دلیمه،

شؤهرت گتیر، نغمه دولو شعریمه

اوجا تانریم، ائشیت منیم سسیمی.

آنجاق سندن گؤزله بیرم قییمتی،

طالعیمدن قویما آلیم تۆهمتی،

سن حفظ ائیله شاعیر ووقار احمدی،

اوجا تانریم ائشیت منیم سسیمی!

آرزولار

من سوراقلادیم بخت اولدوزومو،

من آرزولادیم اومید، آرزومو.

آرزولار عوممان، آرزو نه بولدو،

آرزولو دونیام طالعیه یولدو.

آرزولار شیرین، آرزو رؤیادیر،

آرزوسوز گونوم قملی دونیادیر

آرزو، آرزو حیاتدیر،

آرزو صاباحا قولدور، قاناددیر.

نه چوخو، آزی آرزولاییرام،

مینلرله آرزو آرزولاییرام.

بیزی یاشادان خوش آرزولاردیر،

روحدان دا سالان بوش آرزولاردیر.

سنى اۋزومدن دە من چوخ ايسته ديم.
 وفا گۆرمه ينده يانيب-گۆينه ديم،
 اينيمه دار گلدى ايرى كۆينگيم،
 بيلسم كى، تنهايام سنسن كۆمگيم،
 سنى اۋزومدن دە من چوخ ايسته ديم.
 هر دمخيال اولما، اعتبارلى اول،
 مين دفعه سؤيله ديم، من سنه مين يول،
 طالعيميميزده وار ايشيقلى بير يول،
 سنى اۋزومدن دە من چوخ ايسته ديم.

بونا دا شوکور

ال آتديم هارايا، هر يان قيغىلدى،
 قم، كدر بوينوما نئجه ساريلىدى.
 قاچديم درد اليندن صبريم دارالدى،
 قيسمتيم بئله دير، بونا دا شوکور.
 نه سيغال چكن وار، نه ده كى، قايغى،
 بختيمين يوللاردا سينيپ آياغى،
 بير دوست تاپماييرام اۋزوم ساياغى،
 قيسمتيم بئله دير، بونا دا شوکور.
 دنيزه دئييرم درديمى آخير،
 تلاتوم، فيرتينا قارشىما چيخير.
 قريپ قاغاييلار اوزومه باخير،
 قيسمتيم بئله دير، بونا دا شوکور.
 اوددوغوم زهرلر قاشيق-قاشيقدى،
 هر بير قارانليغين سونو ايشيقدى.
 بئنييمده فيكىرلر چوخ قاريشيقدى،
 قيسمتيم بئله دير، بونا دا شوکور.
 اليمين دوزو يوخ، گۆرن نندير،
 آجى سۆز قلبه اوخ عنعنه دندير،
 ووقار احمد يالينيز دوعا ائندير،
 قيسمتيم بئله دير، بونا دا شوکور.
 محمدعلى قوسى (فرزانة) كيم دير

آنا، منه ناغيل دى،
 آنا، منه لايلاى دى.
 اوخشا، عزيزله منى،
 ياستيق ائيله سينه نى،
 هئيدن ساليب قم منى،
 قوى اورگيم بوشالسين،
 آنا، منه لايلاى دى.
 آغلاتسين منى لايلا،
 سئوينچ، منى هارايلا،
 قوى سئوينيم، گولوم من،
 سونرا راحت اۋلوم من،
 آنا، منه لايلاى دى.
 يولوم آلايه يولودو،
 قلبيم نئجه دولودو،
 بو سس نئجه اولودو،
 منه بو ملهم اولدو،
 آنا، منه لايلاى دى.
 يورولمادين سن قطعى.
 وئردين بويو، قامتى،
 دينله ووقار احمدى،
 ايكيلىكده خلوتى،
 آنا، منه لايلاى دى.

ايستدیم

اۋزومه آلاهدان هر نه ايسته ديم،
 اولدو دا، اولمادى يئنه كوسمه ديم،
 دوستو تعريفله ديم، پيسى پيسله ديم،
 سنى اۋزومدن دە من چوخ ايسته ديم.
 سنسيز بير قاپينى آچيب دؤيمه ديم،
 اۋزومو چكمه ديم، دارتيب اؤيمه ديم،
 سنى دانلاماديم، سنى سؤيمه ديم،

پروفسور دکتر محمد علی فرزانه (قوسی)

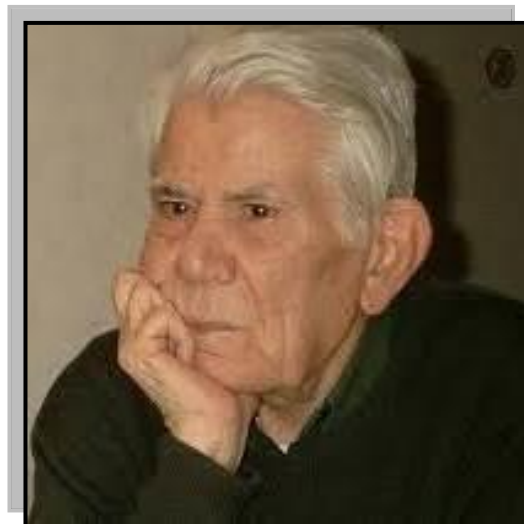
سید جعفر پیشه وری، اختناق شدیدی توسط عوامل رژیم شاهنشاهی در آذربایجان حاکم شد محمدعلی جوان به علت فعالیت‌های سیاسی، اجتماعی و فرهنگی خود، بخصوص برای صلح و رفع اختناق و سرکوب از آذربایجان، به همراه چند تن از یاران خود در تلگرافخانه تبریز تحصن کردند در ادامه این حرکت انقلابی توسط عوامل رژیم جلال پهلوی دستگیر و زندانی می شود

وی سالهای محکومیت ۵ ساله خود را در زندانهای تبریز، مراغه، نارین قلعه اردبیل و قزل قلعه تهران می گذراند و تحت شدیدترین شکنجه های شکنجه گره های رژیم پهلوی قرار می گیرد

به طوریکه بر اثر شکنجه های شدید و ممتد، پارچه پیراهن تنش به پوست بدن می چسبد که این پیراهن به عنوان دلیل و سند معتبر از شکنجه آزاد اندیشان در زمان رژیم پهلوی، به «فدراسیون هواداران صلح جهانی» فرستاده می شود

دکتر فرزانه بعد از آزادی از زندان، در سال ۱۳۳۲ مجبور به مهاجرت به تهران می شود و در تهران نیز به فعالیت ادبی، اجتماعی و سیاسی خود ادامه می دهد چنانکه کتاب ارزشمند و تاریخی «گذشته چراغ راه آینده است» را با همکاری چند نفر از دوستان که تحلیل حوادث تاریخی دوران رژیم منحوس پهلوی و یکی از منابع معتبر محققین و دانشجویان است را در سالهای سقوط سلطنت منحوس پهلوی و پیروزی انقلاب منتشر می کند

کتاب معتبر و با ارزش «گذشته چراغ راه آینده است» بدون نام نویسنده آن و تنها با نام «نشر جامی» بدون آدرس و تلفن در بین مطبوعات کشور آنچنان جایی معتبر برای خود باز کرد که هر کسی از خود می پرسید و الان هم می پرسد که نویسنده و یا نویسندگان این اثر گران قیمت چه کسانی هستند!!؟

پروفسور دکتر محمد علی فرزانه (قوسی) یکی از نویسندگان کتاب معتبر «گذشته چراغ راه آینده است» ، محقق ، نویسنده و فولکلورشناس آذربایجانی است

پروفسور فرزانه در سال ۱۳۰۲ هجری شمسی در محله ی «چای قیراغی» تبریز به دنیا آمد و در شرایط سخت مادی به تحصیل پرداخت وی با درک ناعدالتیهای جامعه آنروز به صف مبارزان سیاسی - ادبی سالهای دهه ۲۰ پیوست و اولین اثر فارسی اش بین سالهای ۱۳۲۰-۱۳۲۳ در مطبوعات تهران چاپ گردید

دکتر فرزانه در سالهای ۱۳۲۴ - ۱۳۲۵ در فضای دموکراتیک آنروز آذربایجان، مقاله های مفصل خود را در روزنامه «آذربایجان» آن سالها و به زبان تورکی آذربایجانی زیر عنوانهای «آذربایجان ملی داستانلاری» (داستانهای ملی آذربایجان) و «آذربایجان فولکلور نمونه لری» (نمونه های فولکلور آذربایجان) به چاپ می رساند بعد از حوادث ۲۱ آذر ۱۳۲۵ و شکست نهضت ضد دیکتاتوری پهلوی آذربایجان به رهبری

بر مطبوعات داخلی در مطبوعات جمهوری آذربایجان، سوئد و آلمان نیز چاپ می شد. دکتر فرزانه از جمله کسانی بوده که در سال ۱۳۷۲ از طرف رئیس دانشگاه تبریز به همراه دکتر جواد هیئت و دکتر حمید محمد زاده جهت تدوین و تدریس زبان و ادبیات تورکی آذربایجانی در دانشگاه تبریز دعوت شده بود.

استاد فرزانه بنا به دعوت آذربایجانیان مقیم سوئد جهت شرکت در کنفرانسهای زبان و ادبیات تورکی در آن کشور، در سال ۱۳۷۷ به سوئد مسافرت کرد و هنگام برگشت به وطن دچار عارضه قلبی گردیده و تحت مراقبت پزشکی قرار گرفت که از آن تاریخ به بعد در این کشور به سر می برد.

ایشان از زمان عزیمت به کشور سوئد تا دقایق آخر عمر خویش در این کشور نیز به تدریس، تعلیم، تحقیق و نوشتن در زمینه زبان و فرهنگ تورکی آذربایجانی مشغول بود و آذربایجانیان مقیم کشور سوئد از حضور ایشان بهره های فراوان می بردند. دکتر فرزانه در هر زمان که از نظر جسمی وضعیت مناسبی پیدا می کرد به کشور برمیگشت و در میان طرفداران مشتاق خویش قرار می گرفت.

پروفسور فرزانه عدالت را برای همه مردم کشور می خواست و در زمینه حقوق فرهنگی - زبانی مردم آذربایجان که بیشترین مظالم در حق آنها صورت گرفته بود، بصورت خستگی ناپذیر می کوشید وی چند روز قبل از وفاتش در بیمارستان شهر «گوتنبرگ» سوئد که در سحرگاه روز

سه شنبه ۲۷ دی ماه ۱۳۸۴ اتفاق افتاد گفته بود:

«منیم خزان اولموش یارپاقلاریم/ تبریزین، تورپاقلارینا قاریشسین!»

اؤگونه شوکور یا بوگونه؟!

ایریمی ایلدن سونرا کئچن ایل یایدا، عومروموزون اوشاقلیق چاغینی، تر-تزه واختینی بندینده، بره سینده، داغیندا، دره سینده ایتیردییمیز کندیمیزه قوناق گنتمیشدیم جانیم سیزه دئسین کی یابین

لاکن نویسندگان آن هم قسم شده بودند تا زمانیکه زنده هستند نام پدید آورندگان این اثر مهم منتشر نشود ولی بعد از مرگشان از آنها نام برده شود اینک با تاسف اولین نام از نویسندگان این اثر مهم به نام «پروفسور محمد علی فرزانه (قوسی) به جهان مطبوعات معرفی می گردد!

استاد فرزانه (قوسی) که بیشتر مقالات خود را با نام «مع فرزانه» منتشر می کرد، یکی از شناخته شده ترین شخصیت ادبی و مدافع حقوق فرهنگی ملت تورک آذربایجانی است وی کتابهای بسیاری را در زمینه فرهنگ و زبان تورکی آذربایجانی تألیف و منتشر کرده است که از آن جمله می توان به کتاب با ارزش و دو جلدی «مبانی دستور زبان آذربایجانی» و "آذربایجان خالق ادبیاتیندان بایاتیلار مجموعه سی" (مجموعه بیاتیها از ادبیات خلقی آذربایجان) و اشاره کرد

دکتر فرزانه در حدود بیست اثر به زبانهای تورکی و فارسی از تألیف و ترجمه، و ۱۵۰ مقاله از خود بیادگار گذارده است که بنا به گفته خود در اتو بیوگرافی اش، بیش از ده هزار صفحه در زمینه تحقیق و پژوهش در مسائل فرهنگی - زبانی آذربایجان نوشته است

دکتر فرزانه چندین سال مسئول کتابخانه تربیت تبریز بوده و از سال ۱۳۵۸ و از اولین روزهای آغاز به کار مجله «وارلیق» به مدیریت پروفسور جواد هیئت، جراح و تورکولوگ مشهور آذربایجان و ایران، عضو هیئت تحریریه این مجله و از نویسندگان معتبر این مجله است که در تهران منتشر می شود

دکتر فرزانه از طرف «آکادمی علوم» جمهوری آذربایجان شایسته دریافت مقام پروفیسوری افتخاری و از طرف «دانشگاه زبان، ادبیات و فولکلور آذربایجان» مفتخر به دریافت مقام دکترای افتخاری شده است

وی عضو «اتحادیه نویسندگان جمهوری آذربایجان»، عضو انجمن «آکادمی سلطنتی سوئد» و عضو «اتحادیه نویسندگان سوئد» بوده و مقاله هایش علاوه

دیندیرمیردیله بلکهده ایشه-گوجه یارامادیغیما
 گوره ایمنیش نه ایسه مطلبدن اوزاق دوشمهیک
 آعجا گول خالا اوشاقلیق خاطرهلری ایله باغلی
 دئییردی دؤغولدوم دؤغولمادیم یئتمیلیکده منیمله
 اولدو آلاسه اولن لرینیزه رحمت ائله سین
 گول بادام ننه آستاجاسینا بیر آه چکه رک آلاسه جمعی
 اولن لره رحمت ائله سین آی باجی دئدی هه
 رحمت لیک آنامین هئچ شیکلیده یادیم گلمیر
 آتامی دا یوخو کیمی خاطرلاییرام

قادالاری منه ده سین قارداشلاریم منیم اوچون
 اللریندن گله نی اسیرگه مه دیلر آتالار یاخشی دئییب
 کی: «یامان گونده یامان قارداش» آغاکیشی نی دئییرم
 ائه گول بادام باجی دوزدور بیر آرتز حیرصه نسه ده
 آما چوخ کووره ک اوره ک، همده چوخ غئیرتلی دیر
 گوزو بیزیم اوستوموزده اولاردی همیشه بیرجه اوشاق
 بیزه آیاغین یاندی گئری چک بئله دییه بیلمزدی
 یازیق قارداش من بیلیرم نه قده کورلوقلار چکیب
 ایندی فیکیرله شیرم کی اوندان نجه یاشی واریمیش
 کی ائو ائشیک ساخلاییر، عایله دولاندیریدی
 گول بادام ارواد قاییتدی کی آقیز نه دانیشیرسان
 آلاسه هئچ باجی نی قارداش سیز ائله مه سین
 ائشیمه ییسن؟ قدیم آشیقلار اوخویاردی

«قارداش کیشمیش کیمی دیر

جیبینه دوشموش کیمی دیر

قارداش دان سونرا باجی

دوشوب ایتیمیش کیمی دیر»

بیر بیرین سوز صوحبتی نین زلیینه، بمینه، رنگینه،
 آهنگینه بلد اولان بو ایکی آغ بیرچک ائله شیرین-
 شیرین دانیشیردیله کی منیمده ائیشلی یوخوشلو
 دونیانین الندن تنگه، آمانا گلمیش اوره ییمن خبر
 وئریدی آعجا گول خالا دئدی آقیز بو گونوموزه
 شوکور ائه ارباب یوخ، دارغا یوخ

هئچ یادیمدن چیخماز سککیز، دوققوز بئله یاشیم
 اولاردی سوز وقتینه چکر ائله ایلین گونونده بو
 چاغلاری ایدی خالوار داشیییردیم اوندان دا ایندی کی

ایلک آیی ایشین گوجون نئجه دئیرلر او قیزمار چاغی،
 کنده، کسه ییده باشی پاپاغلی تاپیلمايان بیر واختدا
 هامی نین باشی ایل بو یو وختینی وعده سینی صرف
 ائتدی، قایدینی، قایغی سینی چکدی، اکین،
 بیچین له ائله قاریشمیشدی کی، داها قوناق-مونات یادا
 دا دوشموردو کنده الی بئکار بیر من ایدیم، بیرده
 آعجا گول خالانین گون یاییلانا قده یاتان، جانلی،
 جسدلی سوبای اوغلو البته اودا شهردن قایتمیش
 هیرسلی، فورسلو بیر آدام یاتماسین نئیه سین!؟

آد اولسون کی کنده کومه یه گلیب

آما دوز دانیشساق منده آعجا گول خالانین اوغلو
 قارداش خاندا، شهردن باشقا گلن لر کیمی
 ایش سیزلیکن، بئکارچیلیقدان کنده دوشموشدوک
 آی قارداش هئچ بنده شههر اوشاغی اولماسین، سن
 دئمه گوز قیربیمیندا اوتوب کئچن بو اییرمی جه ایله،
 لهش کندين گرمه لی، دولنمالی وختی ایله ایش-
 گوج وختینین یئرلرینی چاش سالمیش ایمنیش اونا
 گوره ده پئشمان چیلیق چکیردیم کی من نییه بئله
 ایش توتدوم، آی آلاسه

آخی نه چولده بایردا بیچینه، خالوارا کومک ائتمه یه
 هونریم، نه ده ائوده قالماغا یئریم واریدی
 ائله اورداجا منه ایدین اولدو کی من نه کندلی یم نه ده
 شههرلی، هارا گئتمس غریبم کی، غریبم

اوندان یانا وختلی، وعده لی قاییتماغی مصلحت
 گوروب، گلیب دایاندیم کندين آرالغینا یاخین،
 اوزوده هر طرفه قانشار اولان، آعجا گول خالاگیلین
 حیه طی نین حصار یئرینه چکیمیش چپرین
 ایچینه کی توت آغاجی نین کولگه سینده

اوزومو دانلایا-دانلایا فیکیرله شیردیم کی بو طرفلردن
 بیر ماشیندان، تیراکتوردان گلیب گئتمه ییدی یاخشی
 اولاردی منی ده اوتوبوس آیاغینا قده اواراردی

گول بادام ننه ایله آعجا گول خالا دا چپرین او اوزونده
 توت آغاجی نین کولگه سینده اوتوروب دونیانین
 گلیندن، گئیندن دانیشیردیله اوزلریده شههر
 آدامیندان خوشلاری گلمیرمیش کیمی هئچ منی

باجی هئچ منیمده ائله سن دئین هوش باشیم یوخدو
 آغجا گول خالا ساغ دیرسه یینی ساغ دیزی نین اوستونده
 کی الینین اوستونه قویوب الینی آنینا پاراراق هه اونو
 دئیردیم دندی او ایلر گنتسین گلمه سین آی بالا بیر
 تهر بایرامی زادی کئچیردیک، یازینادا خان کیشی
 تاپدیغی دا آلدی یانینا کئدین کورپه سینه گئندی او
 وقت لر قوزو چپیش اولدو، دانا بیزوو اولدو، بونلاری سوڭونه
 اوتارادیلار هر سوڭونو (یکشنبه) بیر قازان سوڭ آیردیق
 آلاھ برکت وئرسین آغارتی ساری یاخشی دؤلانیردیق

باشینیزی آغریتماییم باباق دئدییم کیمی سوڭ وقتینه
 چکر ائله ایندی کی کیمی آریا-بوغدا زمی لری وغنیب بیر
 بیرینه ده بیب، یازیق آغاکیشی تزه عمله گلمیش، نئجه
 دئیرلر سوڭویو برکیمه میش بیر اوشاق، تک جانا بیچیر
 باغلا ییر، گئجه گوندوز چالیشیردی اما داشیماغا یاخشی
 کارا گلن یوک حئیوانیمیز یوخودو او ساتدیغیمیز
 ائششه یین بیر یاریم جان بالاسی واریدی کی اوتادا
 دورده دریزدن آرتیق چاتماق اولمازدی
 اونا گوره ده دورتن دورتن چاتیر منده یاواش-یاواش
 کنده، خیرمانا داشییردیم

ایستی دن ایلانلار مه لشن بیر چاغدا، قوراخلامیش
 یوللارین توزو تورپاغی کپیریک لرینده قیروو باغلامیش،
 آیق یالین باش آچیق بورونلاری نین اوستو قابیغدان
 چیخمیش اوشاقلار گونده دور-بئش دوئه کوهنه
 یورتدان، ساری زمی دن بورا خالوار گتیریردیلر او اوزاق
 یوللاری گئدیب گلمه ییمیز قان تر ایچینده آج-سوسوز
 چالیشماغیمیز بیر یانا اوسته لیک اربابین، دارغانین تهر
 توهمتی، وئردییی عذاب، اذیبتلری آدامی دونیادان
 بئزدریردی

هر یادیم دوشه نده دده سینه باباسینا سوڭوشدور کی
 وئیرم بیر گون اوچ-دورت قونشو اوشاغی بیرلیکده خالوار
 یوکلو حئیوانلاری قاتیب قاباغیمیزا کیمی آی قوچاق نبی،
 کیمی آپاردی سئلر ساران اوخویا-اوخویا گلیردیک کی
 بیردن گوزوموز ساتاشدی یول یوخاری گلن، یولو
 یومرولموش کالبداسی دارغایا کی کتدن زمی یه طرف
 گئیردی اونونلا قاباق قانشار چیخدیغیمیزدان اوشاقلارین
 اوخوماقلاری یاددان چیخدی بیزی گورن دلی دارغا
 یئری-گوڭو گوزلری ایله هده له یه-هده له به آتی نین باشینی
 چکیب دایاندی

کیمی دئییلدی گرک اوغلانلی قیزلی، اروادلی کیشیلی
 چالیشایدیق کی بیر تیکه چوره ییمیز اولسون
 اربابلار جماعاتا گوڭ وئریب ایشیق وئرمزدی بیزیم
 کئدین ده اربابی او واخت بو قونشو کئنده «شیلیملی» ده
 یاشایان «قیتاران خان» ایدی اوڭونده نده قات قات یامان
 اولان دارغاسی کالبا دستگیرالی ایله بیرگه خالقا قان
 اوددوراردیلار دورد یاریمدان بیرینی- دوققوزدان
 ایکی سینی بهره یه چیخاندان سوئرا بو یازیق جماعاتا
 زحمتدن باشقا نه قالیردی کی؟ امه یی نین بهره سی یادلارا
 قیسمت اولدوغوندان آیین تری ال قاباری ایله
 چالیشانلارین توپلادیغی ایل زوماری وعده نی باشا
 وورمازدی
 چوخ آدامین آرپاسی-

داسی بایرام آیی قورتارادی او ایلی بیزیمده بایراما یاخین
 اونوموز دنیمیز قورتاردیغیندان الیمیز یامان دارا
 دوڭوشدو
 باجی سی اولموش آغاکیشی، بیر یاندان بیزیم بایرام پال-
 پالتاریمیزین قایغیسینی چکیر، بیر یاندان آرپا-بوغدا
 ساری بیلیردی نئیله سین

خان کیشی ایله، تاپدیق دا ائله سن دئین الیری ایش توتان
 دئییلدی کئچن سوڭدور بیلیم اهردن یا هاردانسا آل-
 وئچی گلمیشدی، بیر تای کیلیم، بیر کئچی بیرده اوڭدن
 ایراق قاییمیزدا شله میزی چاتماغا بیر بالالی ائششه ییمیز
 واریدی اونوندا بالاسینی ساخلا ییب اوڭونو کئچی و کیلیم
 ایله بیر یئرده وئردیک او واختین پولو بیر نئچه داغارجیق
 اونون دنین پولونا باغیشلا انه گول بادام باجی سن آلاھ
 باش آغریسی اولدو دئییه سن؟

خالانین سوڭ صوحبتی یاریم چیق قالماسین دئییه، آی خالا
 سن منیم جانیم تله سمه، سوڭونه داوام ائت، واللاه
 خوشدور دئدیم

آغ بیرچک هیمه بندیمیش کیمی بیر آه چکیب کوکس
 اوتوره رک، سوڭونه داوام ائتمک ایسته دی اما منیم
 سوڭوم خالانی ترپه دیب کووره لتمیشدی، سانکی سوڭونون
 اوجونو ایتیرمیش کیمی قاییتدی کی آی بالا خالان سنه
 قوربان سوڭ-سوڭو چکدی آرشین بئزی هئچ بیلیمه دیم
 هاردا دیدیم

من جوموب گئدییم درین فیکیر خیالاردان اوڭومه
 قایدیب جواب وئرنجه گول بادام ننه دندی واللاه آی

هه آلیش بالا، ائله اوئا گوره دئییرم کی بو گونوموزه شوکوپور داینا! ارباب یوخ، دارغا یوخ بو پیر اولموش قارداش خانا دئییرم گون اوڑتایا قدره یاتینجا سحر تئزدن سنده دور گنت زمی یه قارداشین تک دیر، تک الدن سس چیخماز دئییب آتالار اوئا بیر آز کومک ائله سن آلاهادا خوش گندهر من دئییرم، من ائشیدیرم گندیب شههرده سیزین کیمی کئفین چکیب بورادا گلهدن یئیر-یاتیر قیرخ ائولی نین یئرینی آلتی ائولی اکیب، بیچیر اوشاقلار ال-اله وئرب چالیشسالار دؤغروندان ایندی بوللوق دور

آلاها بئله مین شوکوپور آی باجی دونیا بئهیشت دیر واللله گول بادام ننهده کی ریضایت علامتی اولاراق آستا-آستا باشینی ترپه دیردی

بو یغرده بیزیم اوشاقلیق رویالاریمیزدا یاشایان، ایندی بعضی کندلرده آت، قاتیر یغینه یوک داشیان بیر گوئی نئیسانین اوزاقدان گلن های-گورولتوسو کندین نچه گونلوک سوکوتونو سیندیراراق منی سئویندیردی ماشین اریکلی یانیندان کنده یغنه نه قدر منده چانتامی-چمدانیمی باغلایب، کتده اولانلاریلا ساغ اوللاشیب، گلیب یول اوستونده دایندیم

یئتیرن کیمی یوبانمادان ماشینا، داها دؤغروسو نئیسانین اوستونده چیخیب، اوزادان اوزاقلادیم ماشینین اوستونده اوزومو تاپانا قدره ماشین دیرمانین یانیندان بئله هرله نیب کندین قانشارینا چیخمشیدی بیر زامانلار بالاجا آلیشان اوز یاشدالاری لا بیرگه قاپیلاریندا کوچه لرینده اوینادیغی ائولره ائیوانلار ایندی آلیشانین شاعیر کونلو کیمی توکولموش، داغلمیش بیر دورومدا، ماشین

گنتدیگجه گوزلریمین قارشیسیندا خیردالاشیردی گوئی نئیسانین اوستونده گوزوم کندین کالوا قالمیش ائولرینده قالسادا، فیکریم آغ بیرچک لرین قیرخ ائولی کندین آلتی ائولی یه قالماسیندان سئوینیب بو گونوموزه شوکوپور دئمک لرینده ایدی

بئله جه گوزلریمده لحظه-لحظه اوزاقلانان و یادداشان کندیمیز، بئینیمده آعجا گول خانلین سوزلری اوره ییمده سه یغنه شههرین هایلی، کویلو کوچه لری، ماشین دولو خیابانلاری، بئکارلاری چین-چینه دایانمیش یولومو گوزله یین فهله مئیدانی نین قورخوسو، دوزو داها بیلیمه دیم او گونه شوکوپور یا بو گونه؟

آتین یووهنی (جیلوو) ایله شاللاغی بیر الینده توتوب، بیر الینی ده بویره نه ووروب چنه سی ایله بیزیم یوک حئیوانینی گوسته ره رک کیمین دیر بو اوزون قولاق؟ دییه سوروشدو قورخا-قورخا، اسه-اسه بیزیم دیر دئدیم دارغانین غضبدن آز قالا گوزلری حده غه دن چیخیردی ایری-ایری باخا-باخا قولاغی دلن، اوره یی یارالایان قورخودوجو بیر سس ایله، آتانا دئیرسن بیر آتدان-قاتیردان آلسین دئدی یادا هئچ اولماسا بیر ایئکه حئیوان تاپسین کی هر دونه ده اون دریز، سککیز دریز چاتا بیلسین آتانا دئه، سوزو منی کووره لندی داها دؤغروسو یارامین قایساغینی قوبارتدی دوداقلاریم تیتره دی آرتیق بیر سوز دییه بیلیمه دیم

آلتدان-آلتدان نیفرت دولو گوزلریم له اوئو سوزه رکن گوز یاشلاریمین، دوداقلاریم کیمی قوروموش-سوسامیش تورپاغا دامماسینی گوروب قاییتدی کی نییه آغلا ییرسان؟ ولی قیزی جئیران بیر آز مندن بو یوک اولدوغوندان بیر آدیما قاباغا یئر ییب

- آی آغا آتاسی اولوب آخی، دئدی

- بس بو یوکو کیم چاتیب دیر

- قارداشی چاتیب دا! آغاکیشی

- من آغاکیشی ماغاکیشی بیلیمیم منیم

خیانت ائیله یه نین قابیغینی آرام اوئا دئیرسیز کی بئله لیکله ایش اولماز بو اوزاقلیدا یولو دونه ده دورجه دریز چاتماقلا بو خالوار نه وقت قورتارار؟ اونودا یول اوزونو بو قودوق سونبولونو یئیر کوله شی قالار داها منه نه قالار؟ ائشیتدینیز می؟ بئله فولان اوشاقلاری ایه

دئیه یولونا داوام ائتدی

بو سوزدن تعجب اوله نه رک سوروشدوم آی خالا به ییم او یازیق حئیوان نه قدر سونبول یییه بیلدی کی؟ کالبا دسی دارغا بیر ائله حیرصه نمیشدی؟

ائه آی بالا نه دانیشیرسان؟ جامعاتین تویوق جوچه سی آجیندان باتیب قیریلاردی یئنه ده هئچ کس بیرجه اووج دن گتیریب او دیلسیز، آغیزسیز، گوناھسیز حئیوانلارا بئله سپه بیلمدی

گرک هامی سینی بیچیب گتیریب خیرماندا نه بیلیم الین-ولینین دو یوب، دینی-سامانینی آری-دورویا چیخاردیب، بیرینجی اربابین بهره سینی آیریب آپاریب ائوینه خاراباسینا دوشوره بدیلر اوندان سونرا

محمدامین ادیب طوسی و زبان تورکی

ادیب طوسی تورک‌ها را غارتگران و قاتلانی بالفطره دانسته و می‌نویسد: نباید تصوّر کرد که حکومت سلجوقی یا خوارزمی به

واسطه ترک بودن و هم‌نژادی توانسته است از تهاجم و خرابکاریهای این ترکان جلوگیری کند، چه غارتگری و قتل خوی فطری آنان بود و نمی‌توانستند آرام باشند.

مقدمه: تورک‌ستیزی با تولد و کودتای حکومت پهلوی، بصورت جدی در ایران آغاز شد و صاحب‌قلمان برای دریافت انعام از حکومت و نشان دادن دشمنی خود با تورک‌ها و زبان تورکی، تمام توان خود را بکار بستند تا سهم خود را در این پروژه منحوس ادا کنند که امروز نیز تورک‌ستیزان با استناد به نوشته‌های آنان، تفکرات ناصحیح خود را به پیش می‌برند. گروه رسانه‌ای یول با توجه به رسالت خود، قصد دارد بصورت ویژه، اقدام به شناساندن تفکرات و اندیشه‌های این اشخاص در قالب بخشی به نام «تورک‌ستیزان ایران» برگرفته از کانال تلگرامی بیلدیرش با همت علی بابازاده؛ نماید.

محمدامین ادیب طوسی در سال ۱۲۸۳ شمسی در نوغان مشهد متولد شد. پدرش آیت الله محمدحسین تنکابنی از اهالی سادات محله رامسر بود که پس از اتمام تحصیلات حوزوی در نجف اشرف و نیل به درجه اجتهاد در مشهد اقامت گزید. ادیب طوسی در پنج سالگی به مکتب خانه رفت و خواندن و نوشتن را به سبک و سیاق مرسوم در مکتب خانه‌ها را یاد

گرفت و سپس در محضر پدر به فراگیری قرآن و مقدمات شرعیات و اصول فقه و صرف و نحو و معانی و بیان و دروس دینی پرداخت و در نوجوانی به لباس روحانیت درآمد. آنگاه جهت تحصیل ادبیات به خدمت عبدالجواد ادیب نیشابوری رفت.

پس از تحصیل در محضر استادانی چون ملاعباسعلی فاضل و آقابرگ حکیم به عراق رفت و در حوزه‌های نجف اشرف و کربلا به تحصیل علوم دینی پرداخت. بین سال‌های ۱۳۰۴ تا ۱۳۰۷ از عراق به لبنان، مصر، سوریه و هند سفر کرد و با کسانی چون ارنست هرتسفلد آلمانی و مستر ویلسن آمریکایی آشنا شد و در محضر آنان زبان‌های عبری، کلدانی، سنسکریت و پهلوی را آموخت. وی مدتی بعد به ایران بازگشت و به خدمت وزارت معارف درآمد. ادیب طوسی در سال ۱۳۰۹ مدیریت مدرسه «احمدی» مشهد را بر عهده گرفت و به تعلیم و تدریس پرداخت و به تدریج در محافل ادبی شناخته گردید.

آن گونه که خود تعریف می‌کند ادیب نیشابوری در حضور سایر شاگردانش و نیز نزد شعرا و ادبای شهر، ادیب طوسی را به عنوان یک طلبه خوش ذوق و با استعداد که طبع شعر هم دارد؛ تشویق و تحسین کرده و به او لقب ادیب داد و از آن به بعد ادیب طوسی مشهور گردید.

ادیب طوسی در سال ۱۳۱۱ به تهران آمد و به تدریس مشغول شد. در سال ۱۳۱۲ کتاب دستور نوین زبان فارسی و نیز مجموعه شعر ایام کودکی را به چاپ رسانید و در سال ۱۳۱۳ منظومه «هزاره فردوسی» را به مناسبت هزارمین سال ولادت فردوسی و احداث آرامگاه او سرود و سپس در سال ۱۳۱۴ به تبریز رفت و در دبیرستان فردوسی تبریز به تدریس ادامه داد. در سال ۱۳۱۷ سردبیری نشریه ماهتاب را برعهده گرفت. انتشار مجله ادبی و اجتماعی «ماهتاب» در تبریز و تألیف کتاب‌های تاریخ دینی ایران قدیم و شرح تهذیب المنطق سعدالدین تفتازانی و رساله «تخت سلیمان» و کتاب «تعلیم و

علاقه به زبان بیگانه ترکی. چه هیچ کس تا به حال امکان ترک زبان بودن آذربایجان قبل از اسلام را تصوّر نکرده است تا چه رسد به اینکه راجع به آن مشکوک شده و مورد پرسش قرار دهد.» (زبان فارسی

در آذربایجان، جلد ۱، ص ۱۷۹)

این هم از عجایب اندیشه و قلم در میان باسوادان ایران است که یک فرد بیگانه با آذربایجان، به خود حق می دهد در باره زبان مردم این سامان احکام قطعی مغایر با واقعیت صادر کند. ادیب طوسی اصالتاً مازندرانی بزرگ شده در عراق و اقامت کننده در مشهد و سکونت گزیده و تحصیل کرده در تهران و سرگردان در ممالک عربی و سرانجام آوار شده بر سر آذربایجان؛ تورکی؛ یعنی زبان مردم آذربایجان و بخش عظیمی از مردم ایران را بیگانه می نامد و تلویحاً علاقه نویسنده نامه به زبان مادری خود را تقبیح می کند.

ادیب طوسی با وجود آگاهی از سوابق آذری بازی و مثلاً آذری پژوهی در بیست سال قبل از نگارش مقاله در سال ۱۳۱۷، مبحث جدیدی در مسائل زبانی آذربایجان می گشاید و به جای آذری یا فارسی یا پهلوی یا راژی یا شهری و یا دیگر اسامی و اصطلاحات رایج در میان تورکی ستیزان و آذری بازان، زبان باستانی آذربایجان را «زبان اوستایی» معرفی می کند و بعد از اشاره به ولادت زرتشت در آذربایجان می نویسد:

«چنانکه محقق است زبان اوستا از شعب زبان آریائی و همعرض با سنسکریت است. بنابراین زبان قدیم این منطقه را باید زبان اوستائی دانست که به ظن بعضی از مستشرقین مادها نیز با اندک تغییری به آن زبان تکلم می کرده اند.» (زبان فارسی در آذربایجان، جلد ۱، ص ۱۷۹)

ادیب طوسی زبان نقد و موجود هم وطنان آذربایجانی خود را نمی پذیرد، لیکن از همانندی و به تعبیر خودش هم عرض بودن زبان ناشناس اوستایی با سنسکریت، به عنوان یکی از نشانه های خودی بودن

تربیت از نظر غزالی» و چاپ چندین داستان و رمان و مقالات متعدّد در روزنامه ها و مجلّات حاصل فعالیت های ادبی و فرهنگی ادیب طوسی تا سال ۱۳۲۲ می باشد.

ادیب طوسی در سال ۱۳۲۳ به تهران آمد و در اداره کلّ نگارش وزارت فرهنگ به خدمت مشغول شده و همزمان به تحصیلات دانشگاهی تا اخذ دکتری ادبیات فارسی در دانشگاه تهران ادامه داد. در سال ۱۳۲۵ به عضویت انجمن ادبی فرهنگستان ایران درآمد. او در سال ۱۳۲۸ همراه با دکترخان بابا بیانی به تبریز رفت و به مدت ۳۰ سال به عنوان استاد کرسی تاریخ ادبیات ایران به تدریس و تحقیق و مطالعه مشغول بود. ادیب طوسی در سوم خرداد ۱۳۶۱ در تهران چشم از جهان فرو بست.

محمّد امین ادیب طوسی در جرگه تورک ستیزان و آذری بازان ایران قرار دارد. او به مناسبت اقامت طولانی مدت در آذربایجان، به پیروی از تورک ستیزی غالب در محافل ادبی، دانشگاهی و روشنفکری به این اندیشه متمایل شد و مطالبی علیه زبان تورکی و تأیید زبان موسوم به آذری نگاشت. بخشی از نوشته های او در این حوزه در نشریه ماهتاب تبریز به چاپ رسیده است.

ادیب طوسی مقاله ای با عنوان «آذربایجان و زبان پارسی» دارد که در سال ۱۳۱۷ شمسی در مجله ماهتاب تبریز چاپ شده است. این مقاله در پاسخ به نامه یکی از خوانندگان نشریه؛ در باره چگونگی و زمان رواج زبان تورکی در آذربایجان نوشته شده است. در این مقاله ادیب طوسی نخست در باره سابقه مباحث مطرح شده در نشریات در باب مسائل زبانی آذربایجان در بیست سال قبل از آن سخن می گوید و بعد از آن در پاسخ سؤال نخست فرستنده نامه در موضوع «علت ترکی نبودن زبان مردم آذربایجان در گذشته» [۱] می نویسد:

«از فحوای این پرسش دو مطلب استنباط می شود: یکی بی اطلاعی شما از گذشته تاریخ ایران، دومی

دیگر مردمان از سر ناچاری به عضویت سپاه قدرتمندان در می آمدند و در جنگ هایی در سرزمین های ناشناس که نمی دانستند برای چه برپا گشته شرکت کرده؛ می کشتند و کشته می شدند.

ادیب طوسی برای نشان دادن سابقه بیگانه ستیزی آذربایجانی ها به افسانه آتروپات متوسل می گردد و از او و آذربایجان به عنوان تنهاترین قوم و منطقه ایستادگی کننده در برابر استیلای یونانی ها یاد می کند و برای نشان دادن سابقه زبان ایرانی [۱] در آذربایجان و مراتب ایران دوستی و میهن پرستی آذربایجانیان و مقابله ایشان با اسکندر به رهبری آتروپات و حفظ این ناحیه از اشغال اسکندر نکاتی چند می نگارد. او با فراهم آوردن این پیش زمینه و تأکید بر روحیه بیگانه ستیزی آذربایجانی ها، از این نکته دستاویزی برای تورک ستیزی اهالی قدیم آذربایجان می سازد و مدعی می شود:

« ... پس جایی که [آذربایجانی] مجال به مردمان متمدن یونانی نداده، چگونه اقوام وحشی ترک را به خود می پذیرفته، با اینکه می دانیم از قدیم الایام جنگهای ایرانیان با تورانیان و ترکها فقط و فقط برای جلوگیری از تهاجمات آنان بوده و همین جنگها است که منشأ افسانه های کتاب فردوسی واقع شده [است]. » (زبان فارسی در آذربایجان، جلد ۱، ص ۱۸۰)

یک نکته قابل توجه در این بخش تسلیم پذیری، خودباختگی و وارفتگی این نویسنده در بابر یونان به عنوان نماد غرب است. نیز باید گفت اگر مهاجرت کردن و حرکت جمعی برای یافتن مکانی بهتر جهت زندگی و یا قدرت طلبی و میل برای تصرف سرزمین ها، وحشی گری است؛ نویسنده باید قدری به عقب برگردد و در باره حرکت جمعی و مهاجرت آریایی ها به فلات ایران و علل مهاجرت آنها و جنگ های آنها تأمل کند. نکته دیگر در باره این متن آن است که برخی باستانگرایان خوش دارند که به گذشته برگشته و بر طبل دیرین بودن اختلاف بین تورک و فارس

اوستایی یا زبان باستان آذربایجان یاد می کند. به بیان روشن تر از نظر او آذربایجانی ساکن در ایران و زبان او بیگانه به شمار می آیند، لیکن سنسکریت در پنج هزار کیلومتر آن سوتر خودی و قوم و خویش است! این تنها مشکل نیست و ادیب طوسی زبان اختراعی خود را در دهان مادها نیز می گذارد و به نحوی مسئله را سر و ته می کند. آذری بازان به طور معمول زبان مادی را که آن هم دست بر قضا چندان شناخته نیست اصل فرض کرده و آذری را از شعبات و همانندان آن می دانسته اند در حالی که طوسی عکس این عمل می کند تا نشان دهد برای او و همفکرانش درستی و صحت مطلب اهمیتی ندارد و آنچه مهم است این است که به یاری بازی با کلمات و مغلطه گویی ها؛ تورکی نفی و یک زبان من درآوردی اثبات گردد.

ادیب طوسی به مانند دیگر باستانگرایان ایرانی، مرزهای ایران در عهد ساسانی را پولادین و بسیار بلند تصویر کرده و ادعا می کند در سایه این مرزهای مستحکم هیچ تورکی قبل از اسلام در ایران و آذربایجان آفتابی نشده است:

«در تاریخ ایران تا دوره اخیر سلاطین ساسانی دیده یا شنیده نشده است که اقوام ترک زبانی به این ناحیت آمده باشند، چه، روح ایراندوستی و میهن پرستی مردمانش به حدی قوی بوده که مجال تهاجم به اقوام خارجی نمی داده. » (زبان فارسی در آذربایجان، ج ۱، صص ۱۸۰ - ۱۷۹)

ادیب طوسی روح ایران دوستی و میهن پرستی و لابد تورک ستیزی را به ریش مردم آذربایجان می بندد. این در حالی است که در روزگار مورد اشاره او؛ یعنی، عصر ساسانی مردم آذربایجان به مانند دیگر مردمان در همه جای کره ارض زندگی بسته و محدودی داشته اند و دورترین نقطه در نظر ایشان چند روستا آن سوتر از ده ایشان بوده است. به احتمال بسیار آنها حتی از آذربایجان نیز تصویر روشنی در ذهن نداشته اند، چه رسد به ایران. مردم این ناحیه هم به مانند

« هجوم ترکان به ایران از اوایل قرن چهارم شروع شده و قبل از آن اگر طوایفی به ایران می آمده اند؛ به عنوان مزدوری در لشکر بوده، چنانکه معتصم خلیفه عباسی که در اوایل قرن سوم هجری می زیست؛ ترکان را از ماوراءالنهر به عنوان لشکری دور خود جمع نموده و شهر سامرا را برای آنان ساخت و این ترکان بودند که به سرکردگی افشین از طرف وی برای دفع بابک خرمدین که در منطقه آذربایجان بر علیه استیلای عرب و تمدن آن قیام کرده بود؛ آمدند. » (زبان فارسی در آذربایجان، جلد ۱، ص ۱۸۱)

نویسنده در حالی که از هجوم ترکان به ایران در اوایل قرن چهارم صحبت می کند؛ بلافاصله حضور آنها در مرکز خلافت در یک قرن جلوتر از آن را می پذیرد و البته از حضور قبل تر تورکها در قبل از اوایل قرن سوم صرف نظر می کند. تورکها حاضر در مرکز خلافت آن قدر بودند که معتصم را وادار کردند برای ایشان یک شهر مستقل بسازد. وقتی در منتهی البیه فلات ایران در اوایل قرن سوم تورک در سرزمین عراق حضور آشکاری دارد و حتی در زمان های قبل از آن هم در این نواحی اعلام حضور کرده بود؛ چگونه ممکن بوده در خود فلات ایران نشان از خود بر جای نگذاشته باشد؟ یقیناً این تورکها در آن زمان با پرواز از آسیای میانه به عراق نرفته اند، بلکه با گذر از ایران خود را به عراق رسانده اند و در جریان این سفر طولانی رد پاهای بسیاری از خود در سرزمین ایران بر جای گذارده اند. بر اساس برخی شواهد حتی رد پای تورک در برخی وقایع قرن اول هجری در غرب فلات ایران قابل مشاهده است که آقایان شووینیست با بزرگواری از پذیرش این حضور سرباز می زنند. اگر به این قرائن مسئله حضور پروتوتورکها را هم اضافه کنیم اوضاع برای ناسیونالیستهای باستانگرای وطنی از این هم دشوارتر می گردد.

ادیب طوسی به مانند همه آذری بازان برای تعیین زبان تکلم مردم آذربایجان قبل از شیوع تورکی بین فارسی و آذری سرگردان است. او که قبلاً با اطمینان

بکوبند و برای راسخ کردن آن در اذهان مثال ها و نمونه‌هایی از تاریخ یا اسطوره‌ها بیابند و بر گوش مردم بخوانند. گفته ادیب طوسی یکی از آن نمونه هاست.

ادیب طوسی برای نشان دادن مراتب اصالت ایرانی داشتن و اهمیت آذربایجان در گذشته ایران به موقعیت سیاسی و مذهبی این اقلیم در عصر ساسانی اشاره می کند و برای تأکید بر مطلب به داستان نامه نوشتن رستم فرخزاد به برادرش در باب رفتن به آذربایجان در صورت شکست و اضطرار در شاهنامه اشاره می کند و از آن واقعه به عنوان یک نشانه مهم برای اثبات تورکی نبودن زبان مردم آذربایجان یاد می کند! او از زبان رستم فرخزاد می گوید:

« وقتی کار به اضطرار کشید به منطقه آذربایجان که جای بزرگان و آزادگان ایرانی است؛ بروید. بنابراین آیا ممکن است تصوّر نمود جای بزرگان و آزادگان ایرانی که رستم فرخ زاد به برادر خود راهنمایی می کند؛ محلّ تهاجم اقوام خارجی بوده و زبان مردمش ترکی باشد؟ ابداً! » (زبان فارسی در آذربایجان، جلد ۱، ص ۱۸۱)

منشأ همه مشکلات تورکستیزان در رابطه با مسائل زبانی آذربایجان شاید در همین نکته نهفته باشد. از نظر ناسیونالیست های وطنی؛ ایرانی بودن با تورک بودن قابل جمع نیست و آذربایجان اگر قرار است جایگاه بزرگان و آزادگان ایران باشد؛ داشتن این جایگاه با وجود تورک بودن مردم آن امکان پذیر نیست! مطمئناً در عصر ساسانی هم کشور ایران سرزمین مخالف الالسنه ای بوده و وابسته کردن ایرانی بودن به داشتن زبان فارسی یا آذری یا هز زبان دیگری از گروه زبان های موسوم به آریایی سوغات وطن پرستی نم کشیده ای است که میهن پرستان قلبی قرن اخیر در ایران حامل آن بوده و هستند.

ادیب طوسی بعد از سخن را به نخستین حضور تورکان در ایران می کشاند لیکن سخنانش در این بخش هم از تناقض خالی نیست:

آذربایجان تحمیل شده است و این تحمیل هم تنها و تنها در اثر کثرت حضور ترکان در این ناحیه بوده است. بدین طریق او راه هرگونه احتمال دیگر را درباره تورکی بودن زبان آذربایجان رد می‌کند:

«اقوامی ترک‌زبان از جاهای دیگر به آذربایجان آمده و زبان خود را بر اهالی این منطقه تحمیل کرده‌اند، پس وسیله ترک شدن آذربایجان همین اقوام مهاجر بوده‌اند لاغیر.» (زبان فارسی در آذربایجان، ج ۱، ص ۲۰۶)

وی معتقد است: ترکان بالفطره غارتگر و قاتل هستند؛ به گونه‌ای که حتی حکومت‌های تورک سلجوقی و خوارزمشاهی هم قادر به کنترل و تحت انقیاد در آوردن ایشان نبوده‌اند:

«نباید تصوّر کرد که حکومت سلجوقی یا خوارزمی به واسطه ترک بودن و هم‌نژادی توانسته است از تهاجم و خرابکاریهای این ترکان جلوگیری کند، چه غارتگری و قتل خوی فطری آنان بود و نمی‌توانستند آرام باشند.» (همان، ص ۲۰۹)

حضرات شووینیست معمولاً سلسله‌های پادشاهی تورک را هم همچون مردم عادی تورک با صفت‌هایی همانند وحشی، فاقد تمدن، بی‌فرهنگ، غارتگر و امثال آنها می‌نوازند. در اینجا معلوم نیست ادیب طوسی از چه رو حساب سلسله‌های سلجوقی و خوارزمشاهی را از مردم تورک جدا می‌کند و اصولاً دلیل و قرینه تاریخی این نوع نتیجه‌گیری چیست؟

ادیب طوسی در بخش دیگری از مقاله خود فهرستی از واژه‌های رایج در تورکی آذربایجانی ردیف کرده و آنها را به عنوان بخشی از لغات فارسی رایج در تورکی معرفی می‌کند. در باب این لغات و فارسی یا تورکی بودن آنها سخن بسیار است لیکن نتیجه‌گیری اخلاقی فرهنگی ادیب طوسی در پایان این بخش کم عجیب نیست. او در پایان بخش مورد اشاره به قسمتی از افعال ترکی مانند: تولماق، گزماق، دوستلاشماق، بانلاماق و چند نمونه دیگر که از نظر او

از آذری بودن زبان مردم آذربایجان سخن گفته بود؛ در ادامه مقاله دوباره به فارسی رجوع کرده و ادعا می‌کند زبان مردم آذربایجان در گذشته فارسی بوده است:

«در اوایل قرن پنجم هنوز زبان مردمان آذربایجان فارسی بوده و در همین تبریز دسته‌ای از دیلمیان فرمانروا بوده‌اند و شعرائی از قبیل قطران تبریزی وجود داشته که به مدح آنان می‌پرداخته‌اند.» (زبان فارسی در آذربایجان، جلد ۱، ص ۱۸۱)

از نظر این نویسنده بی‌دقت در اوایل قرن پنجم مردم آذربایجان به فارسی تکلم می‌کنند نه آذری و حاکمانی نه از جنس خود که از جنس دیلمیان دارند! طوسی دلیل فارسی‌سرایی شاعران آذربایجان را فارسی بودن زبان مردم این ناحیه می‌داند. او باید حداقل به دو سؤال جواب دهد.

سؤال اول این است: وقتی همه برنامه‌ها و کل دستگاه فکری شووینیست‌ها و آذری‌بازان وطنی بر اثبات زبانی موسوم به آذری در این ایالت استوار بوده است؛ اکنون با ادعای فارسی بودن زبان مردم آذربایجان از جانب ادیب طوسی تکلیف زبان آذری چه می‌شود؟

دوم اینکه چرا وقتی نوبت آذربایجان می‌شود معیارها دوگانه می‌گردد؟ جایی که نویسندگان سرشناس و استخوان‌دار زبان و ادبیات فارسی زبان اصلی و مادری شاعران معروفی چون سعدی و حافظ و امثال آنها را غیر فارسی می‌دانند و معتقد هستند که این گروه از شاعران فارسی را در مدرسه و مکتب خانه آموخته‌اند، چگونه است که این ادعا در ایالت‌های میانه ایران مورد قبول واقع می‌گردد لیکن در آذربایجان این حکم جاری نمی‌گردد و بر خلاف شاعران دیگر نقاط؛ فارسی‌سرایی شاعران آذربایجان نتیجه تکلم مردم آن سامان به فارسی معرفی می‌گردد؟

ادیب توسی نیز به سان دیگر باستانگراها و شووینیست‌ها معتقد است که زبان تورکی بر مردم

ادیب طوسی در خیال ناپخته خود به ارائه راه حلّ برای نحوهٔ ریشه کن کردن زبان تورکی از آذربایجان هم می‌پردازد. او فتوای واجب بودن تحصیل زبان فارسی و تغییر داوطلبانهٔ زبان از تورکی به فارسی را برای اهالی تورک ایران؛ بخصوص آذربایجان صادر کرده؛ می‌نویسد:

« بر هر فرد آذربایجانی فرض است که به تحصیل زبان شیرین فارسی؛ یعنی، زبان مّلی خود کوشیده و به مرور لهجه خود را اصلاح کند و در نتیجه پس از یکی دو قرن به کّلی زبان تورکی از میان رفته و زبان فارسی جای آن را می‌گیرد. » (زبان فارسی در آذربایجان، ج ۱، ص ۲۱۴)

رویه تحکّم‌آمیز از قبیل آنچه در سخن ادیب توسی آمد؛ در میان باستان‌نگرایان ایران بسیار مرسوم است. آنها به خود حق قیمومت بر تورک‌های ایران قائل می‌شوند و از این رهگذر خواب‌های پریشان بسیاری می‌بینند. البته نمی‌توان در بارهٔ غیرقابل تعبیر بودن این خواب‌ها قسم خورد. با فقدان تعصّب زبانی در میان اهالی تورک ایران؛ بخصوص آذربایجان و پدید نیامدن شناخت هویت و بیداری قومی و فرهنگی در میان اکثریت قاطع مردم تورک ایران؛ سیاست فارسی‌سازی پیشرفت‌هایی حاصل نموده و تلاش گروه‌ها و روشنفکران هویت‌گرا برای تغییر نگرش در میان عموم مردم تورک به نتایج و موفقیت‌های محدودی دست یافته است.

دشمنی ادیب توسی با تورک و زبان تورکی به روزگار معاصر محدود نمی‌ماند و او این کینه‌توزی را به عمق تاریخ می‌کشد و به منازعه با شاهان بزرگ تورک نیز برمی‌خیزد. دکترحسن احمدی گیوی در مطلبی که به مناسبت بزرگداشت ادیب طوسی در انجمن آثار و مفاخر فرهنگی می‌نگارد به نکته‌ای اشاره می‌کند که مؤید مطلب مورد اشاره است. او می‌نویسد:

« [ادیب طوسی] از روزگاران پر افتخار ایران باستان داستان‌ها می‌گفت و حسرت‌ها می‌خورد! از میان بزرگان دیرین به همشهری گرانمایه خویش استاد طوس احترام خاصی قائل بود و از عنصری چاپلوس بیزاری‌ها می‌نمود و نیز با دلایل و شواهد ثابت می‌کرد محمود غزنوی نه تنها کمترین حقّی بر گردن شعر و ادب ندارد، بلکه با بذل صلّه‌ها و نواخت‌های غارتی از شبه قاره هند و ایران به شاعران هنرفروش و گزافه‌گوی و ستم ستای، مسیر شعر فارسی را از شاهراه عزّت و فخامت و استواری به کوره راه

اصل و ریشه فارسی دارند؛ اشاره می‌کند تا زمینه را برای نتیجه‌گیری خاصّ خود مهیا کند و بگوید:

« این نوع افعال با اینکه معامله تورکی با آنها شده، هنوز اصلیت ایرانی از صورت‌شان آشکار است؛ مثل خود ملت آذربایجان که با وصف ترک زبان بودن صمیمی‌ترین طوایف ایرانی نسبت به ایران بوده و هست؛ معذک اگر این زبان را هم ترک می‌کردند؛ خیلی بهتر بود!! » (زبان فارسی در آذربایجان، ج ۱، ص ۱۹۰)

در منطق این وطن‌خواه قلابی و کوردل، آذربایجانی خوب؛ آذربایجانی فارس‌زبان شده است. مفهوم مخالف این سخن آن است که آذربایجانی ترک غیرصمیمی، غیر اصیل و در خور انواع اهانت‌هاست! در نظر او و شرکای فکری او آذربایجانی باید به هر طریق ممکن زبان خود را به فارسی تغییر دهد، تا شایسته ایرانی بودن گردد.

ادیب طوسی در بیان علّت و ضرورت کنار گذاشتن زبان تورکی از جانب مردم آذربایجان می‌گوید:

« اما موجب برای ترک این زبان به نظر نگارنده تنها حسّ ملیّت و عرق میهن‌دوستی است که به هیچ وجه اجازه نمی‌دهد سوابق چندین هزار ساله مّلی خود را فراموش کرده و تحت نفوذ زبانی واقع شویم که به زور بر ما تحمیل کرده‌اند و زبان مّلی ما نیست. » (زبان فارسی در آذربایجان، ج ۱، ص ۲۱۴)

یقیناً نظر آقای ادیب طوسی برای خود ایشان محترم است ولی اگر توقع دارند که آذربایجانی‌ها به خاطر حسّ ملیّت و عرق میهن‌دوستی نظر ایشان را که یک نظر شخصی است محترم بشمارند؛ باید گفت توقع ایشان توقع بیجایی است چرا که آذربایجانی با همین زبان تورکی‌اش احساس کم و کسری در حسّ ملیّت و عرق میهن‌دوستی نمی‌کند. به جز این مسئله ادیب توسی نمی‌گوید که چگونه کشف کرده است که این زبان به زور بر آذربایجان تحمیل شده است. غیر از او هیچ کس دیگر از آذری بازان و شووینیس‌های وطنی هیچ توضیح و توجیه معقولی در باب مکانیسم تحمیل زبان تورکی به مردم آذربایجان ارائه نکرده‌اند.

سستی و پستی و چاپلوسی غلتانده است. « (روزنامه اطلاعات، یکشنبه ۱۵ فروردین ۱۳۸۹، شماره ۲۴۷۱۵، ص ۶)

محمود غزنوی به عنوان یک ابله بزرگ شایسته اهانت‌هایی بیش از این است. به کشته دادن هزاران انسان در جنگ‌هایی متوالی و حاصل کردن ثروتی افسانه‌ای در سایه رنج و مشقت بسیار و سوزاندن آخرت خود و آنگاه ریختن این ثروت به پای زبانی دیگر از او چهره‌ای نادان و زیانکار به تصویر می‌کشد که به جای پرداختن به زبان مادری خود حاصل رنج تن خود و لشکریانش به پای زبانی می‌ریزد که اکنون مورخ آن زبان این گونه با ناسپاسی و قدرناشناسی تمام برای محکوم کردنش صغری و کبری می‌چیند. لکن این یک روی سکه است. روی دیگر سکه می‌گوید اگر همین اقدام سلطان محمود نبود شما از قرن چهارم و اوایل قرن پنجم چه داشتید که به آن بنازید. با حذف عنصری، فرخی، منوچهری، عسجدی، معزی و دیگر پروردگان سلاطین تورک در این دوره، تاریخ ادبیات فارسی در این برهه دست خالی می‌ماند. گذشته از این ادیب توسی چگونه ادعا می‌کند شعر فارسی در شاهراه عزت و فخامت و استواری بوده در حالی که سردار این این عزت و فخامت و استواری؛ یعنی، جناب فردوسی در تعریف و تمجید از سلطان محمود خود را محدود و مقید به هیچ حدی نمی‌داند. ایشان مثنوی یوسف و زلیخای فردوسی را چه می‌کنند که این شاعر در آن به خاطر به هدر دادن عمر خود و اتلاف آن در سرودن افسانه و دروغ می‌نالد. البته می‌دانیم چه می‌کنند. ایشان انتساب این کتاب به فردوسی را به کلی رد می‌کنند و رد نکنند چه کنند؟!

ادیب توسی یک اقدام بی‌حاصل دیگر نیز انجام می‌دهد و در بخشی از نوشته خود می‌گوید تا نزدیکی گویش مورد ادعای آذری به گویش‌های خراسانی و لری را مطرح کرده و برای اثبات این ادعا لغاتی از گویش خراسانی را بیاورد و سپس با دستاویز قرار دادن آن بگوید که زبان آذری هم قطعاً وجود داشته و هم با دیگر گویش‌های فارسی شباهت در لغت و هم‌ریشگی دارد، لکن تلاش او در این بخش به رسوایی می‌انجامد، زیرا اکثریت قریب به اتفاق لغاتی که می‌آورد واژه‌های تورکی رایج در گویش مردم خراسان هستند که تورکی بودن آنها از سوی قدیم‌ترین

لغت‌نامه‌های فارسی هم تأیید می‌شود. نیز برخی از این لغات در میان تورکانی که بده بستانی با زبان فارسی نداشته‌اند و یا ارتباط محدودی با زبان فارسی داشته‌اند هم به چشم می‌خورد و نشان می‌دهد که ادیب توسی تا چه حد دیدی کوتاه‌نگرانه به این واژه‌ها داشته است.

ادیب توسی با سخاوت و لوطی‌گری بسیار کلمات تورکی بسیاری از قبیل: آستانه، ارخ، انگج، باجه (پاجا)، بی بی، پخمه، تایا، جهره، چیلیس، دام (بام)، دلی (دیوانه)، زیان، کرد (کردی = باغچه و پالیز)، گوز (گردو) و ... را به صرف استعمال آنها در خراسان که خود یکی از حوزه‌های اسکان تورک‌ها بوده؛ به فارسی می‌بخشد. او با برخی اسامی جغرافیایی آذربایجان نیز همین معامله را کرده و این گروه از کلمات را به فارسی منتسب می‌دارد.

ادیب توسی همچون دیگر آذری بازان موجودی گیج و منگ است و به مانند همه همفکرانش برای تعیین زبان ماقبل تورکی در آذربایجان بین آذری و فارسی سرگردان می‌باشد. در حالی که ادعای اصلی او و کلّ جریان آذری بازی در باب تعیین زبان باستان آذربایجان بر اثبات آذری استوار است؛ حتی در یک مقاله هم در دفعات متعدّد از آذری سراغ فارسی می‌رود و بالعکس! از جمله او به هنگام انتساب لغات تورکی به زبان موهوم آذری و وجود لغات متشابه با آنها در زبان مردم خراسان و لرستان نتیجه می‌گیرد:

« علت این تناسب اشتراکی است که لغات مزبور در ریشه و اصل با یکدیگر دارند؛ چه هر سه لهجه آذری و لری و خراسانی از زبان پهلوی گرفته شده اند. « (زبان فارسی در آذربایجان، ج ۱، ص ۱۹۵)

او با وجود پذیرش آذری به عنوان زبان باستان آذربایجان؛ بلافاصله می‌نویسد: « لغات موجود در زبان فعلی آذربایجان از بقایای پارسی قدیم این منطقه است. « (زبان فارسی در آذربایجان، ج ۱، ص ۱۹۵)

نویسنده بدون تعیین حد و اندازه؛ لغات موجود در زبان تورکی آذربایجانی را به پارسی قدیم رایج در این ناحیه منتسب می‌دارد. اگر لغات موجود در زبان فعلی مردم آذربایجان آن هم به تعداد نامحدود از بقایای پارسی قدیم این منطقه است؛ پس در واقع تورکی وجود ندارد و در این زبان غلبه با زبان فارسی است. با این وصف این همه مبارزه و تلاش برای نابودی زبانی که شاکله اصلی آن را

« این اسامی فارسی غالباً از دوره های خیلی قدیم است و در کتب جغرافیادانهای اسلامی ذکر شده و یا در اشعار شعرای قبل از مغول آمده‌اند. » (زبان فارسی در آذربایجان، ج ۱، ص ۱۹۶)

در باب وجود اسامی فارسی در نامگذاری مکان های جغرافیایی در آذربایجان هم توجه به چند نکته ضروری است:

۱ - برخی از اسامی مورد استناد آذری بازان اساساً فارسی نیستند و این گروه به پیروی از عادت مذموم خود؛ یعنی، میل بی‌پایان به مصادره داشته های زبانی و فرهنگی دیگران، آنها را به فارسی یا زبانی از گروه زبان های به تعبیر خودشان ایرانی منتسب کرده اند. مانند کلمه «خوی».

۲ - برخی از این واژه ها به نیت تشبیه به فارسی از سوی نویسندگان حال و گذشته با جرح و تعدیل و تغییر مواجه گشته است. مانند کلمه «ارس»

۳ - این گروه به متأخر بودن برخی از این کلمات توجهی ندارند. مانند کلمه «زیرینه رود»

۴ - برخی از نام های جغرافیایی فارسی حاصل نامگذاری مؤلفان کتب در قرون گذشته است، مانند کلمه «میان‌دوآب».

توجیه وجود کلمات عربی و تورکی در نامگذاری امکان جغرافیایی از جانب ادیب طوسی هم حیرت انگیز است: « اگر نامهایی عربی یا ترکی دیده می شود که به نقاط مختلف ایران داده اند؛ موجب، سیادت مذهبی عرب یا غلبه خانمان برانداز مغول بوده. » (زبان فارسی در آذربایجان، ج ۱، ص ۱۹۵)

خوب دقت کنید. می گوید: وجود نام های جغرافیایی ترکی در ایران نتیجه غلبه خانمان برانداز مغول بوده است!! و نمی‌فهمد تورک را چه به مغول!! نمی دانیم به تقاص کدامین گناه باید سلامتی و عمرمان صرف پاسخگویی به اباطیل بلههایی از این نوع کنیم! آن سوی قضیه هم نکته ای دارد. (قایناق یول پرس)

لغات پارسی قدیم این منطقه تشکیل می دهد از برای چیست؟! مهم تر از آن جناب طوسی در عبارت قبل از این زبان مردم این ناحیه را آذری دانسته و آن را به همراه لری و خراسانی منسب از زبان پهلوی دانسته بود. بالاخره زبان این آذربایجانی های مادر مرده قبل از تورک شدن آذری بوده یا فارسی؟؟

ادیب طوسی در ادامه پراکنده گویی‌ها و ادامه سرگردانی ها خود بین آذری و فارسی به عنوان زبان مردم قدیم آذربایجان اضافه می‌کند:

« اغلب اسامی قراء و قصبات و شهرها و رودهای آذربایجان فارسی و مربوط به دوره های اولیة اسلام می باشند. » (زبان فارسی در آذربایجان، ج ۱، ص ۱۹۵)

او یا با ردیف کردن مجموعه ای از اعلام جغرافیایی که در نظر وی همه آنها فارسی بوده اند؛ نتیجه می‌گیرد:

« کسانی که مثلاً اسامی ... و هزارها امثال آن را به نقاط مختلف آذربایجان داده اند، پارسی زبان بوده و در خود این منطقه زندگی می‌کرده‌اند. » (زبان فارسی در آذربایجان، ج ۱، صص ۱۹۶ - ۱۹۵)

اگر منظور این گروه از سعی بین آذری و فارسی و سرگردانی در تعیین یکی از این دو به عنوان زبان باستان آذربایجان؛ یکی بودن ریشه و آبشخور این دو زبان یا زیر مجموعه فارسی بودن زبان آذری است، که باز هم مشکل حل نمی‌گردد. در این کشور حتی یک فارسی زبان هم قادر به خواندن و فهمیدن معنای نمونه‌هایی که حضرات آذری باز به عنوان نمونه های شعری و نثری زبان موهوم آذری ارائه کرده اند؛ اشکال دیگری هم وجود دارد. تقریباً همه شخصیت های ناسیونالیست و باستانگراهای ایرانی از هاضمه اعجاب برانگیز زبان فارسی و مردم فارسی زبان در حل و هضم و مستحیل کردن زبان‌ها و متکلمان زبان های غیر فارسی در داخل خود سخن گفته و در این راه مرزهای اغراق و گزافه گویی را درنوردیده اند! چگونه است که این گروه در باب آذربایجان به قاعده ای معکوس معتقد شده و ادعا می کنند مردم فارس این ناحیه در زبان و فرهنگ تورکی مستحیل گشته اند؟!

ادیب طوسی سابقه اسامی جغرافیایی فارسی در آذربایجان را بسیار قدیم دانسته و این قبیل اسامی را نشانه دیگری از قدمت فارسی یا آذری در آذربایجان می‌داند. او می نویسد:

روستای توریستی کندوان تبریز، تنها روستای صخره‌ای در حال سکونت جهان و از نوادر دوران است. بسیاری بر این باورند که تاریخ شکل‌گیری این روستا به بیش از ۶۰۰۰ سال پیش بازمی‌گردد. کندوان یکی از تنها سه روستای صخره‌ای جهان است که این موجب جذابیت بی‌نظیر آن شده‌است. معماری روستای کندوان و جاری بودن زندگی مردم در قالب بافت قدیمی آن یک استثناء در دنیا به حساب می‌آید. چرا که دیگر در دو روستای صخره‌ای موجود در جهان، کاپادوکیای ترکیه و داکوتای آمریکا کسی زندگی نمی‌کند.

سوسیال مُدیادان در لمه لر

تونل کندوان

نهایتاً به پاس زحمات مردم آن روستا به پیشنهاد مهندس سعید رمضانی مهندس ساخت تونل، این تونل "کندوان" نام گرفت.

کار ساخت این تونل با ادوات و ابزار آن سالها، با غیرت و همت مردان آذربایجانی روستای کندوان تنها ۳ سال به درازا کشید. گفتنی است که عملیات تعریضی که از سال ۱۳۷۴ بر روی تونل آغاز شد، بصورت غیر اصولی انجام شده و با امکانات و ماشین آلات مدرن امروز بیش از ۷ سال به طول انجامید! و هزینه‌ای هفت برابر رقم پیش‌بینی شده صرف و دستمایه طنزپردازان سیاسی نیز گردید!

طول تونل به مسافت ۱ هزار و ۸۸۶ متر و عرض ۵ الی ۷ و ارتفاع ۶ متر است، با این تونل ۱۳ کیلومتر از مسیر مرکز کرج به چالوس کاسته‌شد. ۲۷ اردیبهشت سالروز افتتاح تونل کندوان سال ۱۳۱۷. پیش‌بینی میشد احداث تونل ۱۲ سال طول بکشد اما در عرض ۳ سال تمام شد!

گردآورنده: کانال قوجا تبریز

همه ما با تونل کندوان آشنا هستیم، از آن بارها عبور کردیم و با آن و جاده چالوس خاطره‌های بسیار داریم، یا اگر هم از نزدیک ندیدیم و از آن گذر نکردیم حداقل نام آن را برای یک بار شنیده‌ایم، اما تاکنون به آن فکر نکردیم که چرا این تونل کندوان نام دارد؟ و اصلاً کندوان یعنی چه؟ از کجا آمده است؟ با روستای تاریخی و صخره‌ای معروف کندوان آذربایجان چه تشابهی میتواند داشته باشد جز یک نام؟!

تونل کندوان در جاده چالوس که نام اصلی آن جاده ۵۹ است قرارداد و در ۲۷ اردیبهشت ۱۳۱۷ از سوی رضا شاه پهلوی گشایش گردید. پیش از ساخت این تونل، راه میان کرج و چالوس پنج ماه از سال غیرقابل تردد بود.

محل احداث تونل بسیار سخت‌گذر بوده و در ارتفاع بالایی از کوهستان وجود داشت و آن زمان تجهیزات امروزی برای کندن صخره موجود نبود و باید با تجهیزات نخستین کنده می‌شد. در آن زمان کندن تونل در دل کوه سنگی کار هرکسی نبود، لذا کارگران مورد نیاز را از روستای تاریخی در نزدیکی تبریز به نام "کندوان" به علت تبحر اهالی آن روستا، که خود در خانه‌هایی که از دل کوه کنده اند زندگی می‌کنند، به آنجا آورده‌اند که هنر کندن کوه را در روستای خود تجربه کرده بوده و به عبارتی در این کار، کارکشته و متبحر بودند و تنها کسانی بودند که این هنر را از نسل‌های هزاران سال پیش سینه به سینه آموخته بوده‌اند.

خدیرنبی (قووت اله مه)

صنم زنگالی

خدیرنبی (قووت اله مه) برغم بارش سنگین و مشکلات ناشی از برف برای مردم خلخال آیین سنتی خدر نبی که حکایت از نزدیک شدن بهار در این منطقه را دارد، در سطح شهر و روستاهای این شهرستان در حال برگزاری است. خانواده‌ها بویژه بانوان خلخال بدون توجه به مشکلات ناشی از بارش برف سنگین در شهر و روستاهای منطقه این آیین را برگزار می‌کنند. خدر نبی آیینی سنتی برگرفته از فرهنگ حاکم بر گذشته این منطقه بوده و در زمان‌های دور که خبری از امکانات امروزی زندگی از جمله برق، تلویزیون و روزنامه نبود، اهالی منطقه با اجرای این آیین فرارسیدن بهار و پایان سختی‌های زمستان طولانی را در آخرین روزهای چله کوچک زمستان جشن می‌گرفتند. آیین خدر نبی با تهیه یک نوع آرد شیرین حاوی انواع غلات از جمله گندم، کنجد، نخود و عدس بعنوان قووت به همراه پودر قند و سایر افزودنی‌ها به این خوراکی و با دورهمی پیرمردان و ریش‌سفیدان که معمولاً با نشستن اقوام در دور کرسی گرم و بیان خاطرات قدیم خود برای جوانان و نیز قصه‌گویی، نقل روایات ائمه و دعا برای سلامتی مردم گرمی داشته می‌شود. "خدیر نبی" آیینی برای رونق باروری به گفته ریش‌سفیدان، کلمه

قووت یا قوود برگرفته از تهیه خوراکی پرقوت در آستانه سال نو جهت نیرو گرفتن کافی بانوان برای اجرای برنامه‌های آخرین ماه زمستان از جمله خانه تکانی و شستشوی فرش و لوازم خانه است. تهیه خوراکی قوود مراحل خاصی داشته و پس از خواندن آیاتی چند از

تهیه خوراکی قوود مراحل خاصی داشته و پس از خواندن آیاتی چند از قرآن مراسم قوودالمه شروع شده و بانوان آرد آسیاب شده با مخلوطی از پوست نارنج معطر شده را از صافی عبور می‌دهند، هر بانویی نیتی کرده و بر روی تشت مخصوص قووت آن را الک می‌کند. برگزاری این آیین همواره توأم با اجرای برنامه‌های شاد و همچنین پخت نوعی آش سنتی به نام آش گیلدیگ و یا آش نسترن است که در پخت آن نیز که برای همه همسایگان تهیه می‌شود بصورت جمعی و با کمک بانوان صورت می‌گیرد. صله رحم هدف برگزاری آیین خدیر نبی است معمولاً این آیین در دهه آخر بهمن ماه هر سال به صورت خانوادگی، جمعی، قومی و یا طایفه‌ای در بین گروه‌های مختلف و تمامی جوامع شهری و روستایی این شهرستان برگزار و مهم‌ترین هدف از برگزاری آن، صله رحم، افزایش دوستی و مودت است. بانوان قبل از اجرای مراسم دور هم جمع شده، گندم، عدس و کنجد را روی وسیله به نام ساچ برشته کرده برای خرد کردن به آسیاب می‌برند

ایپه – ساپا دوزولن سۆزلر İPE- SAPA DÜZÜLEN SÖZLER

Prof. Maarife Hacıyeva

پروف. دکتور. معاریفه حاجی اوا

آذربایجان تورپاغی نین ۱۲-جی یوزایلده
یئتیشدیردیگی نیظامی گنجوی ده:
سۆزون ده سو کیمی لطافتی وار – دئییه رک اوستاد
دیلیلندن چیخان سۆزو ایچیلمه یه لاییق آری، برراق
سویا بنزه دیر.
ایندییه قدر ۳ شعر کیتابی یایینلانان گولسوم
گولمیزین کیتابلارینی ورقله دیکجه اونون آنلاملی
کلاملاریندان حیرتلنمه یه بیلیمیرسن.

بوشونا اوغراشما، دوکتور

کویاماز سین تانی!..

طب نثرئدئن بیلئجئک

یورئکتئن سیزان کانی!

بو دوشوندورن میصراعلار یئنه اینسانی بؤیوک
فوضولیه آپاریر. مودریک سۆز اوستادی فوضولی
یازیر کی:

عشقدن جانیمدا بیر پونهان مرض وار، ای حکیم!
خالقا پونهان در دیلینی، ایظهار ائتمه، زینهار، ای حکیم!

وار بیر دردیم کی، چوخ درماندان آرتیقدر منه،
قوی منی دردیمله، درمان ائیله مه، وار، ای حکیم!

...رنج چکمه، صحت اوممیدین فوضولیدن گۆتور،
کیم قبولی – صحت ائتمز بؤیله بیمار، ای حکیم!

اینسانین کۆنول هارایلاری، ناراحت دونیاسی، ان
کؤورک سئوگی دوغولاری، سئوینجی، کدری ان
نهایتینده ایظهارینی سۆزده تاپیر.

یئرینده دئییلیمیش سراسست، توتارلی مودریک سۆز
اینسان قلبینی فتح ائده رک اونونلا تتر دوغمالاشیر،
اینسانی معنن اوجالدیر، قوووتلی ائدیر، حیاتین
ائیش-یوخوشوندا اونون دایاغی اولور. بئله سۆزلر
مودریک سۆزلردیر، توتارلی ایفاده لردیر، داشدان
کئچن عیباره لردیر. مودریکلر هر زامان مودروک
کلاملاری ایله، آنلاملی سۆزلری ایله تانینمیش،
سئویلیمیشلر.

بئله لری اوچون بؤیوک فوضولی:

آرتیران سۆز قدرینی صیدق ایله قدرین آرتیرار،
کیم نه میقدار اولسا اهلین ائیلر اول میقدار سۆز
– دئییر.

یئنه بسته کار باتتال ماجار " حارینلا یانیوروم
بنیم جانانیم " شعرینی بسته له میشدیر.

گولسوم گولمزین سۆز کاروانیندان عیبارت " سۆز
جان سیریدی " کیتابینا داخیل ائتدیگی سراسر و
توتارلی سۆزلر اۆز معنا و مضمونو ایله تمکین، نزاكت،
سئوگی، هیجران، گۆزلیک، حیات سئوگیسی،
جسارت، ایراده، باجاریق، دوشونجه کیمی میلی-
معنوی دیرلره سۆیکنن حیكمت باغچاسیندان
توپلانان چیچکلر دیر.

حیسیس ائدن یورنکلر سویلئئمئین سۆزلئری دویا
بیلیر نه گۆزومده اوکوم وار، نه دا یانیمدا سن
کاغیت یانیور کالئمئن!..

آه بی سئوگیلی... ناسیل باشاردین؛ هم بو کادار
ایچیمه، بیر او کادار دا غوربتیمه دوشمئی!..

" عاشک می! بیر کئره سورسالار، بین کئره
سن دئریم!.. "

گولسوم خانیم سۆزدن دورغون بیر فاکت کیمی
ایستیفاده ائتمیر. او، دوشونور، سۆزون فلسفی آنلامینا
گئدیر، سۆزون فلسفه سینی اوزه چیخاریر. اودور کی،
اونون پوئتیک لؤوحه سی آتا سۆزلری کیمی
مودریکلشیر:

ایمه بیر صابیر ایگنئسی وئردیلئر؛ آجیلارینی
دیک دئدیلئر اویسا؛ آجیلارین دیکیش
توتما دیغینی بیلئمئدیلئر.

اؤزونو سئومئدیگین اینسانین، یوزونون آنلامی یوکتور!
بئنی بئن ائدئنه کوربان اولوروم!.. بئنی بئندن ائدئنه
سیتیم دولویوم!..

بیر آتا سۆزونده دئییلیر کی، " سۆز وار گه لر کئچر،
سۆز ده وار ده لر کئچر " .

گلیب کئچن سۆز قیلبرده یورد سالا بیلیمیر، دلیب
کئچن سۆز ایسه آغریبان یارا کیمی اوزون مودت
عذاب وئیر، اینسان اوغلونو دوشونمه یه وادار ائدیر.
آشاغیداکی پوئتیک کلاملاردا اولدوغو کیمی:

نومونه گتیردیگیمیز هر ایکی اؤرنک محبتین
یاراتدیغی تکاملون تاریخی یادداشیدیر - دئسک
یانلیش اولماز.

" بیر گۆز یاشی بورجون وار " (۲۰۱۰)، " بیر
گول دوشدو یورئیمه " (۲۰۱۹)، شعرلر کیتابی نشر
اولونان گولسوم خانیم گولمز " سۆز جان سیریدی
" آدلی سۆزلو، سئودالی کیتابی ایله اوخوجولارلا
گۆروشه گلمیشدیر. اونون " بیر گۆز یاشی بورجون
وار " کیتابی هم ده ۲۰۱۹-جو ایله تهراندا
آذربایجان تورکجه سینده نشر اولونموش، اوخوجو
رغبتینی قازانمیشدیر.

گولسوم گولمزین شعرلرینده کی درین
حیسیسات موسیقییه یاتیمیلیق بیر چوخ بسته
کارین دیقئتینی جلب ائتمیش، گولسوم گولمزله بسته
کار امکداشلیغینا سبب اولموشدور. اونون " دئیز
گۆنلوم کادئر اوجسوز و ائنگین " شعرینی بسته کار
شاهین چانگال بسته له میش و TRT ده سوات
ییلدیریمین ایفاسیندا سسلنمیشدیر. " کالیمین
میلادی اولدوغو گوندو " ، " کوربان اولدوغوم " ،
گئریسی یالان " ، " عاشکین تعریفینی ناسیل
آنلاتسام بیلئم " شعرلرینی ده سوات ییلدیریم
بسته له ییب.

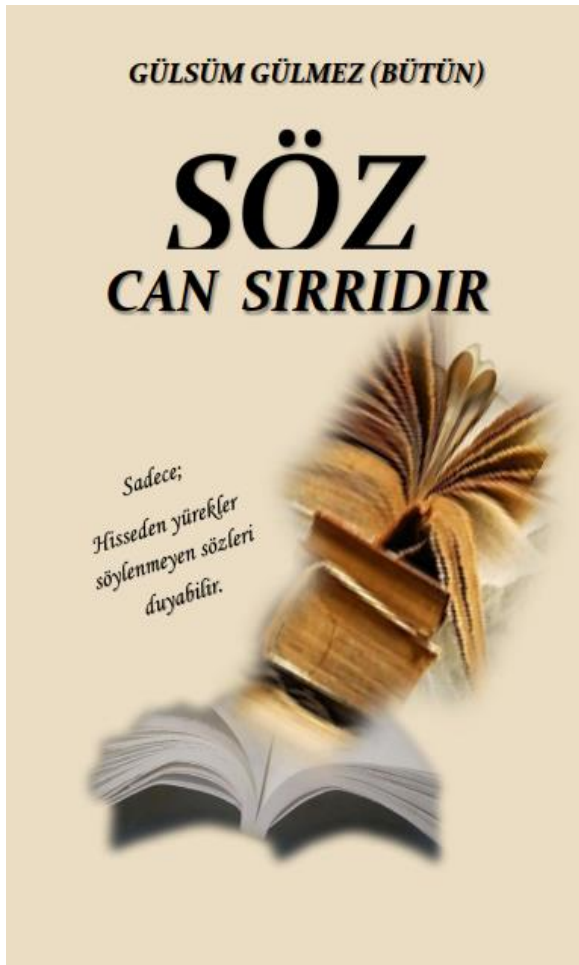
" عاشکین تعریفینی ناسیل آنلاتسام بیلئم "
شعیری نین بیر بندی بئله دیر:

عاشکین تعریفینی ناسیل آنلاتسام بیلئم،
اوجو بو جاغی اولمایان اؤیله ائنگین بیر دنیز،
عومرو آز اولور دیبه قیر چیچئیم دیئمئم،
دؤرت موسیمی دئرلئسم، اینان یینه یئتئرسیز!..

بو گونلرده بسته کار ایمران کوچ گولسوم خانیمین
" چاتال اولوکتور بئیم کؤیومون آدی " شعرینه
تورکو طرزینده موسیقی یازمیش، همین موسیقی
TRT-ده سسلنمیشدیر.

شاه اثر یازاردی هر اوتن اینسان.
حضرت علی (ع) نین کلاملاریندان بیرى بئله دیر:
" سئودیکلریمیز سؤزو سونوندا آشاغیدا یازماغی
اونوتما " .

من گولسوم خانیمین آنلاملی سؤز بوخچاسی اولان
" سؤز جان سیریدی " کیتابینا یازدیغیم شرحی
حضرت علی نین کلامیندان قووت آلاق آذربایجان
ادبیاتی نین ۱۹-۲۰ عصرلرده یئتیشدیردیگی جلیل
ممدقولوزاده نین سؤزه وئردیگی قییمتی ایفاده ائدن
آشاغیداکی کلامی ایله یئکونلاشدیرماق ایسته بیرم:
" دونیادا هر کس اوچون سؤزدن بؤیوک یادیگار
یوخدور. زیرا مال-ملک تلف اولوب گندر، آما سؤز
قالار " .

" دونیانین ان ایی دوکتورو، ساده جه
سئودیکلریمیز!... "
" دؤرت نالا کوشان حیات دنئن آغاچین یاواش
یاواش کورویان داللارییز اصلیندا... "
" گیدیلئمز هیچ بیر یئر، چیلدئن کئجمئینجه!..
دوشمئز میش اویله دیله، سؤز اؤزدئن کئلمئینجه!..
" سئودیکلریمیزه آن گیبی کالبیمیز گؤتورور!..
چونکی کالبین یولوندا انکئل، گؤزوندده پرده یوکتور "

گولسوم گولمزین آنلاملی، دادلی-دوزلو، مودریک
ایفاده لری کلاسسیک پوئزییاداکی شاه بییتلر کیمی
ایکیجه میصراعدان دا عیبارت اولا بیلیر. بئله نومونه
لری هم اونون شعرلرینده کی شاه میصرع و شاه
بییتلرینده، هم ده یالنیز ایکی سطیردن عیبارت اولان
ایفاده لرینده و بییتلرینده گؤروروک:

" آجیلاریمی دیکیبوروم باک، ائلیمده
صابیر ایینه سی " .

" یول اوزون، عؤمور قضا، نره سینده بیتئر
عؤمروم بیلئم آما " .. "
" سئومئنین تک چيله سی، سئودانین
غوربتئی دوشمه سی... "

کیمی نئچه-نئچه اؤرنکلر گولسوم خانیمین ایفاده
لرینی آل-الوان ائدیر، ایفاده لری آتا سؤزلری
چکیسینه قالدیریر.

گولسوم گولمزین کیتابلارینا وئردیگی آدلار دا آتا
سؤزلری چکیسینده دیر: " بیر گؤز یاشی بورجون
وار " ، " بیر گول دوستو اوره بیمه " ، " سؤز جان
سیریدی " . سونراکی کیتابلاریندا دا اینشالله بو سیرا
اوزاناجاق، سؤزون قییمتی، چکیسی، آنلامی ایله
اوخوجولارینا تمیز و آنلاملی دویغولار یاشاداجاق. او،
بونو باجاراجاق، چونکی سؤزلری رام ائلمگی باجاریر.
آذربایجانین تانیمیش قلم اوستاسی شاعیر اوقتای
زنگیلانلی دئمیشکن:

سؤزو رام ائلمک اولسایدی آسان،

گئلىن سوزلر كالبى نوفوذ ائدر، كلمه اينسانين سيريدير. دوشونجى حازينه سى، كلمه لئرين گوزليك سيريى كلمه دير. اونوتمايىن كى اينسانين ائبىدى سيريى سۆزدور. اينسانين اوستولوغو، هيكمىتى و مانعويياتى كلمه لئردى گورولور. سۆزون باباسى آكيل، آنئسى ايسى ديلدير. سۆز سؤبلىتىن ايسى جاندير.

گولسوم گولمز دئرين اينام و اينسانى اؤزئلىغى، اؤزگون ائستىتىك دوشونجىسى و زئنگين ياشام دئئىمى نين اورونو اولان اثرلئريندى سۆزى بؤبلى ياكلاشير.

" ياكماسايدى يورنكلئرى بو قدر اؤزئلم؛ " (گ.گ) سوزلرى ديرلى، مانتىكلى، اوبارىجى، يول گؤستريجى و دؤنوشومجو روح تاشيبابيلمئزدى. چونكو گئرجئغى دايانيبورلار و گئرجئكلئردن دوغويور اونون سوزلرى :

" نئدئن داها چوك آغلار مييدى هيچ نى زن!... " (گ.گ) ذهن كونوشوركئن آجئلى ائتمئيين، كونوشوركئن كالبى دينلئيين.

نازيك و كيبار بير اينسان اولاراك گولسوم خانيم'ين هر كئسى، اؤزئلكلى دى دوروست اولانلار كارشى بنزرسيز بير ياكلاشيمى اولدوغو بيلينمئكتدير. شاعير سۆز توبلوسونا گئرجئك عشقلا ايلگىلى دوشونجئلئربىلى باشلاماسيدا تئصادوفى دئييل، اثرينه بير يوزوك كاتتيغىنى دوشونويوروز.

شاعيرين سئوگى حاككىنداكى دوشونجئلئرينى گؤرى، " سئوگى ايلاهى بير وارليقدى، حياتين گوزلليغيدي، ساده جه آلاه'ين نورو دئييل، سئوگىلى، دوست دئييل، ياراديليشين ايلهام قايناقىدى. " عشق ائوى سيجاق بير يووادير ... " . بلى، بو گولسوم خانيم'ين هيكمىتى، بويوكلوغو، اخلاقيدير! بو اونون هومانيزمى، اينسانليغى، عشقى! اؤيله گؤرونويور كى، بير شاعير طرفيندان سئوگيه وئريلئن بو قدر يوكسئك بير دئغئرى دوغرو بير شئكىلدى آنلاماق ايچين بو نيتئلكلئرى صاحب

سۆز جان سيريدير...

SÖZ CAN SIRRIDIR...

Dr.Hüseyin Şarkıderercek soytürk

دكتور. حسين شرقى دره جك سويتورك

گوزل سوزلر پئتئكتئن داملا داملا سيزان بالا بنزر

و اينسان روحونا تات وريز. سليمان پيغمبر

بيلگئلئرين، هرهانگى بير ميللتين ان ديرلى وارليغى سۆز اولدوغو سؤبلىتىر. بيلگى اولماق، دئرين بير ذكاليا صاحب اولماق، بير اينسانين حياتينداكى فاركلى دوروملاردا دوغرو قرارلار وئبيلمئك و اينسان ايليشكىلئرى نين اينجئلكلئرينى حيس ائتمئك و آلقيلاماق، يانليش آديملار آتاماق، اخلاقى ديرلره گونومئكتير. بيلمئديغىنى گؤرمئك، ايلئرى گوروشلو اولماقتير. شوپهئسىز كى بيلگئلىغى و موكممئلليغا اولاشماق ايچين ساغليكلى بير اخلاقا صاحب اولماق گئرئكير. روحسال بويومئيه گيدئن يول، اينسانين ذهنسئل، بيليمسئل و روحسال موكممئلليغيندئن گئچئر. موكممئلليك، حقيقتى دايانان و حقيقتئن گئلئن سوزلردئدير.

" عقليمدن اوره ييمدن چيكمييور!... " (گ.گ) كلمه ياشايان بير وارليقدير. كلمه تاريخسل اولاراك ياراتيلير، تاريخ اولور.

يوزييللارين و نئسئللئرين يولداشيدير. گوزلليغىنى، بنزرسيزليغىنى، آنلام و بيلگئلىغى نين قايناقىنى گؤسترمئك بيرى نين ديليندى كونوشولماقتان اونور دويار. تاريخين حافىظاسينا گؤمولدوغوندى، بير بيلگئلىك هازينئسى نين آناهتارى حالينى گئلير و صاحبئرينى بئكلئر. بيرى نين كئنديسينى بولماسينى، بيرى نين كئشف ائتمئسينى بئكلئر. بير بيلگئلىك چئلئنگى كويدو و " دونيايا شانين، نئىي دئغديغىنى گؤرون، دئغئرى كونوشوپ يازاراك يوك ائديلمئز " دئدى دئهلاريميز. اونون ايچين قلدن

رئىكلى يۇنلئىرىنى وورغولايپاراك كيىسا، اۇزلو يازان شاعىرلئردىن بىرىدېر. گولسوم گولمئزۇن شىيرلئرى و سوزلرى كونوشولان دىلى ياكىن، اكىجى بىر اوسلوپلا آيىرت انديلييور. بو دونيانىن سىررىنى اۇغرئىمئك ايچىن، گۇرويور كى آتتىغى هر آدىمدا بىر سىناودىر. يىتتىشكىنلئىر هر زامان موكممئلىك آرييور، كوچوكلئىر ايسى كوچوكلوك آرييور. بو دونيانىن فەلسئىسى، مانتىغى آنلاشيلماز، كىمسى سىررىنى بىلمىيور. گولسوم گولمئز شو سىررى بىلئىرئك سوزلرىنى جان ورييور. دونيا، انغلئندىرپ گولدوروركئىن آغلايور، سئوركئىن دىنلئىيور.

زئوكى يوكسئك گوللىغى حيرانلىك دويان، گوللىغى اۇزئىل بىر زارافت، بويوك بىر هاساسىيىتىلى آلكىليان، اونو دئرىندىن حىسس اندىن، آنلايان و سئجىدى اندىن گولسوم گولمئز، حياتىن تظاهورلئىرىنى ائشسىز بىر فەلسئى و ائستىتىك آچىدان شاعىر اولاراك دئغئلئندىرپيور:

"سئوگىيلى دوكوندو، اوزومى اوزو... حاسرئىلى توتويور، گوزومدى يوزو... " (گ.گ)

بو دىرلى كىتاپ، سئوگى و عشق، آفورىمالار و هيكمئتىلى سوزلر حاكىندا سؤيلىنئىلئىر ائك اولاراك، گولسوم گولمئزۇن فاركلى آنلاردا يازدىغى دئرىن، اندىبى دوشونجئلئىرى، شىيرسئىل دوشونجى اۇرنئكلئىرىدېر.

"آغىتلار دوشويور گئجئيه ايچىن ايچىن دئمىندىن!...

نه گوزومدى اويكوم وار، نه دى يانىمدا سئن!... كاغىت يانىيور كالمئدىن!... " (گ.گ)
او دوغدوغو توپراغىن سئسىدېر.

گولسوم گولمئز " سئوگى آيدىنلىكتىر، آجى كارانلىكتىر، سؤز دويقولارىن ناغمئسىدېر " دىيور.

بو هيكمئتىلى سوزلر، تىپكى اونون ايشىغى نىن ايشىغى گىبى، گونئش ايشىنلارى نىن پارچاجىكلارى گىبى، اونلارى او كويان حركىسىن ذهئلئىرىنى و مانعوى دونيالارىنى آيدىنلاتاجاك، اولوملو بىر ائتكى

اولماق گئركئىيور: " عقلمدان اوره يىمدن چىكمىيور!... " (گ.گ)

ائىن بويوك سىرداشلار آشيكلاردېر. و ائىن بويوك سىرت موحتىمئلىن سئوگىلى نىن سىرتىدېر.

عشقسىز بىر يووا سوغوكتور: " ايچىمدى سىمىسكى توتاركئىن سئنى، " (گ.گ)

گولسوم گولمئز كئندىسى دى چوك سامىمى، مانعوى آچىدان زئنگىن و صاف بىر اينسان اولدوغو گىبى، اينسانى دويگولارى يوجئلتىن شىيرلئرى و سوزلرى دى مانعوى صافلىغا صاحبتىر. بىر اينسانى جئىنئىتى و بعضا يئربوزونى يوكسئلتىن سئوگى دويگوسونو، آلاھۇن دوغاسى، يورئغىن زئنگىنلىغى اولاراك گۇرويور و عشق كونوسونا هر زامان بويوك بىر هاساسىيىتىلى ياكلاشان عشق شاعىرى گولسوم گولمئز، سانكى آلاھۇن يالوارىكئىن شىيرلئرىندى دوعا اندييور: " سئوگى دولو يورئكلئىرىن؛ تئلى دووقلدىر حاياللئىرى!... " (گ.گ)

عشق آينى زاماندا زئنگىنلىكتى. كالبىن زئنگىنلىغى عشق، توم ياشامىن آنلامىدېر. او دونياىى كالب گۇزو ايله گۇرويور.

" مئسافئلئىرى يورئغىمىزى كويوپ اۇزئىركئىن، يىنى او مئسافئلئىرى تئك نئغئس دى، يورئغىمىزلى كاپاتمامىز نى غرىپ!... " (گ.گ)

زئنگىن مانعوىياتى، يوكسئك كولتورو، ائشسىز اينسان نىتئلىكلئىرى، آچاك گؤنوللوقو، آسالتى، ايلاهى ايشىغىن ايشىغىندان يارارلانان يئتئىغى، بىلگئىلىغى بىرلئشىر. گولسوم گولمئزۇن اوسلوبو، گولسوم گولمئزۇن كالمى، گولسوم گولمئزۇن دوشونجىسىنى آيت بو ائشسىز اۇزگون، موكممئل ايفادئلئىر و اۇرنئكلئىرىن اولوشماسىنا نئدىن اولدو. بويوك بىلگئىلىغى چوك باسيت، كىسا آما دئرىن فەلسئى و مانتىكسال ايفادئلئىرله، زئنگىن سانائىتسال سؤز آراچلارىيلا و آينى زاماندا بنزرسىز بىر شئكىلدى، بىرئىسئىل اولاراك ايلئىمئك گئرچئك بىر يئتئىنئىكتىر، گولسوم گولمئز، توركچە نىن آنلاملى و

فيگورو اولاراک اينسانليغين بوتونلوغو ايچين موجدائلييه چاغيرماقتا و عايني زاماندا يئتئئغينه گونمئكتئدير:

"ساده جه؛ حيسس ائدنن يورئكلئر، سؤيلئنمئئين سوزلري دوبابيلير!... " (گ.گ)

بلي، او سون دئرئجئ حاسساس، نازيك اما عيني زاماندا جئسور و ايلكلئيدير. مانعوي دونيا ايله گئرچئك دونيا آراسيندا بير آرابولوجودور. حياتتا يئنيئن ياشاماق، كايولان مولولوغو بولماق دئمئكتير:

" نه گؤزومدئ اويكوم وار، نه ده يانيمدا سن!... كاغيت يانييور كالئمئن!... " (گ.گ)

شو سوزلر گولسوم خانيم!ين آجي-تاتلي، زور اما آيني زاماندا اونورلو و آنلاملي حياياتي نين كيولجيملاري اولدوغونا اينانييوروم. اوزون عؤمورلو اما چوك اوزون اولمايان ييللار. ياشاياراك گئرچئكلئشتيرديغي ياشام گئرچئكلئري نين سوز بعضن ده؛ بير فينجان قهويه، بير عؤمور سيغار!..

اينديسه اونون سوز جان سرديدير

كتابيندان بعضي كلاملار

***

سؤومئنين تئك چيلئسي؛ سؤودانين گوربئته دوشمئسي!...

***

ايمكانسيز ديبئ بير شئين اولماديغي نين ائن گوزل كانيتي؛

گؤكيوزونون، يئر يوزوندئ سويلا بولوشماسي!...

***

بازي يوللاردا ؛ يوكونوز يورئغينيزسي، يورولماز سينيز!...

***

ائئغيندنن هيچ كالكاسيم گئلمبيور، سئنينلئ گئچئن زامانين!...

***

ياپاجاك، اونلاري ايچتنن و ديشتان آرينديراجاك، گوزلئشتيرئجئك، يوجئلئجئك و موكمئلئشتيرئجئكتير.

ياني مانعوي زئنگينليك - مانعوي كولتور - ائلدي ائتمئ نين ائن يگي رهبري اولاجاكتير. بو گئرچئك بير كولتور، كولتورئل آنلامدا اينسانلارا كولتورئل بير خدمئتدير. چونكو اينسان دئغئري نين گئرچئك اولچوتو، بيرئين مانعوي كولتورو ايلئ اولچولور. ياني بيلگيسي، بئجئرليئرئ، نئزاكتئ، سوروملولوغو، گوچلو ايرادئسي، ياراتيجي فعالئيئي و اينسانلارا هيژمئت. بئنييم دئرين اينانجيما گؤري، بير اينسان ايچين اونو اولدوكچا كولتورلو بيري اولاراك كابول ائتمئكتئن داها يوكسئك بير دئغئر يوكتور. كولتورون آنا ايتيجي گوچو و كولتورون تاشيبيجيلاري آيدينلاردير. واطان سئورليك، واطان و حالك سئوگيسي، ائنتئليژانسيانين يوكسئك مانعوي كولتورونون واطانداشلارينا، ائغيتيم و يئتيشتيريلمئسيندئ، اينسانليغين و واطانداشليغين گئليشميندئ، ايش سئوگيسيندئ تئلكين ائديلمئسيندئ ايفادئ ائديلمئيدير. آناكولتوره بو شئكيلده خدمئت ائتمئك، گولسوم گولمئز شاحصيندا يوكسئك روحلو اينسانلارين شرفلي گؤرئويدير. اونون سوزلري آيني زاماندا بير موكمئلليك كانادي نين مانعوييات، قايناقيدير. موكمئل بير اينسان آنجاك بيرلئشتيكلئر يندئ بويويئيلير. بو كاناتلاردان بيري اولمادان اينسان موكمئلليغين زيروسينه اولاشاماياجاك، دوغرو دوشونمه بيچيميني و دولاييسيلا دوغرو كاراكتري اولوشتوراماياجاكتير. گولسوم گولمئز سوزلرينده بو اولوشومو ساغلاماقتادير:

بعضن؛ نئيه ايناناچاغيني شاشيرييور اينسان!...

بعضن ده؛ اينانماق ايستئديكچه يورويور حيايات،

حايال كيريكليكلاريني توپلاماقتان!... " (گ.گ)

گولسوم گولمئز، ائشسيز سوزلري ايلئ توم اينسانلارا بير نئزاكت، دوستلوك، كاردئشليك، سئوگي، صاميميئت، آچيك سؤزلولوك، جئسارئت، موجدائله روحو آشيلاماقتا، بير ائنتئلكتول و حالك

عشق می؟...
 بو قدر سئسسیز لئشمئدیم!... گولسوم گولمئز
 ***
 اويسا؛ سیمسیکی توتوغون ائلئریمدی بیراکتیغین،
 کوکوندا سئلدییر، هر حالین!...
 ***
 بئنی بئن ائدئنی کوربان اولوروم!...
 بئنی بئندئن ائدئنی سیتئم دولویوم!...
 ***
 دوروشون دیوروم!...
 باکیشین دیوروم!...
 گولوشون دیوروم!...
 عئلمدان اوره ییمدن چیکمیور!...
 اللئریمی توتوشون؛ ائلئریمدئن گیتمیور!...
 ***
 یاکماسایدی یورئکلئری بو قدر اؤزلئم؛
 نئی دئن داها چوک آغلار مییدی هیچ نئیزئن!...
 ***
 اولدوغوم یئر باشقا؛ اولماق ایستئدیغیم یئر بامباشقا
 "عشق" آ...!
 ***
 دوامدا ناسیل میسین؟...
 عشقینلا؛ سولومدا، سولوغومدا، یانی باشیمدا،
 بیر عؤمور یاشایاسین، یاشلاناسین!...
 ***
 "گؤروشمئک اوزئرئ" می؟...
 گؤروشمئک گئچیجی بئنجی!...
 کاووشماقتیر آسیل مئسئل!...
 کاووشماق اوزئرئ اؤیلئیسئ!...
 ***
 نئ گوزل اولور؛ بیر گون کارشیم گئچیپ،
 سانا یازدیکلاریمی؛ بانا او کومان!...
 ***
 نه قدر زور؛
 ایچیمدی سیمسیکی توتارکن سنئ،
 آراماق ائلئرینی!...

بیر کئرئ سورسالار؛ بین کئرئ سن دئریم!...
 ***
 و بعضا دئ؛ چاتیسیز حایالئلری، فئسلئغئن
 کوکوسوندا،
 بورام بورام دئمئلئمکتیر حایات!...پ
 ***
 بیلینسین کی؛ حوزورون اولمادیغی یئر دئ؛
 حوزون حاکیمیئتینی سوردورویور سئرئ سئرئ!...
 ***
 بعضا دئ؛ کوچوک یورئغینیز دئ، کوچامان بیر
 دونیادیر،
 آلاجا کارانلیکلارین، اوفوکلارینا کوردوغونوز،
 حایالئلرینیز!...
 ***
 کیم بیلیر کچ کیشی؛ آیری یئرلئردئ، آینی
 هایالئل کورویور!...
 بیلویوروم؛ بیلویوروم نییی اوزدوکلئرینی بئنی!...
 بانا یگی گئلدیغین ایچین؛ چوک اوزاکلارا بیراکتیلار
 سنئ!...
 ***
 حایات می؟...
 کیمی؛ دیپسیز کویولارا آتار،
 چئکتیغین جئفانین سئیرینی دالار!...
 کیمی دئ گئلیر؛ او دیپسیز کویویا ائل اوزاتیر،
 چیچئکلی حایاتی سونار!...
 ***
 بئلکی؛ سنئ گؤروشومون اوزئریندئن
 ساییسز ساعاتلئر، داکیکالار گئچتی!...
 آما؛ سانییی سانییی، آن قدر ایچیمدی اولوشونو،
 کیمسئ بیلئمدی!...
 ***
 گوربئتین آجیسینی آنلاتان
 هیچ بیر دلیل گؤرمئدیم!...
 و هیچ بیر شئیدئ، چیغلیک چیغلیغا

***
 مئسافئلئرى يورئغيميزى كويوپ اۇزلئركئن،
 يينى او مئسافئلئرى تئك ئئفئس دى،
 يورئغيميزلى كاپاتماميز نى گاريپ!...
 ***
 سئوگى دولو يورئكلئرين؛ تئلى دووعقلدير
 حاياللئرى!...
 ***
 اۇزونو سئومئديغين اينسانين؛ يوزونون آنلامى
 يوكتورا!...
 ***
 گئجئئى آسيلميش كانديل ميئالى، ناسيلدا گوزل
 دورويور آى!...
 دولاشماق واردى شيمدى سئينلى!...چوك شئى
 ايستئمئزدىك گئجئئئن اۇيلى!...
 بير توتام ييلديز، بيراز دا آى!...
 ***
 نى يامان نى چئتين بير آجيدير، اينسانين چيغليك
 چيغليغا فئريات انديپ سئسنى
 دويوراماماسى!...كورشونى بير رئتك كاپلار ايچيمي،
 كاھرى دا جاباسى!...
 ***
 سئوگيلى دوكوندو، اۇزومه اۇزوا!...
 حاسرئتلى توتويور، گۇزومدى يوزوا!...
 ***
 بيليپوروم...
 گيديلمئز هيچبير يئرى، چيلئئئن گئچمئينجى!...
 دوشمئزميش اۇيلى دىلى، سۇز اۇزدئن
 گنلمئينجى!...
 ***
 آغيتلار دوشويور گئجئئى، ايچين ايچين
 دئمئندئن!...
 نى گۇزومدى اويكوم وار، نى دى يانيمدا سئن!...
 كاغيت يانيپور كالئمئئن!...
 ***

سيزى دوشونئن بيريلئرى وارسا اگر،
 اوزاكلاردا بير يئردى؛
 توم دئرئلئرين جاني گئھئئئمى!...
 ***
 اويسا؛ كوچامان موتلو اولماق ايچين،
 بيرليكتى ييئجئغيميز كوچوجوك بير لوكما
 ائكمئك،
 ايچئجئغيميز بير يودوم چاي، نى گوزل سئبئتير!...
 ***
 اۇيلى يوغونكى؛ او كيانوسلاردان بويوك
 دويگولاريم!...
 و اۇيلئسى چوك كى؛ او كيانوسو بوغاجاك
 گۇز ياشلاريم!...
 ***
 آه بى سئوگيلى...
 ناسيل باشاردين؛ هئم بو قدر ايچيمي،
 بير او قدر گوربئتيمي دوشمئى!...
 ***
 كۇر كويولاردا، مئرديونسىز كالماق نى دئمك بيلير
 ميسينيز؟
 آما نئرئئن بيلئجئكسينيز!...
 ييللارچا، توتوپ چيكاراجاك ائلى بئكلئئن سيز
 دئيلسينيز!...
 ***
 سورويوروم موتلولوغا گيدئن ائن كئستيرمى هانگى
 يول؟...بانا لايبرئنت چيزييور!...
 ساعاتى باكيپوروم، كورولموش كافاسينا گۇرى، يينى
 حزون گئچييور!...
 ***
 اويسا؛ بير عۇمور وريپم سئنى بير كئز گۇرمئيه!...
 آما؛ او بير عۇمور يئئر مى سئنى سئومئيه!...
 ***
 بيزه؛ سئوديكئلريميزه آن گيى كالبيميز گۇتورورا!...
 چونكو؛ كالبين يولوندا ائنگئل، گۇزوندى پئرده
 يوكتورا!...

آغاداداش منیری

AĞADADAŞ MÜNİRİ

دکتر صبیحه احمدوا

Dr.Səbinə Əhmədova

گیریش: آذربایجاندا ادبی مجلسلر ائلدگیزلرین تبریزده، اردبیلده، شیروانشاهلارین شاماخیدا، باکیدا کئچیرتدیگی مجلسلرله باشلامیشدیر. بو مجلسلرین بیر-بیریله سیخ علاقه لری اولموشدور. سونرالار بو عنعنه نی شاه ایسماییل خطایی داوام ائتدیرمیش، تبریزین و اردبیلین ان گؤرکملی شاعیرلرینی بیر آریا گتیریب ادبی مجلسلر کئچیرمیش و سونرالار ادبی مجلسلرین یارانماسینا دا گوجلو تکان وئرمیشدیر. ادبی مجلسلرین ۱۹ عرصده آرتیق آذربایجانین هر بؤلگه سینده، علی الخصوص دا آذربایجانین باکی، گنجه، شوشا، لنکران، ایروان، قوبا، اوردوباد، تبریز، اردبیل، شکی کیمی شهرلرینده اینکیشاف مرحله سینده باشلامیش و بو مکتبیین زنگین عنعنه لرینه سؤیکنه رک زامانین طلبلرینه اویغون اولاراق یارادیجیلیق فعالیتینه باشلامیشدیر.

اوردوباددا "انجمن شعرا" ("شاعیرلر ییغینجاغی")، لنکراندا "فوج الفصها" ("گؤزل دانیشانلار دسته سی")، شاماخیدا "بیت الصفا" ("صفا ئوی")، شوشادا "مجلس اونس" ("دوستلوق مجلسی")، "مجلس فراموشان" ("اونودولوموشلارین مجلسی")، باکیدا "مجمع الشعرا" ("شاعیرلر ییغینجاغی") و س. آدلار آلتیندا تشکیل ائدلمیش ادبی مجلسلر آذربایجان پوئتیک موحیطی نین اینکیشافینا، داها دا زنگینلشمه سینه موستثنا خیدمت گؤسترمه یه باشلادی.

باکی ادبی موحیطینده ۱۸۶۰-جی ایله یارادیلیمیش "مجمع الشعرا" ادبی مجلسی آذربایجانین داھی شاعیری سید عظیم شیروانی نین تکلیفی ایله محمد آغا جرمی (۱۸۳۵-۱۹۰۰) طرفیندن یارادیلیمیشدی. طبیعی کی، مجلس سید عظیم شیروانی نین آدی ایله باغلی اولدوغو اوچون درحال اطرافینا باکی شهری نین و باکی کندلری نین ان نوفوذلو شاعیرلری توپلانماغا باشلادیلار و زامان-

زامان اطرافینا ابوالحسن واقیف (۱۸۴۵-۱۹۱۴)، کربلایی مختار بیسواد (۱۸۴۷-۱۹۳۸)، آغا کریم سالیق (۱۸۴۹-۱۹۱۰)، آغاداداش سوربیا (۱۸۵۰-۱۹۰۰)، میرزه عبدالخالق یوسف (۱۸۵۳-۱۹۲۴)، میکاییل سیدی (۱۹۱۶-۱۸۶۲)، میرزه عبدالخالق جنتی (۱۸۵۵-۱۹۳۱) و سایرہ کیمی ایستعدادلی شاعیرلر مجلسیین عوضولرینه چئوریلدیلر. سید عظیم شیروانی (۱۸۳۵-۱۸۸۸) بو ادبی مجلسیین ییغینجاقلاریندا ایشتیراک ائتمکدن اؤترو تئز-تئز شاماخیدان باکییا ۱۱۰ کم یول دفع ائده رک گلیر و گلیشی ایله مجلسی داها دا رؤونقلندیریر، مجلس عوضولرینه دیرلی سؤزلره روح وئیریر، اونلارین ایستعدادلارینی اولدوقجا یوکسک قییمتلندیریردی. بو دا اؤز نؤوبه سینده طبیعی کی، مجلس عوضولری نین ایستعدادی نین آچیلماسینا، داها دا قاپارماسینا، داها هوسله چالیشماسینا گتیریب چیخاریردی. سید عظیم شیروانی اونلارن اکثریتیندن یاشجا بؤیوک اولسا دا، اونلارلا دوستلوق ائدیر، عینی زاماندا شاماخیدا اولارکن مکتوبلاشیر، شعرلشیردی. ان یاخین دوستلاری ایسه محمد آغا جرمی، عبدالخالق یوسف و عبدالخالق جنتی ایدی.

اساسن مؤولانا فوضولی عشقی ایله پوئزیا میدانینا آتیلیمیش "مجمع الشعرا" ادبی مجلسی نین عوضولری ییغینجاقلاریندا کلاسیکیکلریمیزین، اساسن ده مؤولانه فوضولی نین ادبی ایرسینی تحلیل، تبدیل ائتمکله

دیشمیشدیر. زؤوجه سینی چوخ سئون شاعیر اونون اؤلوموندن سونرا بیر داها عایله قورمامیش، اؤولادلارینا هم آتالیق، هم آنالیق ائده رک اونلاری اوختدوروب ائلم صاحیبی ائتمیشدیر. بو سببدن ده هر اوچ اوغلو، الیگندر، اسدالله و حبیب الله هر اوچو یوکسک تحصیل آلاق عالیملیک درجه سینه یوکسلمیش، نوه لری ده آتالاری نین یولونو داوام ائتدیره رک یوکسک ائلم ساحه لرینده چالیشماقادیلار.

آغاداداش منیری یئتمیش یئددی ایل عؤمور سورموش و ۱۹۴۰-جی ایلده دونیاسینی دیشمیشدیر. اونون یارادیجیلیق فعالیتی نین ان قیزغین چاغلاری طبیعی کی، آذربایجان بولشئویکلر طرفیندن ایشغالدان اولکی زامانلاردا دوشور. یعنی هله گنج یاشلاریندا شعر یازماقدا قلم سینایان شاعیر عؤمرونون ان آزی قیرخ ایلینی بولشئویکلرین زهرلی قیلینجلاری نین قورخوسو آلتیندا دئیل، آزاد بیر شکیلده یازیب یاراتمیشدیر. چونکی چار حکومتی نه قدر حاقسیز اولسا دا، مدنیتلره موئین قدر آزادلیق وئرمیشدی و بو سببدن ده علی الخصوص ۱۹ عصرین سونلاریندا، ۲۰ عصرین اوللرینده آذربایجاندا ادبی پروسس اؤز آخاری ایله گئدیردی. بزن صنعتکارلاریمیز چار روسیاسینی تنقید ائتدیگی اوچون تضیققره معروض قالسالار دا، چار چینوونیکلری بولشئویکلر کیمی اونلارین نسلینی کسدیرمیردی و هئچ اولماسا مسجدلری، عیبادتگاهلاری، زیارتگاهلاری سؤکوب یئرینده دونوز فرمالاری تیکمیر، دینی ایجماعلارا آزادلیق وئریردی. ۱۹۱۳-جو ایلدن اعتیبارن ایسه رومانوولار سولاله سی نین اوز یوز ایلیک حاکیمیتی موناسیبتیله سورگونده اولانلار دا وطنه قاییتدیلار. بولشئویک حکومتی ایسه اونا ایطاعت ائتمه ینلره، اونا یالتاقلانمایانلارا قارشی حددیندن آرتیق غدار بیر مؤقع توموشدو.

طبیعی کی، بوتون بونلار هامی کیمی منیری نین ده یارادیجیلیغینا اؤز تاثیرینی گؤسترمدکه ایدی و بو سببدن ده نسلی نین کسيلمسینی ایستمه ین شاعیر ۱۹۲۰-جی ایل آپرئل ایشغالیندا سونرا اورگی ایستمه دیگی بیر یارادیجیلیق مؤوقئیی توتدو و یاخین دوستو ممد سعید اوردوبادییه موسکودا موکافات آلماسی موناسیبتیله یازدیغی تبریک مکتوبوندا آذربایجانین لئنینله بیرلیکده

یاشامیش، اؤزلری نین مورککبی قورومامیش شعرلرینی اوخویاق بیر-بیری نین رایینی اؤیره نیر. بونلاردان علاوه ، سید عظیم شیروانی نین ده حاکیم و ایستیمارچی صینفلره قارشی چئوریلیمیش آجی ساتیراسیندان، وطنپورولیک، اینسانپورولیک، وفا، صداقت، مرحمت، دوستلوق و س. یوکسک معنوی کئیفیتلری ایله یازدیغی اثرلردن تاثیرلنه رک نفیس پوئزییا نومونه لری مئیدانا گتیریدیلر.

آغاداداش منیری " مجمع الشعرا " نین عوضو اولارکن سید عظیم شیروانی اولکیندن داها چوخ، یعنی ان آزی ایدا بیر دفعه باکیبا گله رک " مجمع الشعرا " نین ییغینچاقلاریندا ایشتیراک ائدیردی. بوندان چوخ ممنون اولان مجلس عوضولری مؤولانه فوضولی نین پوئتیک عمانی نین سید عظیم شیروانی نین شعر عالمینه پروزالاندیغی اعجازکار بیر دونیانین پوئزییا قاینایاندان بحرلنه رک بیر-بیریندن گؤزل شعر اینجیلری مئیدانا گتیریدیلر.

حیاتی و یارادیجیلیغی

آغاداداش منیری (۱۹۴۰-۱۸۶۳) باکی نین هؤوسان کندینده آنادان اولموشدور. تدقیقاتچی عالیم نصر الدین قارایئو ۱۹۸۷-جی ایلده نشر ائتدیردیگی " پوئتیک مجلسلر " توپلوسوندا منیری نین باکی نین منظره سینی تصویر ائدن اثری نین ده اولدوغونو قئید ائدیر.

هله یئددی یاشیندا ایکن آنادان یئتم قالمیش شاعیری آناسی اوختدورموشدور.

او، هؤوساندا آنادان اولسا دا بعضی منبعلره گؤره ایچریشهرده ایندیکی سایبر کچه سی ۲۸ سالی ائوده یاشامیشدیر. بوزووناداکی باغیندا ایسه ایکیمرتبه لی عیمارتی، فوسونکار باغ-باغاتی وار ایمیش. بوندان علاوه ، اؤزونون شخصی فایتونو دا وار ایمیش کی، ایکی آت قوشولموش فایتونلا ایسته دیگی وخت شهردن باغا، باغدان شهره، عئینی زاماندا عبدالخالق یوسیفین ائوینده، ایسترسه ده سونرالا مشه دی آدرین بوزووناداکی منزلینده تشکیل اولونان " مجمع الشعرا " ادبی مجلسی نین ییغینچاغینا گئدیرمیش. آغاداداش منیری نین حیات یولداشی هله چوخ گنج ایکن قفلتن دونیاسینی

تعصوبونو چکن، آذربایجان خالقى نین دوشمنلرینه قارشى ایسه اولدوقجا سرت بیر مؤوقع توتان صنعتکار ایدی. ائله بو سببدن ده ۱۹۱۸-جی ایل مارت قیرغینینی پوئتیک لؤوحه لرله اولدوقجا آیدین شکیلده عکس ائتدیرمیشدی:

خیرداجا معصوم اوشاقلار طعمه شمشیر اولوب،

دختری دوشیزه لر هم مستحق شیر اولوب.

محترم، نازلی حرملر لایق تحقیر اولوب،

ظلم ادا، بیر دئییل باکوده، عالمگیر اولوب،

بسکی ائتمیش هر کس رویش عالمده چرخ کجمدار.

اولدو قافقاسییا سراسر دهر آرا دریای قان،

اولدو اول دریای قانه غرق مینلرجه جاوان.

کلی مسلیم قاره گئیدی، کوهی صحرا ارگوان،

ای منیری، بمب و توپو توفنگ، آبروپلانان،

اودلو بیر تاریخدیر، یاز آنی قالسین

یادیگار. [۵.ص.۱۱۷]

منیری اؤز بدیعی ایرئینده هم سلفلری، هم ده موعاصیرلری کیمی رمزلدن ایستیفاده ائدیردی کی، بو دا اونون دست خطینه الوانلیق گتیریردی.

چونکی شاعیر کلاسیک شاعیرلریمیزین یارادیجیلیغینی ایلرله مطالعه ائتمیش و اونلاردان باجاردیغی قدر اؤیرندیکجه اؤیرنمیشدی:

" بدیعی ایفاده واسیطه لری-بنزتمه لرین کامل فورماسی، بدیعی رمزلدیر. رمزلمه پروسئسی عیرقان ادبیاتیندا عنعنه وی تصویرلرین گئیش ایشلمه سی طلباتیندان دوغور. آنجاق موعین قروپ عیرقان تعلیمی داشیییجیلارینا آیدین اولان سؤز و ایفاده لرین رمزه چئوریلمه سی ایلکین معناسیندان باشقا هم ده گیزلی فیکرلری آچیقلاماقدان اؤترو ایشله دیلیر. سیفی

موسقیلیغینی الیندن آلان ایوسیف استالینی بئله تعریفله مه یه مجبور اولدو:

گلدی او وقت، او هنگام، او زمان، عصر جدید،

پارلادی طالعییمیز اولدوزو عهد اولدو سعید!

گلدی کاشیف عمله موسکوا اولموش سفرین،

روزنامیله اوخوندو باکیذا خوش خبرین.

کی، سیزه موسکوادا مجلس عالی قورولوب،

استالین تک آتامیز سیزله برابر اوتوروب.

نظری-مرحمتیندن شرف ایله کئچدیز،

او کی، ایخلاصی-ایرادتدی، اونو گوستر دیز.

دوتدی منظوری-نظر عالی نظرلرده سیزی،

شرفلی-شانلی نیشان ائتدی اوجا روتبه نیزی.

اودور اوستاد موعلیم، اودور اومید آتامیز،

اورموشوق جنگ اونون دامنینه بیز هامیمیز.

قومینیسیتین، سووئتین پارلاق ایشیقلی گونشی،

استالین وئردی جاهان ایشچیسینه پروریشی.

[۵.ص.۸۴]

شوبهه سیز کی، بو سؤزلر شاعیرین اورگیندن گلمیردی، چونکی او دا موعاصیرلری اولان باکی شاعیرلری کیمی تورکچو ایدی و خالقى نین تورک، ایسلام بایراغی آلتیندا بیرلشمه سینی ایسته یین، آرزولایان بیر صنعتکار ایدی کی، ۱۱-جی قیرمیزی اوردو آذربایجانى ایشغال ائله یینه قدر بو اونون یارادیجیلیغیندا اساس یئر توتوردو. لاکین استالی نین غدارلیغینی، علی الخصوص دا موسلمان خالقلارینا قارشى اولان کینینی-کودورتینی چوخ یاخشی درک ائله یین شاعیر یقین کی، بو شکیلده شعرلر یازماقلا استالی نین زهر پوسکورن آتشی نین اوستونه موعین قدر ده اولسا سو چيله مک فیکرینده ایدی.

لاکین آغاداداش منیری داخیلن، معنن، یوخاریدا قئید اولوندوغو کیمی، اولدوقجا وطنپرور، خالقین، میلین

کیمی گۆتورولوب. بو رمزله ده " بوت " ، " گۆزل " ، " صنم " ، " اوز " ، " ياناق " ، " دوداق " ، " بوی " کیمی ایلاهی گۆزلییه قووشماق معناسیندا ایشله دیلیر. کلاسیک پوئزییادا " زلف " ، " قاش " ، " گۆز " ، " غمزه " ایسه کسرت معناسیمندادیر، ینی دونیا نعمتترینه ایشاره دیر، داهای دوغروسو " حسن مطلق " ه یئتیشمه یه مانعچیلیک توره دن رمزله کیمی ایفاده اولونور.

" معشوق " ، " یار " ، " جانان " ، " دیلدار " ، " سئوگیلی " بیلاواسیطه آلاها عنوانانیر، " گول " ، " ساقی " ، " می " " باده " ، " شراب " ، " پیاله " " نی " ، " آی " (ماه)، " بوسه " ، " قاش " (ابرو)، " گونش " (آفتاب)، " گۆز " (چشم) و باشقا رمزله آنه رحمتیندن اینسان قلبینده یارانان فرح و سئوینچی بیلدیریر. " ساقی " ایرشاد صاحیبی، مرشید کامیل، پیر، شئیخدیر کی، مرید حاق یولچوسونا ایلاهی علم و حکمت، معرفت اؤیره دیر. مئی، باده، شراب، پیاله - ایلاهی عشق، واجی الوجودا بسندن عشقدیر. " نی " وجودو کلدن آیریلیب جوزو عالمینه دوشن، اؤز اصلیندن آیریلدیگی اوچون فریاد قوپاران، " آی " (ماه) ایلاهی وارلیغین جمال صیفتلری نین نیشانه سی هو حقیقی گۆزلیک سیموولو، " بوسه " سؤز و کلام، حاقین وارلیغیندان و بیلگیسیندن آیینان ذؤوق و نشه، " قاش " (ابرو) قیبله و محراب، عئینی زاماندا حضرت محمد (ص) دین معراج زامانی اوجا آلاها یاخینلاشدیغینی ایفاده ائدن " قاب قسوئین " آنلامی، " گونش " (آفتاب) هم وحدت، بیرلیک، حقیقت، هم ده گۆزلیک، اوز و جمال، " گۆز " (چشم) ایسه بصیرت رمزیدیر. " [۱.ص.۱۳۰]

گلدی لوای سلطنتیله جهانیه تورک،
وئردی نیشان بلالی قاشین آسیمانه تورک.

ائندی رواق نو فلکی سلطنتین،
عسگرلیگه نجومو چکیب ماهیرانه تورک.

ائندی اوتاریدین قلمین بس سری تیز،
مونشیگینده چکسین اونو ایمتحانه تورک.

طریقتلریله باغلی بو جور رمزله دیوان ادبیاتیندا چوخ گنشدیلیدیر. بورا علم لدونی معلوماتلاری، تنجیم، الکیمی، رمی، صورتشوناسلیق، ریمییا، سیمییا، جیفر آیددیر. اورتا عصرلرده اوزون ایللر عرضینده یارانیب سیخ-سیخ ایشلنن رمزله، داشلاشمیش فیقور کیمی سونراکی زامانلاردا دا ایستیفاده دن دوشمه میشدیر. " [۶.ص.۱۴۲]

کلاسیک شاعیرلرین هامیسی رمزله ایستیفاده ائتمیشدیر، چونکی رمزله شعرده هر بیر بیتین بدیعی-ائستتیک و ریتمیک ائموسیونال تاثیرینی گوجلندیرمکله یاناشی، معنا چالارلاری باخیمیندان شعره خصوصی بیر زنگینلیک گتیریر. بو سببدن ده آغاداش منیری شعرلرینی رمزله بزمه یه اوستونلوک وئیردی:

سن او گولسن، رنگ وئرمیس لبرین گلبرگینه،
سند دیر فیض تاماشاسی گولون هر رنگینه.

یارین اعجازی-دهانین ایسته مز هرگیز گوره،
ذاهیدین باخ ذؤوقونه، بوخلینه، چشمه تنگینه.

گندمز عالمده بوساتی بیرجه گون برهم تاپار،
گر سلیمان باشقا تحقیر ایله ایله مور تنگینه.

باخیال اول، یاده سال جمشیدی، جام می گۆتور،
چوخ دا پابند اولما دهرین افسری اؤورنگینه.

نیکنامیله گز، ایسترسن حیات جاویدان،
باغلاما بئل بو جاهانین رنگینه، نیرنگینه.

ای منیری، صحبت عرفانی اخذ ائت، وئرمه قوش،
ناشی نین هنگینه، چنگی نین صدای چنگینه.

[۵.ص.۱۷]

بو قزلده " گول " ، " لب " ، " می " ، " جام " رمزله دیر کی، بونلار سیموول و بدیعی شرطی اوبرازلار

اینسانلیغا سیغمايان اوسولارلا عؤمور سورن " ، " وحشی و ایلاخیر آدلاندیرماغا باشلادیلار .

آغاداداش منیری ده بو " یانغیسی " ردیفلی مثنویسینی نین ایلک میصراعرلاریندا اینسانلارین سانکی " جاهیلیت " دؤورونه قاییتداقلارینی اورک آغریسی ایله وورغولاییر و محض بونون اینسان عؤمرونه، حیاتینا نه قدر ضررلی اولدوغونو بیان ائدیر. شاعیر اطراف موحیطین اود ایچره یاندیقلاری حالدا بوندان خبرسیز اولدوقلارینی سؤیله ییر و بونونلا دا بیلدیرمک ایسته ییر کی، بوتون بو بدبختچیلیکلر آوام اینسانلارین ایسلام دینیندن، ایسلام احکاملاریندان، ایسلام اخلاقیندان خبرسیز اولدوقلاری اوجباتیندان باش وئیر. بو دا اؤز نؤوبه سینده آغاداداش منیری نین ده بیر سیرا معاصرلری کیمی تورکچولوک، ایسلامچیلیق ایدئیلاری آلتیندا فورمالاشماغیندان، خالق نین دا خوشبختلیگینی تورک-ایسلام بایراغی آلتیندا بیرلشدن سونرا فیراوان اولای بیله جگیندن خبر وئیر. چونکی شاعیرین فیکرینجه ایسلام احکاملارینی درک ائلمه دن هئچ بیر وسعته نایل اولماق مومکون دئییل، بیر موسلمان یالنیز قایل اولدوغو دینین حؤکملریندن خبردار اولاندان سونرا بیر شخصیت کیمی فورمالاشا بیلر و خالقینا خئیر وئر بیلر. عکس تقدیرده اساسن ایراندان گلن فیریلداقچی " دین خادیملری " نی نین دین پرده سی آلتیندا بول-بول پارا قازانماقدان، عئینی زاماندا اون بیر، اون ایکی یاشیندا قیزجیغازلاری بدبخت ائلمکدن اؤترو اویوردوقلاری ساختا دینین یاراتدیغی اوچورومدا فاجیعه وی شکیلده هلاک اولای بیلر. بو بلا شاعیری چوخ ناراحات ائدیردی و اکثر شاعیر معاصرلری کیمی آوام خالق آیلتماقدان، معاریفلندیرمکدن اؤترو یوللار آختاریردی. لاکین هامی بیلیر کی، شاعیرین معاریفچیلیگی ده، پوبلیسیستیکاسی دا اونون شعرلرینده عکس اولونور. اؤز اوده محض بو جور شعرلر ان ساده، ان تئز آنلاشیلان میصراعرلارلا اوخوجونو اؤز تاثیر آلتینا سالیب اونا بیر چوخ حقیقتلری آنلادیر، اونو قفلت یوخوسوندان آیلدیر، میلی تفککورون اوپانیشیندا چوخ اهمیتلی رول اویناییر. منیری نین ده پوئزیاسیندا محض بو عامل اساس یئرلردن بیرینی توتور کی، شاعیر تئز-تئز خالق معاریفلندیرمکدن اؤترو کدر یانغیسی ایله، فقط

میرریخی قانلو دستسینه ائيله دی امیر،
بیر شکل گۆرسه ناله سین، کی اولا وحشیانه تورک.

یول گۆسترن قویوب گودگین آدین آشیکار،
صحرا ده یول نیشان وئر هر کاریوانه تورک.

تیر شهاب اوقچیلارا ناظیر ائيله دی،
دواده سحوه گئتمه یه هئچ بیر نیشانه تورک.

صبح اولدوزون قراوول اوچون ائندی پیشروو،
بیقدی پیاده عسگیرینی کهکشانه تورک.

دریا کیمین طلا توم ائده هر زامان حریف،
بورج فلکده خندک آچا خانه-خانه تورک.

بیر گون منیری اهریمنی سوره دؤندریر،
تنگ ائيله ییر بو ملک سلیمانی آنه تورک.

[۵.ص.۳۵]

ایندینین اؤزونده ده " جهالت " سؤزونو آنلامایانلار وار و اونو بیلاواسیطه سووتلر دؤنمینده اولدوغو کیمی ایسلام دینینی لکلمکدن اؤترو، " ایسلامی گئریلیک " کیمی ایستیفاده ائدیرلر. اصلینده ایسه جهالت سؤزو عربستان یاریماداسینا، عرب عالمینه ایسلام دینی گلنه قدر موشریک عربلرین، یعنی بوتپرستلرین سوردویو حیاتا " جاهیلیت " دؤورو دئییلیردی. چونکی او زامان موشریکلر هئچ بیر ادب-ارکان بیلیمیر، مدنیت نه اولدوغونو آنلامیر، یولدان اؤتلی سوبور، قیز اوشاقلاری آنادان اولونجا اولناری دیری-دیری تورپاغا گؤمور، کرتنکله، ایلان یومورتاسی یئیر، اؤزلری اؤز اللری ایله دوزلتدیکلری بوتلره تاپیناراق اولناردان خوشبختلیک دیله ییردیلر. عربستاندا ایسلام دینی برقرار اولاندان سونرا ایسه ایسلام احکاملارینا اساسن هر طرفه مدنیت عطری ساچیلدی و ایسلام دینین بانیسی سؤگیلی پیغمبریمیز حضرت محمد (ص) طرفیندن بیان ائدیلن بو جاهانشومال دین هر طرفی اؤز نورونا ائله بورودو کی، ایمانا گلیمیش اینسانلار، هئچ بیر مدنیت سرحددی بیلمه یین بوتپرستلری " جاهیل " ، یعنی " ادبسیز " ، " دار دوشونجه لی " ، " "

صنعتکارلیق باخیمیندان اولدوقجا موکمل اثرلر مئیدانا گتیریدی:

بیر دلبریک بیزی بدبخت هونردن خالی،
بیر نیهالیق کی، ابدلیکله ثمردن خالی.

بیر سیپریک کی، اونون انجومی و کؤوکبی یوخ،
بیر سمایقی کی، او خورشودی قمردن خالی.

روحسوز بیر بدنیک، نیطقی-مسیحا لازیم،
نه شیرین-شکریک، لئیک شکردن خالی.

توتیگی-ناطیقه میز، آیینه بی-فیطر تیمیز،
کیم دئییل نقصدن، اندوه کدردن خالی.

دانشان دیل واریمزدیر، ولی بیهوده یئره،
هم گۆرن گۆز واریمیز نور بصردن خالی.

تاپمادیق حسن ادب، تربیت عالمدن،
ایلمیز ینکسره تاریخ و خبردن خالی.

ناصحین ائيله دیگی پندو نصیحت بیجا،
واعیظین وضعینی گۆر، کسبی اثردن خالی.

بیهوس ایشله مگیل ائندی، منیری، سنی هیچ،
قالدی جیب هونرین سیکه زردن خالی. [۲].

شاعیر بو شعرده پریشانلیقا ایفاده ائدیر کی، الله بیزه شعور، ذکا وئرسه ده، بیر اینسان اولراق ایستعدادیمیز اولسا دا، بوتون بونلاردان ایستیفاده ائده بیلیمیریک، ظولمکارلارین قارشیسیندا هونرسیزلیک گؤستریریک، گونش باشیمیزین اوستونده شفقلم ساچسا دا، اونون ایستیلیگینه ایسینه بیلیمیریک، روحسوز بدنیک کی، دایم سوسوروق، حقیقتلری ائشیتیمیریک دئییه هر شئیدن خالییک. نه تاریخدن خبریمیز وار، نه حاق دینیندن، چونکی ناصحین ائندیگی نصیحت ده، واضحین سؤیله

دیگی خوطبه لر ده بیجا یئره دیر، اونسوز دا بیز هئج بیر شئی آنلامیریق و بونا گۆره ده هامیدان گئریده قالمیشیق. آغاداداش منیری ده بیر سیرا موعاصیرلری کیمی مؤولانا فوضولی مکتبیدن قیدالانمیش، درس لر آلمیش صنعتکار ایدی و تورک دونیاسی نین پوئزییا گونشی نین قزلرینه تخمیس و نذیره لر یازیردی. مثلن، فوضولینین:

دوست بی پروا، فلک بی رحم، دؤوران بی سیکون،
درد چوخ، همدرد یوخ، دوشمن قوی، طالع زبون.

سایه اومید زالی، آفتاب شؤوق گرم،
روته ایدبار عالی، پایه تدبیر دون.

[۴.ص.۴۲۲]

غزلینه بؤیوک پئشکارلیقا تخمیس یازاراق فوضولی شیکایتی نین بیر منیری اولراق اونون اؤز حیاتیندا دا تجسسوم ائندیگینی وورغولاییر:

دیل پریشان، بخت روگردان، فرح ایامی دون،
آشینا بیگانه مسلک، مسلک اهلی-پورفونون.
رای بیتدبیر، قل عاجیز، سیریشک دیده خون،
دوست بی پروا، فلک بیرحم، دؤوران بیسکون،
درد چوخ، همدرد یوخ، دوشمن قوی، طالع زبون.
[۷.ص.۳۴۴]

تصادوفی دئییلدیر کی، اؤز دؤورونده آذربایجان اراضیسینده کی بوتون ادبی مجلسلرده لپیر قویموش داهی شاعیریمیز سید عظیم شیروانی "باکی شاعیرلری نین تعریفی" شعرینده منیرییه اولدوقجا یوکسک قییمت وئرمیشدیر:

...طبی منیری شمس و قمردن منیردیر،
باخدیقجا شعرینه گۆزه نور بشر گلیر.

[۵.ص.۱۱۴]

ادبیات ایسه یوخاریدا دئییلدیگی کیمی، "ادب" نفسی پاکلیق و اخلاقی گؤزللیک تعلیمی اوزره کؤکلنمیشدیر کی، آذربایجان شاعیرلری، او جومله دن باکی ادبی موحیطی نین یئتیشدیرمه لری دایم اؤز یارادیجیلیقلارینی اخلاق نورمالاری اوستونده کؤکله میشلر و یاشادیقلاری دؤور نه قدر طلا توملو، فیرتینالی، قاسیرغالی، سارسینتیلی

اولسا دا، اونلارین یارادیجیلیغی نین کۆکونو، قایه سینی، مایه سینی غزل، زنگین اخلاق تشکیل اتمیش و بو گننتیک صافلیغین ایشیغی ایله یازیب-یاراتمیشلار.

۱۹ عصرین ایکینجی یاریسیندا، ۲۰عصرین اوللرینده اوزون ایللرین تضییق موحیطی، سارسینتیلار ائپوخاسیندان سونرا بیردن-بیره کسکین دییشمه لر، گۆزله نیلمز دۆزوملر دۆرونون آغوشونا دوشموش میلی حیاتین ایلکین چارییشمالاری، بوخوسوز آزادلیق عشقی، چاخشاملار، اینقیلابلار زامانینا موقابیل وردیشسیز موبارزه لر آذربایجان شعرینده جیدی سیاسی، ایجتیمای، فلسفی شعر و پوئما دیلی و اوسلوبو عصره مووافیق تام یئنی کئیفیت طلب ائدیردی. او زامانا قدر بو ژانرلار ساحه سینده دئمک اولار کی، کلاسسیک قزل و مثنوی دیلی، اوسلوبو حاکیم ایدی. معلومدور کی، آذربایجان کلاسسیک شعرینده نسیمی، خطایی و فوضولیدن باشلامیش، ۱۹ عصرین آخیرلارینا قدر شعرین چوخ ایشلنمیش ژانرلاریندان اولان قزل، قصیده، مثنوی چوخ مؤحکم عنعنه وی دیل و اوسلوب خصوصیتلرینه مالیک ایدی. ایستر قزل، ایسترسه ده قصیده و مثنویلرین دیلینده چوخلو عرب و فارس ترکیبلی، سۆز، ایفاده لر ایشله دیلیر، جانلی دانیشیق دیلیندن ایستیفاده اتمکله برابر، کۆهنلمیش آرخایک سۆزلر و اوبرازلار دا موهوم یئر توتوردو. خصوصن او زامانا گۆره ان یوکسک کلاسسیک شعر دیلی ساییلان فوضولی دیلی و اوسلوبو، قزل، قصیده و مثنویده نینکی کلاسسیک اوسلوبدا یازان ۱۲-۱۳عصرلر شاعیرلری، حتّی یوخاریدا قئید اولوندوغو کیمی سید عظیم شیروانی کیمی ۱۹عصر شاعیرلری اوچون ده نومونه ساییلیردی. لاکین بو ژانرلار، بو دیل و اوسلوبلار نه قدر زنگین، گۆزل و مؤحتشم اولسالار دا، زامانین تلاتوملو، ضیدیتلی، فیرتینالی گنڈیشاتتی ایله او قدر ده اویغون گلمیردی. فوضولی شعر نین آنا خطی، ایدئیاسی، عالی مقصدی عشق ایدی.

ایلک نۆوبه ده یئری-گۆیو هئچدن خلق ائله ین اوجا آلاها اولان عشق، سونرا ایسه اونون سئودیکلرینه اولان عشق. فوضولی اوخوجولارینا سئومک، سئوگیسینده دوز اولماق، عئینی زاماندا عشقین بوتون ظیلترلرینه، مشققتلرینه، عذابلارینا دۆزمک اؤیره دیردی. لاکین ۱۹عصرین ایکینجی یاریسی، ۲۰عصرین اوللری باشقا

طلبلر ده ایره لی سوروردو. آرتیق ۱۹ عصرین ۶۰-جی ایللیریندن باشلاپ اراق ادبی مجلسلرینده اساسن فوضولی شعر نین تاثیرله یازدیقلاری نذیره لر، تخمیسلر یئتمیردی. شاعیرلر آرتیق نجه دئیرلر قلملرینی باشقا جور ایتیه مه لی ایدیلر. خالقین معنوی فیکیر حیاتی، ایدئال یاشاییش آرزولاری ایله علاقه دار آختاریشلار، اوریزئناللیق طلب اولونوردو. بو آختاریشلار فیکیر، معنویات، اینسانلارین قلب حیاتی، یئنی بدیعی فورمالار اطرافیندا گنتمه لی ایدی. لاکین مسله بوراسیندا ایدی کی، اینسانلیغین اقلی-معنوی اینکیشافیندا بیر اویانیش گۆن بعضی شاعیرلر رئال حیاتا موراجعت ائدن زامان سلفلرینی ده اونوتوردولار. چونکی سلفلر دینی، میلی دیرلری، عادت-عننه لری اؤز اثرلرینده یاشاتماقلا اونلار اوچون میسلسیز بیر میراث قویموشدولار. یعنی سلفلرین میراثی تکجه حیرت آمیز پوئتیک قلیلرین، بدیعی ایفاده واسیطه لریندن، شعرین قانونلاریندان عیبارت دئییلدی. نیظامی، خاقانی، خطای، فوضولی اؤز اثرلرینده دینی، میلی، اخلاقی دیرلری اؤز میسلسیز اثرلرینده عکس ائتمکله خلفلرینه اؤتورموشدولر کی، بوتون آذربایجان، او جومله دن باکی ادبی موحیطی نین صنعتکارلاری خالقین یوکسک معنوی کئیفیتلرینی، زنگین عادت-عننه لرینی اؤز اثرلرینده اینا کیمی عکس ائتدیرن سلفلری نین یولونو عزیز توتاراق لیاقتله داعوام ائتدیردیلر. بو سببندن ده اومیدله یاشایان، گله جگه اومیدله باخان شاعیرلر هم ده دایم آختاریشلار آپاراراق نهایت کلاسسیک عنعنه نی ساخلاماقلا برابر یئنی شعر فورمالاری آختاریب تاپاراق دؤورون پروبلملرینی، گرگینلیکلرینی، سیخینتیلرینی، عئینی زاماندا اومیدله آچیلماق صاباحلارداکی گونش شفقلرینی اؤز یارادیجیلیغلاریندا عکس ائتدیرمه یه باشلادیلار. آذربایجان شعر، یوخاریدا دئییلدیگی کیمی، کلاسسیک عننه لرینی ساخلاماقلا برابر یئنی بدیعی مضمون کسب ائتمه یه باشلادی، مقام، فیکیر، باشلانغیج، معنوی-اخلاقی مؤوقی (معیار، دیرلندیرمه) دؤورون شاعیرلری نین اکثریتی نین شعرلری لیریک، پوبلیسیست، ائپیک معنا سیققتی ایله نفس آماغا باشلادی. اونلارین اکثریتی شعرلرینی هانسيسا موجرد ائستتیک قلیب و اؤلچولرده دئییل، وطنداش چیلغینلیغی، پوبلیسیست دئییمی ایله، آکتوالیغ آنلاییشی ایله اؤزونو گؤسترمه یه

آغاداداش منیری ایسه داهی فوضولی نین ایشیقلی قلمی ایله یازدیغی بو حیرت آمیز اثردن بو شکیلده ایلهاملانیر:

ای منیم لاله روخوم، خسرو شیرین سخنیم،
نئجه تاب ائيله یه داغ دیله آزورده تنیم؟
نولا بیر گون سوراسان حالیمی گوردوکده منیم؟
پنبه داغ جنون ایچره نیهاندير بدنیم،
دیری اولدوقجا لیباسیم بودور، اولسم کفنییم.

***

گل، منیری، چمنه، یاد ائله رویین یارین،
گولدن آل شووقیله بولبول کیمی بویین یارین،
وئرسه لر عالمی، وئرمم سر مویین یارین،
ائدمم ترک فوضولی سر کویین یارین،
وطنیمدیر، وطنیمدیر، وطنیمدیر، وطنیم.

[۵.ص.۸۶-۸۷]

سونا خیال ترتیب ائتدیگی همین بو کیتابدا قید ائدیر کی، فیلولوگییا اوزره فلسفه دوکتورو فوضولیشوناس عالیم وراغا آلماسوو، نسیمی آدینا دیلچیلیک اینستیتوتونون دوکتورانتی ائلنور کاظمیوولا بیرگه یازدیقلاری " ادبیات قرئتی " نده درج اولونان رئسنزییانی دا کیتابا داخل ائدرکن فوضولیشوناس عالیم وراغا آلماسوو سؤیله دی کی، میلی کونسرواتوربیانین باش موعلمی، تارزن، موسیقیشوناس عالیم واله رحیموون سؤزلرینه گوره بو تخمییسی خواننده لردن باغیر باغیروو، حاجیبابا حسینوو، ابوالفت علیوو، آغابابا نوروزوو و آغاخان عبداللایئو رپئرتوارلارینا داخل ائده رک دفعه لرله اوخوموشلار.

آغاداداش منیری " مجمع شورا " دا هله گنج یاشلاریندان ایشتییراک ائتمیش، عینی زاماندا مجلسین تشکیلاتچیسسی محمد آغا جرمودن باشقا عبدالخالق یوسف، عبدالخالق جنتی، هاشیم بی ساقیب، صمد منصور، مشه دی آذر و باشقالاری ایله دوستلوق ائلمیشدیر. معلوم اولدوغو کیمی " مجمع الشعرا " نین ایلك عوضولری میرزه عبدالخالق یوسفیه چوخ بؤیوک حسن رغبت و محبت بسله میش، اونا " ملک الشعرا " (" شارلر رهبری ") دئمشلر. سئید عظیم شیروانی ایسه عبدالخالق یوسفیه اولدوقجا یوکسک دیر وئرمیش، اونو شعر عالمی نین سولطانی آدلاندیرمیشدیر. طبیعی کی،

باشلادی. بیر مسله ده وار ایدی کی، بو شاعیرلر، او جومله دن منیری ده خالقین ایقتیصادی رفاهی نین یوکسلیشین، گون-گوزرانی نین گوزلشمه سینی، خوشبخت یاشاماسینی ایسلام پیغمبری حضرت محمدین (ص)؛ " بشیکدن قبرجن اوخو " ،-موبارک حدیثی شریفی نین ایشیغی اساسیندا یوخاریدا دا قئید اولوندوغو کیمی علمده، تحصیلده، ساوادلانماغدا گوروردو:

طبیعت روحلنمز نؤوع اینسان اولمایان یئرده،
گولوستان عطیرلنمز عطر ریحان اولمایان یئرده.
معاریف رشد تاپماز اولماسا، تشویق عرفانی،
مکاتیب قدرلنمز علم عرفان اولمایان یئرده. [۳.]

مؤولانا فوضولی نین ان مشهور اثرلریندن بیری " وطنیم " مقطع سی ایله بیتن ائدیر. بو اثره یوزلرله دئیل، مینلرله تخمیس، نذیره یازیلیمیشدیر. باکی شاعیرلری " مجمع الشعرا " نین ییغینجاقلاریندا بو اثر اثره تخمیس، نذیره یازماقدا بحثه بئله گیرمیشلر. بو باخیمدان آغاداداش منیری ده بو، نئجه دئیرلر، خوشمراملی یاریشدان گئری قالمامیش، فوضولی نین سونونجو بئیتده وطن سوزونو دؤرد دفعه آیری-آیری معنلاردا ایشلتدیگی (۱. ان اولو زیارتگاه اولان " مسجد الحرام " ، یعنی مقدس کعبه ائوی؛ ۲. سئوگیلی پیغمبریمیز حضرت محمد (ص) دفن اولوندوغو مدینه مسجدی؛ ۳. حضرت علی (ع) ین ناماز اوسته ضربتلندیگی کوفه مسجدی؛ ۴. امام حسین (ع) ین کربلادا دفن اولوندوغو اولو زیارتگاه) بو موبارک اثره تخمیس یازمیشدیر. فوضولی نین اوجا آلاها قووشماقدان اؤترو هر زامان اونون آدینی ذیکر ائدیب و اونا شوکور ائده رک جان آتماغی ایله قلمه آلدیغی بو میثلسیز اثر " صراط المستقیم " ین (دوغرو یول) ایشیغی ایله گئتمگی ایضاح ائله ین چوخ موکمل بیر ایفاده واسیطه سیدیر:

پنبه داغ جنون ایچره نیهاندير بدنیم،
دیری اولدوقجا لیباسیم بودور، اولسم کفنییم.

***

ائدمم ترک، فوضولی، سر کویین یارین،
وطنیمدیر، وطنیمدیر، وطنیمدیر، وطنیم.
[۴.ص.۲۲۱]

" مجمع الشعرا " نین عوضولری نین بیر قیسمی بو رذالتی گؤروب داها اللرینه قلم گؤتورمه دیلر. باشقا بیر قیسمی ایسه تک اؤزلرینی دئییل، عاییله لرینی، حتی اوزاق عقربالارینی بولشئویکلرین آرخاسی، اؤنو کسن ایتی قیلینجیندان قوروماقدان اؤترو آز قیسیم ده اولسا دا ستالینی، اوکتیابر اینقیلابینی ترنوم ائدن شعرلر یازماغا باشلادیلار. لاکین بو شعرلر بیر قیسم دیرناقاراسی شاعیرلرین کوفرله دؤیونن چیرکین معنویاتیندان ایره لی گلمه دیگیندن آباق توتوب یئریمه دی. هم ده بونون باشقا بیر سببی وار ایدی. " مجمع الشعرا " عوضولری کلاسیکلریمیزدن درس لر آلمیش، موقدس قورانی- کریمدن قاینقلانان " بلاغت " علمی نین پوئتیک قانونلارینا اساسن شعرلرینی لفری اینجه لیکلرله، معنا گؤزللیکلرله قلمه آلمیش، داھی آذربایجان شاعیری حسین جاویدین تعبیرله دئسک " بوش اوچون دئییل، باش اوچون " یازمیشدیلار. طبیعی کی، بونا رغمن اونلارین " بوش اوچون " یازدیقلاری لنینی، ستالینی، اوکتیابر اینقیلابینی ترنوم ائله یین شعرلری ضعیف اولمالی ایدی. هم ده اونلار، یوخاریدا قئید اولوندوغو کیمی، بو شعرلری یازماقلا شورا حکومتیندن بعضی یالتاقلار کیمی آد، موکافات، وظیفه و باشقا شئیلر ایستیمردیلر، سادجه اولاراق عزیزلرینی، دوغمالارینی غدار رژیمن اؤلوم پوسکورن زهریندن قورتارماق ایسته ییردیلر. طبیعی کی، آغاداداش منیری ده اونلاردان بیر ایدی و بونا گؤره ده یارادیجیلیقلارینا یاراشمایان شعرلر یازماغا مجبور اولموشدو. لاکین زامان کئچدی، حاق یئرینی تاپدی و بوتون " مجمع الشورا " نین عوضولری غییرتلی عالیملریمیزین، ضیالیلاریمیزین سایه سینده یواش- یواش اوزه چیخاریلماغا باشلادی و شعر هوسکارلاری دا زامان-زامان اونلارین کوللییاتلاری ایله تانیش اولماغا باشلادی. اینانیریک کی، بوندان سونرا بو پروسس داها دا گوجلنه جک، بیر واختلار اونلارین تاپدالانمیش حقوقو تامامیله برپا اولوناجاق، اونلارین حاقیندا داها یئنی-یئنی مونوقرافییالار، اوچئرکلر قلمه آلیناجاق و هر بیر، او جومله دن آغاداداش منیری حاقیندا دوکتورلوق دیسسرتاسییالاری مودافیعه اولووناراق کیفایت قدر کیتابلار نشر ائدیله جک. آچار سؤزلر: آغاداداش منیری، " مجمع الشعرا " ، ادبی پروسس، پوئزییا، تخمیس، نذیره.

عبدالخالق یوسیفین داھی سئید عظیم طرفیندن بو جور دیرلندیریلمه سی تصادوفی اولمامیشدیر. باکی شاعیرلری نین تدقیقاتچیس سونا خیال عبدوالخالق یوسیفین تک باکیدا دئییل، بوتون آذربایجاندا چوخ بؤیوک حؤرمه قازانماسی حاقیندا بئله یازیر:

" یوسیف یاشادینی دؤورون گؤرکملی شاعیرلری اولان س.ع.شیروانی، ع.بوزوونالی، ح.جننتی، ه.ساقیب، ص.منصور، ش.گنجه لی، ح.قاراباغی، م.خرمی، م.جرمی، میرزه سمندر، راهیل، میشکات، منیری، آ.سورییا، ف.دربندی، ثابت و ب. ایله دوستلوق ائتمیش، اونلارلا دایم علاقه ساخلامیش، شعرلشمیشدیر. یوسیفه حسر اولونموش شعرلردن گؤرونور کی، دؤورونون شاعیرلری اونو اوستاد صنعتکار حساب ائتمیش، دایم اوندان اؤیرنمه یه چالیشمیشلار. " [۸، ص.۹۴]

طبیعی کی، آغاداداش منیری ده عبدالخالق یوسیفی چوخ سئومیش، اونولا سیخ یارادیجیلیق تئلری ایله باغلی اولموش و بیر چوخ شاعیرلر کیمی اونا شعرلر حسر ائتمیشدیر. عبدالخالق یوسیفین دیوان باغلاماسی موناسیبتیله یازدیغی تبریک شعرینده منیری بو یوسیفین بو دیوانی نین آذربایجان ادبیاتی و مدنیتی اوچون نه قدر اهمیتلی و دیرلی اولدوغونو حئیرتامیز پوئتیک بدیعی ایفاده لرله قلمه آلمیشدیر:

**موزده ای گل کی، یئتیب فصل گول، ایامی وصال،
ایسته بیر شاهید مقصود ائلسین عرض جمال.**

**صبح تک آچ دری خیدمت، گلیر اول عاریض مهر،
یئتیر آفاهه اونون کلمه سینی ذر مثال.**

**دئدیم، ائی در گوهر گنجی، نه دورری نه گوهر؟
دئدی، دیوان ادیب الادبا کند سوال.**

**ماه رخشنده - قافقاز، عزیز - یعقوب،
یوسیف مصر فصاحت، ملیک ملک کمال.**

[۳۵، ص.۹]

نتیجه: ۱۹۲۰-جی ایله بولشئویکلر حاکیمیه گلندن سونرا میلی-دینی دیرلریمیز، عادت-عننه لریمیز آیاقلار آلتینا آتیلدی و بو دیرلری، عادتلی ترنوم ائله یین ادبیاتیمیز دا بؤیوک-بؤیوک تونقالار قالاناراق یاندیریلدی.

خلاصه

آغاداداش منیری

آغاداداش منیری (۱۹۴۰-۱۸۶۳) باکی نین هؤوسان کندینده آنادان اولموشدور. تدقیقاتچی عالییم نسرودین قارائو ۱۹۸۷-جی ایله نشر ائتدیردیگی " پوئتیک مجلسلر " توپلوسوندا مونیری نین باکی نین منظره سینى تصویر ائدن اثری نین ده اولدوغونو قئید ائدیر.

هله یئددی یاشیندا ایکن آتادان یئتمیم قالمیش شاعیری آناسی اوخوتدورموشدور.

او، هؤوساندا آنادان اولسا دا بعضی منبعیره گؤره ایچریشهرده ایندیکی سابیر کوچه سی ۲۸ سالی ائوده یاشامیشدیر. بوزوناداکی باغیندا ایسه ایکمرتبه لی عیمارتی، فوسونکار باغ-باغاتی وار ایمیش. بوندان علاوه اؤزونون شخصی فایتونو دا وار ایمیش کی، یکی آت قوشولموش فایتونلا ایسته دیگی واخت شهردن باغا، باغان شهره، عئینی زاماندا عبدالخالیق یوسیفین ائوینده، ایسترسه ده سونرالا مشه دی آذرین بوزوناداکی منزلیینده تشکیل اولونان " مجموش-شورا " ادبی مجلسی نین ییغینجاغینا گئدیرمیش.

آغاداداش منیری نین حیات یولداسی هله چوخ گنج ایکن قفلتن دونیاسینی دیشمیشدیر. زؤوجه سینى چوخ سئون شاعیر اونون اولوموندن سونرا بیر داها عاییله قومامیش، اولادلارینا هم آتالیق، هم آنالیق ائده رک اونلاری اوخوتدوروب علم صاحبی ائتمیشدیر. بو سببدن ده هر اوچ اوغلو، الیسگندر، اسدالله و حبیبوللا هر اوچو یوکسک تحصیل آلاق عالیملیک درجه سینه یوکسلمیش، نوه لری ده آتالاری نین یولونو داوام ائتدیره رک یوکسک ائلم ساهه لرینده چالیشماقدادیلار.

آغاداداش مونیری یئتمیش یئددی ایل عؤمور سورموش و ۱۹۴۰-جی ایله دونیاسینی دیشمیشدیر. اونون یارادیجیلیق فعالیتی نین ان قیزغین چاغلاری تیبی کی، آذربایجان بولشویکلر

طرفیندن ایشغال اولمامیش زامانلارا دوشور. ینی هله گنج یاشلاریندان شئیر یازماقدا قلم سینایان شاعیر عؤرونون ان آزی قیرخ ایلینی بولشویکلرین زهرلی قیلینجلاری نین قورخوسو آلتیندا دئییل، آزاد بیر شکیلده یازیب یاراتمیشدیر. چونکی چار حؤکومتی نه قدر حاقسیز اولسا دا، مدنیتره موعین قدر آزادلیق وئرمیشدی و بو سببدن ده علی الخصوص ۱۹ عصرین سونلاریندا، خخ اسرین اوللرینده آذربایجاندا ادبی پروسئس اؤز آخاری ایله گئدیردی. بعضا صنعتکارلاریمیز چار روسیاسینی تنقید ائتدیگی اوچون تضییقلره معروض قالسالار دا، چار چینوونیکلری بولشویکلر کیمی اونلارین نسلینی کسدریمیردی و هئچ اولماسا مسجیدلری، عیبادتگاهلاری، زیارتگاهلاری سؤکوب یئرینده دونوز فئرملاری تیکمیر، دینی ایجماعلارا آزادلیق وئیردی. ۱۹۱۳-جو ایلدن اعتیبارن ایسه رومانولار سولاله سی نین اوز یوز ایلیک حاکیمیتی موناسیبتیله سورگونده اولانلار دا وطنه قاییتدیلار. بولشویک حؤکومتی ایسه اونا اطاعت ائتمه ینلره، اونا یالتاقلانمایانلارا قارشى حدیدیندن آرتیق غدار بیر مؤوقع توتموشدو.

ادبیات:

۱. Babayev Yaqub "Təriqət Ədəbiyyatı sufizm-hurufizm" Bakı-"Nurlan"-2006. səh 130 .
- "Dirilik" 16 yanvar, 1916-cı il.
- "Ədəbi parçalar" 1926-cı il.
۲. Hacı Ələmdar Mahir. "Füzuli qəzəllərinin şərhı" üç cildə, II cild. Bakı, "Elm və təhsil"-2012. səh 221 .
۳. Mirzə Ağadadaş Müniri "Əsərlər" (Nəşrə hazırlayan və ön söz müəllifi Sona Xəyal). AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Bakı-2018. səh 84. (D-379/7668 şifrəli əlyazma toplusunun 158b səhifəsində saxlanılır.)
۴. Mahirə Quliyeva "Azərbaycan Ədəbiyyatı ərəb-müsəlman nəzəriyyəsi komntekstində" (Məqalələr toplusu) Elmi redaktorlar: filologiya elmləri doktoru Nəşib Göyüşov, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Səadət Şixəyeva. Bakı-Elm və Təhsil" 2017. səh 142
۵. Füzuli. "Elmi-tədqiqi məqalələr" Bakı-1958. səh 344 .
۶. Sona Xəyal. "Bakı gülzarının bülbülləri" Bakı-2011. səh 94 .
۷. Təzkireyi-Yusif" (Nəşrə hazırlayanlar Hacı Mail, Sona Xəyal). Bakı-2016. səh 35

ehmedova3@mail.ru

غازان خان حاقیندا بیلگی

(سون)

نبرد دوباره با ملک الناصر و سرانجام آن

پس از مدتی وضع شامات بسیار آشفته شد و اجحافات مغول در دمشق مردم را عاصی کرد؛ الملک الناصر محمد بن قلاوون، وضع را مناسب دید و به امرای شام، که دست‌نشانده مغولان بودند، پیشنهاد داد با یکدیگر متحد شوند. پس اختلافات داخلی را کنار گذاشتند و زیر پرچم الملک الناصر متحد شدند. پس از سفر وی به دمشق دوباره خطبه به نام او و خلیفه حاکم بأمراالله خوانده شد. صد روز این کار ادامه داشت و الملک الناصر حاکمان پیشین را بر سر کار خود بازگرداند. زمانی که این اخبار به غازان رسید، در سال ۷۰۰ هـ ق تصمیم گرفت به کار آنها پایان بخشد. غازان تا حلب رسید اما به مدت ۴۰ روز برف و باران شدیدی بارید که مصریان و غازان را مجبور ساخت عقب‌نشینی کنند و کار بدون نتیجه باقی ماند.

غازان خان تصمیم گرفت مسئله را از طریق اقدامی سیاسی برطرف کند. وی هیئتی مشتمل بر ۲۰ نفر همراه با نامه‌ای به مصر فرستاد. غازان خان گذشته از آنچه در نامه مطرح کرده بود، خواستار ضرب سکه با نام او و ارسال خراج از سمت حاکم مصر شده بود، اما جواب سلطان به این خواسته‌ها آنچنان تند و خشن بود که منابع فارسی از ذکر آن خودداری کرده‌اند و حتی رشیدالدین فضل‌الله همدانی نیز آن را بیان نکرده و تنها از خشم غازان و تصمیم او برای ادامه جنگ صحبت شده‌است. علاوه بر آن،

همراه نامه صندوقچه‌ای پر از اسلحه ارسال شده بود که نشان از جنگ طلبی حاکم مصر داشت. در این زمان که سلطان در حال آماده شدن برای جنگ بود، از جانب فاسیلیوس، امپراتور روم شرقی، تحفه‌ها و هدایای فراوانی رسید. آن‌ها خواستار اتحاد با غازان خان بودند و امپراتور حتی دختر خود را نیز به نزد او فرستاده بود. ایلخان از این اتحاد بسیار خشنود شد. ارمنستان نیز سپاهیان خود را در اختیار غازان خان گذاشت. در همین حال هیئت دیگری از جانب اولوس جوجی وارد شد که خواستار دریافت خراجی بود که از زمان هلاکوخان برای حدود آذربایجان و اران مشخص شده بود. غازان خان نمی‌خواست وارد مشکلات جدید شود و خطری برای خود ایجاد کند و به همین علت هدایای بسیاری فرستاد. غازان جنگ خود را از طریق بغداد آغاز کرد. در همین روزها حاکم بأمراالله درگذشت و المستکفی بالله جانشین او شد. غازان خان در این زمان به جانب شمال می‌رفت و بدون مانع مسیر را طی می‌کرد تا در سال ۷۰۲ هـ ق در رجبه اردو زد. او با بررسی اوضاع جنگ، روحیه قوی سپاهیان و روحیه ضعیف مردم حکومتش، تصمیم گرفت به پایتخت بازگردد و جنگ را به فرماندهانش بسپارد. پس قتلغ‌شاه و امیر چوپان، خود به دمشق رفتند. سلطان مصر تصمیم گرفت شخصاً جنگ را هدایت کند و الملک الناصر نیز همراه با حمایت خلیفه و فرمانروایان شامات حرکت کرد؛ در رمضان سال ۷۰۲ هـ ق در مرج‌الصفیر جنگ شکل گرفت که ابتدا پیروزی از آن مغولان شد و موفق شدند به خزانه الملک الناصر محمد بن قلاوون دست پیدا کنند اما پس از مدتی شکست عایدشان شد؛ بسیاری با اسب‌های خود در باتلاق‌ها فرورفتند و ده هزار مرد و بیست هزار اسب به دست شامیان افتاد و آن‌ها با پیروزی به دمشق بازگشتند. قتلغ‌شاه با عده‌ای از سپاهیان خود به تبریز بازگشت. هنگامی که غازان خان اخبار جنگ را شنید بسیار مغموم گشت و به گفته منابع چنان آهی کشید که خون از دماغش جاری شد و از آن پس غضبناک و خشمگین شد و حتی طی محکمه‌ای که برای بررسی این شکست تشکیل داده بودند، وی قصد داشت دستور قتل قتلغ‌شاه را صادر کند که اطرافیان او را از این عمل منصرف کردند. به مدت دو ماه در سراسر حکومت به احترام خانواده‌های سربازان و کشته‌شدگان عزای عمومی اعلام شد و در

که به دین اسلام گرویده بود، خواست از عمل بزرگان دینی و سلاطین اسلامی بهره بگیرد. او به همین علت، در حیات خویش مقبره‌ای بنا کرد و اوقافی جهت آن قرار داد تا عابدان، صالحان و زاهدان از طریق آن روزگار بگذرانند. نام این بارگاه شب غازان بود و او را در این مکان به خاک سپردند.

غازان را با وجود عمر کم و سلطنت کوتاه، به واسطه اصلاحات و اقداماتی که انجام داده بود و ابنیه، قواعد و قوانینی که به جای گذاشته بود، می‌توان بزرگ‌ترین پادشاه سلسله ایلخانان دانست، اما باید به خاطر سپرد که یک قسمت عمده از این افتخار، عظمت و بلندنامی که مشمول حال غازان خان شده از برکت وجود وزیر کاردانی مثل خواجه رشیدالدین فضل‌الله همدانی است که از یک طرف با تدبیر و هنر و سیاست ممالک وسیع غازانی را اداره می‌کرده و از طرف دیگر در ترفیع حال رعایا، اصلاح امور مالی، ساخت ابنیه و آثار خیریه با غازان خان مشارکت داشته‌است. خواجه همچنین وقایع و اتفاقات ایام را به ثبت رسانده‌است.

اخلاق و صفات غازان خان

سال‌شمار غازان خان

۶۷۰ هجری تولد

۶۸۴ هجری حاکمیت خراسان، مازندران، قومس و ری

۶۸۷ هجری نبرد با امیر نوروز

۶۹۴ هجری مسلمان شدن غازان خان

۶۹۴ هجری قتل بایدو

۶۹۴ هجری به تخت نشستن غازان

۶۹۵ هجری نبرد با اوجای، سوکای، بورلا و ارسلان

۶۹۵ هجری قتل جمال‌الدین دستجردانی

۶۹۵ هجری ازدواج غازان خان

۶۹۶ هجری قتل امیر نوروز

۶۹۷ هجری قتل صدرجهان و وزارت خواجه سعدالدین

محمد مستوفی ساوجی

۷۰۲/۶۹۸ هجری نبرد با ممالیک مصر و شام

۷۰۳ هجری درگذشت غازان خان

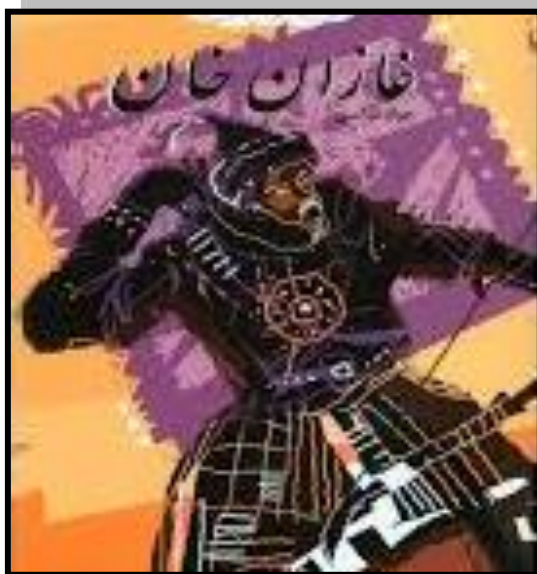
سلطان محمود ایلخان پس از قبول مذهب اسلام از مؤمنین و مشوقین جدی آن آیین گردید و در تمام عمر در رعایت مراسم و آداب دین حنفی و اقامه شعائر آن

همین حین پادشاه روم که ادعای دوستی کرده بود، به پشتوانه مصر و شامات دست به خودسری زد. غازان شورش او را سرکوب کرد و غیاث‌الدین مسعود جانشینش شد و فرمانروای سلجوقیان روم، علاء‌الدین کیقباد را نیز به اصفهان فرستادند، که در سال ۷۰۲ هجری در همان‌جا به قتل رسید و تا حدی خیال حکومت از جانب روم آسوده گشت..

مرگ غازان خان

در شورایی که غازان پس از شکست مرج‌الصفیر در اوجان تشکیل داد، بعد از تنبیه سران سپاهی، دست به بذل و بخشش گشود و هر یک از سرداران را خلعت‌ها و انعام‌های گزاف داد و به مدت پانزده روز در چادری نشسته، به دست خود خزانه و حاصل مالیات ولایات را که به اسم استمداد لشکر قبلاً به تعدی از مردم وصول شده بود، به باد داد و کاری کرد که هیچ‌یک از ایلخانان سابق نکرده بود. پس از اتمام قوریلتای اوجان، غازان به تبریز آمد و مشغول تهیه لشکر، جهت حرکت به شام و کشیدن نقشه‌ای برای جبران شکست مرج‌الصفیر برآمد اما ناگهان دچار درد چشم شد و اطبای چینی به معالجه او مشغول شدند. کمی بعد به اوجان برگشت و به عزم گذراندن زمستان به طرف بغداد حرکت کرد؛ اما به خاطر برف و باران شدید موفق به انجام این کار نشد و مصمم شد در کنار قزل‌اوزن زمستان را به پایان برساند. غازان که پس از شکست مرج‌الصفیر دائم غمگین و رنجور بود، در سفر قشلاقی خود سخت مریض شد و هر قدر او را مداوا کردند، نتیجه نداد. ناچار در اوایل بهار از حوالی قزل‌اوزن به طرف ساوه حرکت کرد و خواجه سعدالدین در این مکان که موطن او بود، از ایلخان پذیرائی شایانی کرد. در ساوه اندکی حالت مزاج غازان بهبود یافت، ولی چون از آنجا به ری حرکت نمود، مرضش به شدت عود کرد و ناچار چند روز در ری ماند و از آنجا عازم قزوین شد. غازان خان در یکشنبه مصادف با ۱۱ شوال سال ۷۰۳ هجری در حوالی قزوین، پس از قریب به نه سال سلطنت، در سن ۳۳ سالگی وفات یافت و جنازه او را از آنجا به تبریز بردند. رسم مغولان به این صورت بود که جسد ایلخانان را در محلی مخفی و دور از آبادی و زراعت به خاک می‌سپردند و آنجا را از مردمان مخفی نگاه می‌داشتند؛ اما غازان خان

به رمل، ستاره‌شناسی و تحصیل نباتات عجیب به عادت مغول صرف کرده‌است. وی همچنین خیال بنای رصدخانه‌ای در نزدیکی تبریز را نیز در سر داشت و البته نمونه‌ای از آن را در شام بنا کرده‌بود. غازان خان به اهل ادب، حکمت و فضل علاقه داشت و غالباً با آنها نشست و برخاست می‌کرد و در محضر آن جماعت سولاتی طرح می‌نمود. از ادیان، مذاهب و ملل

و نحل اطلاعات کافی داشت و اکثر اوقات با فرق مذهبی مختلف به مناظره می‌پرداخت. در تشخیص میزان لیاقت و کفایت اشخاص نیز خبره بود و هرکس را به اندازه فضل و توانایی‌ای که دارا بود، به مقامی که در خورش بود می‌گماشت و کمتر به غرض مغرضین و سعایت سخن‌چینان توجه می‌کرد. او در سیاست و تنبیه خطاکاران فوق‌العاده سخت‌گیر و بی‌رحم بود و در صورتی که از کارگزاران، زیردستان و سران سپاهی، ظلم یا تجاوزی صورت می‌گرفت، آنها را به شدت مجازات می‌کرد. او زمام نفس خود را در دست داشت و هیچ حرکتی که نشان از شهوت‌رانی باشد از او دیده نشده؛ وی کسانی را که مرتکب این قبیل گناهان می‌شدند را به شدت مورد بازخواست قرار می‌داد.

ابنیه غازانی

غازان خان جز سلاطینی است که به آبادانی و عمران بسیاری پرداخته‌است. وی در محل شام تبریز که بعدها شنب غازان یا شام غازان خوانده شد و در سه ربع فرسخی جنوب تبریز قرار داشت، بقعه‌ای ساخت که از عجایب ابنیه اسلامی است. این بارگاه بزرگترین و عظیم‌ترین قبه‌ای است که تا آن تاریخ در ممالک اسلامی ساخته شده‌بود. بنای بارگاه در سال سوم سلطنت غازان شروع و در سال ۷۰۲ هجق به انتها رسید. ضخامت دیوارها برابر با سی و سه آجر چسبیده به یکدیگر بوده‌است و هر کدام از آن آجرها نیز ده من وزن داشته‌است؛ ۱۴۰۰۰ کارگر که ۱۳۰۰۰ نفر از آنها مستمراً و ۱۰۰۰ نفر دیگر به عنوان

می‌کوشید. غازان شخصی رشید و جنگ آزموده بود، مخصوصاً قبل از رسیدن به مقام ایلخانی یعنی در دوره حکومت خراسان، به واسطه حملات پی‌درپی مغولان ماوراءالنهر به این مملکت، به خوبی فنون لشکرکشی و مقابله با دشمن را فرا گرفته‌بود و اسرار این کار را آموخته بود. ظاهراً وی از مرگ هیچ ترسی نداشت و تمام

وقت سپاه خود را به حقیر شمردن عمر و نداشتن باک از دشمن تشویق می‌کرد؛ غالباً مثل چنگیز خان، سرداران خود را احضار می‌کرد و به آنها تعلیمات ویژه‌ای می‌داد و به ایشان توصیه می‌نمود که در لشکرکشی‌ها از راهداران و راهنمایان بیش از همه استفاده کنند و پیش از حرکت در تأمین وسایل، آذوقه، کسب اطلاع از احوال و روحیه دشمن به کمک جاسوس‌ها بکوشند. [۱۰۶][۱۰۷] در رعایت انضباط لشکریان بسیار تلاش می‌کرد و در این راه نیز مقلد چنگیز بود و می‌گفت:

«قسمت عمده شکست‌هایی که بر سپاه وارد می‌شود نتیجه نداشتن انتظام و افسار گسیختگی افراد است در حین حمله یا غلبه بر دشمن.»

غازان علاوه بر زبان مغولی، فارسی، کمی عربی، چینی، تبتی، هندی، کشمیری و لاتینی نیز می‌دانست و به دانستن تاریخ، آداب و اخلاق سلاطین، مخصوصاً پادشاهان معاصر خود علاقه بسیاری داشت و هر وقت به یکی از مردم ممالک خارجی برمی‌خورد، در این باب از او می‌پرسید ولی بیش از همه به دانستن تاریخ آباء و اجداد مغولی خود علاقه داشت و هیچ‌یک از امرا و شاهزادگان مغول به اندازه او بر احوال و اسامی و وقایع مغول مطلع نبودند. خواجه رشیدالدین یک مقدار از اطلاعات نفیسی را که در جامع‌التواریخ ضبط کرده‌است، شخصاً از دهان غازان خان شنیده‌است. غازان خان گذشته از این‌ها مردی هنرمند بود و به بعضی از صنایع دستی و حرفه‌های مختلف مثل بنایی، نقاشی، آهنگری و اسلحه‌سازی آشنایی داشته و مقداری از عمر خود را هم به طلب کیمیا، اشتغال

طول باروی تبریز ۵۴۰۰۰ قدم (قریب چهار فرسخ و نیم) و عرض آن ۱۰ گز و نیم بود و پنج دروازه کوچک داشت.

اصلاحات غازان خان

بیانات غازان خان به اشرافیت نظامی

من جانب رعیت تازیک نمی‌دارم! اما آنچه شما ایشان می‌زنید و می‌رنجانید اندیشه باید کرد که زنان و فرزندان ما چگونه عزیزاند و جگرگوشه از آن ایشان نیز همچین باشد و ایشان نیز آدمیان‌اند.

پطروشفسکی، تاریخ اجتماعی - اقتصادی ایران در دوره مغول، غازان خان برای بهبود حال رعایا، وصول منظم مالیات، رفع ظلم و تعدی و بهبود شرایط حکومت، قواعدی را وضع کرد. وی بسیاری از آداب و مراسمی را که پیش از آن معمول بود و اجرا می‌شد را به دلیل منافات با عدل منسوخ کرد و اصلاحات جدیدی را به وجود آورد که نمونه‌ای از آن‌ها به شرح زیر است.

اجتماعی

پیش از غازان، راه‌های تجارتنی به علت دستبرد راهزنان و همکاری راهداران با آنان، ناامن و خطرناک بود و اموال مسافری و کاروانیان همه وقت معرض تعرض و غارت قرار می‌گرفت؛ غازان راه‌ها را امن و راهزنان را دستگیر کرد؛ آن‌ها را به سزای اعمال خود رساند و دستور داد در منازل خطرناک، راهداران امین مأمور کنند. وی همچنین بیان داشت از هر چهارپایی مقداری معین راهداری بگیرند و راهداران مسئول راه باشند و اگر دزدی در راه واقع شود راهدار آن قسمت باید یا دزد را دستگیر کند یا از عهده مالی که به سرقت رفته برآید و بر سر راه‌ها میل‌هایی از سنگ یا گچ ترتیب دهند و بر روی لوحه‌هایی که بر آن میل‌ها باید نصب شود، عدد راهداران و مقداری که از هر چهارپایی باید بگیرند را بنویسند.

پیش از ایام سلطنت غازان، ملازمان، پیک‌ها، ساریان و... به هر منطقه‌ای که می‌رسیدند برای خرج خود از مردم پول می‌گرفتند و غالباً در یک روز، سه یا چهار دسته از این نوع جماعت پی‌درپی وارد شهرها می‌شدند و به زور هرچه می‌خواستند از مردم می‌گرفتند. غازان اشخاصی را مأمور کرد تا در بازارهای شهرها ندا دهند که هیچ‌کس به ملازمان، پیک‌ها، ساریان و... هیچ چیزی ندهد و اگر

کمک استخدام شده‌بودند، در ساخت این بنا مشارکت داشتند. ارتفاع قبه ۱۲۰ گز، طول دیوارها ۸۰ گز، کتیبه و شرفات بارگاه ۱۰ گز، طاس آن ۴۰ گز و محیط آن ۱۵۳۰ گز بوده‌است. این بارگاه شکل دوازده ضلعی داشته و بر هر ضلع آن صورت برجی را نقش کرده‌بودند. داخل و خارج کتیبه‌هایی در آن به کار رفته‌است با طرح‌ها و خطوط بسیار زیبا و ۳۰۰ کیلو لاجورد تزئین شده‌است. در این قبه ۸۰ قندیل طلا و نقره که وزن هر کدام برابر با ۱۵ کیلوگرم بوده، استفاده شده‌است. پس از تکمیل این بنا، غازان خان در ایران و عراق املاک خصوصی را وقف آن کرد و نگهداری آنجا را به خواجه سعدالدین ساوجی و خواجه رشیدالدین فضل‌الله سپرد؛ او سپس در اطراف بارگاه این بناها را نیز افزود:

«مسجد جامع»، «مدرسه شافعیه»، «مدرسه حنفیه»، «خانقاه جهت درویش»، «دارالسیاده جهت اقامت سادات»، «رصدخانه»، «دارالشفاء»، «بیت الکتب»، «بیت القانون، جهت گذاردن دفاتر و قوانینی که غازان خان وضع کرده‌بود»، «بیت المتولی که یک نفر متولی در آنجا مأمور تدبیر منزل و ترتیب مصالح مردم و منزل دادن ایشان بود»، «حکمتیه جهت اقامت حکما و تعلیم حکمت»، «بستان و قصر عادلیه»، «حوضخانه و حمام». غازان خان از برای مقبره چند نفر حافظ قرآن، برای دارالسیاده، خانقاه، حوضخانه و حمام خدام، برای دارالکتب چند نفر کتابدار، برای مدارس، حکمتیه و رصدخانه استادان و مدرسین متعدد و برای دارالشفای اطبا و چشم‌پزشکانی را منصوب کرد. وی دستور داد که صبح و شب فقرا و دردمندان را در خانقاه‌ها غذا دهند و همچنین در هر ماه دو نوبت صوفیان گرد یکدیگر جمع شوند و به رقص و شادمانی مشغول شوند. عایدات اوقاف املاکی که غازان وقف این ابنیه و اماکن کرده‌بود در سال به صد تومان مغولی می‌رسید و او دیوان خاصه را جهت وصول این عایدات ترتیب داده‌بود؛ وی اداره آن را به عهده قور تیمور و ترنغای سپرده‌یود. غیر از ابنیه فوق، غازان خان تمام شهر اوجان را در سال ۶۹۸ هجری از نو بنا کرد و بازارها و حمام‌های جدیدی در آنجا ساخت. او خانقاهی نیز در همدان بنا کرد و در اطراف دو شهر تبریز و شیراز دیوار کشید؛ قلعه تبریز را نیز در سال ۷۰۲ هجری تعمیر نمود.

حواله‌جات در عهد او به نهایت خود رسید. غازان خان از این اوضاع سخت متأثر شد و درصدد برآمد که قبل از همه، وضع وصول مالیات را مرتب و دست‌عمل و حکام را کوتاه و عامه را از این بابت آسوده‌خاطر کند. او به همین جهت حکم کرد که هیچ ولایتی را به مقاطعه ندهند و در طول سال بیش از ۱ بار از مردم مالیات نگیرند و همچنین به هر ولایتی یک نفر مستوفی مخصوص فرستاد تا مالیات دریافتی، املاک شخصی، املاک خالصه و اوقاف را ثبت کند و نزد غازان خان بفرستد و اسامی اشخاصی را که در سی سال اخیر مسلماً از عایدات آن‌ها بهره می‌بردند، یادداشت کند؛ اصطلاحاً مال هر ولایت را مشخص گرداند. پس از آن که این اسناد به دیوان رسید و اشتباهات آن رفع شد، عمال دیوانی از روی آن‌ها خلاصه عایداتی که باید هر سال مطالبه شود از دیگر مطالب جدا می‌کردند و سپس در دیوان به ثبت می‌رساندند. وی امر کرد صورت مالیات هر آبادی را کارگزاران دیوانی مهر کنند و سلطان نیز آن‌ها را بررسی می‌نمود. غازان خان دستور داد از آن تاریخ به بعد، دیگر حکام و مستوفیان اصلاً برای رعایا برات ننویسند و اگر کسی برخلاف این حکم عمل می‌کرد، حاکمی را که برات داده‌بود، مجازات می‌کرد و دستان نویسنده‌ای که نوشته‌بود را می‌برید. پس از انجام این موارد و گذشت سه سال، ولایات رو به آبادانی رفت و تمام اموال خزانه عاید دیوان شد و دست تعدی حکام و مستوفیان و ایلچیان به کلی کوتاه شد.

غازان خان در شعبان سال ۶۹۸ هـ ق یرلیغی به تمام بلاد ایلخانی فرستاد و به موجب آن منفعت دادن پول را اکیداً غدغن نمود و دستور داد که داروغگان و حکامی که این فرمان را اطاعت نکردند را مجازات کنند.

سکه طلا ضرب‌شده در دوران غازان خان در شیراز

پیش از ایام غازان، حکام هر یک از ممالک روم، آذربایجان، فارس، کرمان، گرجستان و مازندران به عیارهای مختلف سکه می‌زدند و چون عیار سکه‌ها در تمام بلاد ایلخانی یکسان نبود، باعث اختلال در معاملات می‌شد و موجب ضرر تجار می‌گردید. ارغون‌خان در ایام حکومت خود فرمانی صادر کرد و دستور داد در تمام ممالک ایلخانی عیار زر و سیم را ده، نه قرار دهند و گیخاتو خان هم عین این فرمان را اجرا کرد، ولی به

متوجه می‌شد شخصی به ظلم آنچه می‌خواست را از مردمان طلب کرده به ضرب چماق آن را از او می‌گرفت. از آن پس اشخاص و اردویشان در هر جایی که توقف می‌کردند مایحتاجشان را به همان نرخ معمول می‌خریدند. غازان به موجب حکمی شرب شراب و بدمستی در ملأ عام را قدغن کرد و دستور داد که گناهکار را در گذرگاه‌ها بگردانند و بر درخت آویزان کنند؛ این چنین کسی جرئت نکرد در کوچه و خیابان شراب بنوشد.

غازان خان حکمی داد که براساس آن مهریه عروس‌ها تنزل داده‌شود و آن را به نوزده دینار و نیم رساند تا اگر بین زن و شوهر توافق حاصل نشود؛ امر طلاق راحت‌تر به انجام رسد.

اقتصادی

پیش از ایام غازان خان مالیات ولایات به صورت کامل بر عهده حکام بود؛ این حکام که اکثراً مردمانی ظالم و طمع‌ورز بودند، گاهی ۱۰ تا ۲۰ بار در سال از مردم مالیات مطالبه می‌کردند. این مالیات می‌بایست صرف مخارج جاری ولایت و پرداخت به اشخاصی می‌شد که دیوان، حواله اسامی آن‌ها را می‌فرستاد، ولی حکام دائماً با تراشیدن خرج‌های گزاف، بیشتر این عواید را تلف می‌کردند. کارگزاران دیوانی، هیچ‌گاه عایدات ولایات را تحت تفتیش قرار نمی‌دادند و از مقدار وصول شده آن اطلاعی نداشتند و بدون کمترین ملاحظه، برات‌هایی برای حکام صادر می‌کردند؛ بین حکام و صاحب دیوان علائمی رمزی وجود داشت که اگر صاحب دیوان آن علائم را در برات نمی‌گذاشت، حکام از پرداخت آن برات خودداری می‌کردند. مردمی که از این عمل حکام و مالیات‌های گزاف خسته شده‌بودند و تاب مقاومت نداشتند، آبادی‌های خود را ترک کرده و جلای وطن می‌نمودند و در نتیجه، خرابی، شهرها و دهات را فرا می‌گرفت. عمال دیوانی از این اوضاع به خوبی آگاهی داشتند، اما چون با حکام همکاری بودند و از این راه سود بسیار می‌بردند؛ هیچ وقت درصدد رفع مظالم بر نمی‌آمدند. عموم صاحب دیوانان و وزرای مغول، کم و بیش در این ظلم شرکت داشتند و مسئول آن اوضاع بودند، ولی از میان آن‌ها مسئولیت خواجه صدرالدین خالیدی زنجانی از همه بیشتر است، چرا که او این وضع ناگوار را در نتیجه بذل و بخشش‌های فراوان به سر حد افتضاح رساند و کار صدور برات و

چهارم در باب تأکید سه حکم سابق و تکمیل آن‌ها.

دینی

ایلخان یرلیغ‌های بسیار به ولایات فرستاد و مردم را از تکلم به سخنان کفرآمیز منع فرمود و دستور داد که هیچ‌کس بعدها در پیشرفت‌هایی که نصیب شخص او یا اردویی که جزو آن است می‌شود کفایت و کاردانی خود را دخیل نشمارد، بلکه همه توفیق‌ها را از خداوند بداند و برخلاف هر شری را که از وجود او زاید آن را به کسی جز خود منسوب ندارد.

عمرانی

چون در نتیجه استیلای مغول، جنگ‌های دوره حکومت ایلخانان و ظلم و تعدی عمال دیوانی، بیشتر روستاها و مزارع از بین رفته‌بود؛ غازان خان برای بازسازی ویرانه‌ها احکامی صادر کرد تا کسانی که به تجدید عمارت بنایی یا زراعت مزرعه ویرانی می‌پردازند اجزاء دیوان با ایشان چگونه معامله کنند و به نسبت عمل انجام شده به ایشان تخفیف مالیات بدهند. قبل از غازان خان، املاک خاصه ایلخانی یعنی املاک اینجو به کلی ویران شده و حکام بذر آن را به اتمام رسانده‌بودند. غازان حکم کرد که از مالیات هر ولایت مبلغی را به عنوان قیمت بذر و مصارف زراعت در اختیار حکام قرار دهند و سال به سال حاصل آن را از ایشان مطالبه کنند. به حکم غازان املاک آن جماعت را دیوان تصرف کرد و در نتیجه بسیاری از آن املاک و زمین‌ها آباد شد.

نظامی

پیش از غازان خان وظیفه و جیره سپاهیان به‌طور کامل مشخص نشده‌بود؛ تنها بعضی از سرداران از دیوان مقداری معین غله می‌گرفتند. غازان خان برای لشکریانی که مشغول خدمت بودند وجه جیره و معاشی مشخص کرد و به تدریج هر سال میزان آن را بالا می‌برد. پیش از آن برات‌هایی برای غله سپاهیان صادر می‌کردند اما هنگامی که این برات به ولایت می‌رسید، وصول نمی‌شد. غازان خان دستور داد که در هر یک از ولایات هنگام برداشت محصول، غله دیوانی را به اطلاع شحنة برسانند تا اگر براتی برسد فوری شحنة از آن غله حواله را بپردازد و برای رعایا مزاحمتی فراهم نشود. وی از سال ۷۰۳ هـ ق یرلیغی

واسطه عدم اقتدار ایلخانان کسی از آن اطاعت نمی‌کرد و هیچ وقت عیار زر و سیم از ده، هشت تجاوز نمی‌نمود. به امر غازان عموم سکه‌های مغشوش را در سراسر ممالک ایلخانی جمع‌آوری کردند، البته بجز مسکوکاتی که او فرمان داده‌بود ضرب شوند. سکه‌های جمع‌آوری شده را به ضراب‌خانه‌ها می‌بردند، می‌شکستند و تمام عیار می‌ساختند.

دو سکه ضرب شده در زمان غازان، در تبریز:

لا اله الا الله-محمد رسول الله-صل علیه و سلم

پیش از غازان مقیاس‌های وزن و کیل در هر ولایت به یک شکل خاص بود و وزن و کیل هر ده با ده دیگر تفاوت فاحش داشت و این مسئله همه وقت بین برات‌داران و محصلین مالیات و رعایا تولید اختلاف می‌کرد. این وضعیت باعث رکود تجارت و عدم رغبت مردم به حمل مال‌التجاره خود به سایر ولایات نیز شده‌بود و دائماً بین فروشنده و مشتری در این باب کشمکش بود و بیشتر اوقات معامله به ضرر فروشنده تمام می‌شد و همین امر موجب کمیابی بعضی اموال در ولایات بود. غازان خان برای یکسان‌سازی اوزان و پیمان‌ها یرلیغی صادر کرد و آن را به عموم ولایات فرستاد و دو نفر مأمور تعیین نمود تا سنگ‌های معامله زر و سیم، اوزان بار و کیل را در همه جا مساوی کنند؛ آن‌ها را از آهن بسازند و مهر کنند.

حقوقی

یکی از بزرگ‌ترین اصلاحات غازان انتخاب قضات، شهود و نظم امور معاملات عرفی است که پیش از او به واسطه عدم توجه در انتخاب قضات و رشوه گرفتن آن‌ها، در بازار، تزویر و تقلب بسیاری رواج داشت. قضات مناصب را اجاره می‌دادند، قسم دروغ رواج داشت و همچنین ساختن قباله‌های تقلبی به شکلی عام گسترش یافته‌بود. غازان خان برای این امر ۴ فرمان صادر کرد:

التواریخ

فرمان اول در خصوص منصب قضات.

دوم در باب مرور زمان و نپرداختن به مرافعه‌ای که سی سال از تاریخ آن گذشته باشد.
سوم در خصوص اثبات مالکیت فروشنده قبل از خرید و فروش.

می‌کردند، مثلاً فاصله بین تبریز و شیراز را در ۳ یا ۴ روز طی می‌کردند. غازان خان علاوه بر این دستور داد که به هر ایلچی مخارج راهش را بدهند و در شهر منازلی به اسم ایلچی‌خانه جهت اقامت آن‌ها بسازند. غیر از ایلخان و نواب درگاه او، هیچ‌کس حق فرستادن ایلچی نداشت؛ به علاوه در هر چاپارخانه دو پیک مأمور کرد که اخبار چاپارخانه‌ها را به یکدیگر برسانند و این پیک‌ها روزی سی فرسخ طی می‌کردند.

یکی دیگر از اصلاحات غازانی، ترتیب تاریخ ایلخانی یا تاریخ غازانی است و این کار را او برای تطبیق سنوات قمری با سنوات شمسی کرده چرا که به واسطه عقب افتادن نوروز و پیدا شدن سیزده سال اختلاف بین سال‌های شمسی و قمری در عهد غازان، این پادشاه در ۱۳ رجب سال ۷۰۱ هـ.ق، سال قمری و شمسی را که از عهد معتضد خلیفه عباسی و دیالمه دیگر با یکدیگر تطبیق نشده بود، تطبیق کرد و روز فوق را ابتدای تاریخ جدید قرار داد، اما این تاریخ دوام نیافت و به زودی از میان رفت.

یادداشت‌ها

حکمران خراسان
 بوقا پسر تولو خان (برادر منگوقاآن) بود
 یکی از دشمنان قوبلای و سر دودمان اوقتای، که بر ترکستان غلبه داشت و در سال ۷۰۱ هـ.ق درگذشت
 صاحب دیوانی
 ریاست دیوان تمغا
 نواده هولاکو خان
 نواده جوجی پسر چنگیز
 پسر منگو تیمور
 یکی از سرداران غازانی
 خاتونی که در ابتدا زوجه پدرش ارغون بود
 تومان واژه‌ای ترکی است که در اینجا به معنی ۲۰ هزار سرباز است.

صادر کرد و به موجب آن برای عموم سپاهیان اقطاعات مشخصی تعیین نمود.

پیش از سلطنت غازان خان، جماعتی از اسلحه‌سازان، هر سال مقداری علوفه و مقرری می‌گرفتند تا برای سپاهیان اسلحه بسازند ولی به واسطه هرج و مرج در کارها، به هیچ‌وجه آن مقدار اسلحه‌ای که باید در سال می‌ساختند را تحویل نمی‌دادند. غازان خان مستمراً عموم آن‌ها را قطع کرد و دستور داد که کمانگران، تیر تراشان و شمشیرسازان هر سال صد دست اسلحه تحویل دهند و به نرخ روز قیمت آن را بگیرند. وی مرد مورد اطمینانی را تعیین کرد که هر سال آن مقدار اسلحه را از آن‌ها بگیرد و مالیات هر ولایت را برای پرداخت وجوه اسلحه معین ساخت و به این تدبیر هر سال ۱۰۰۰۰ مرد مسلح حاضر می‌شد، در صورتی که بیش از او دو برابر این وجه به مصرف می‌رسید و در مقابل حتی دو هزار نفر هم مسلح نمی‌شد.

دیگر اصلاحات

قبل از غازان خان رسم بود که برای انتقال اخبار آبادی‌ها و شهرها از اشخاصی به نام ایلچی استفاده کنند؛ این رسم از زمان چنگیز خان معمول بود اما در دوره‌های بعد تعبیر ناشایستی از آن شد؛ شاهزاده‌خانم‌ها، امرا، فرماندهان سپاهی و شاهزادگان، نوکران خود را برای انجام این امور روانه می‌ساختند و به آن‌ها نام ایلچی می‌دادند. دیگر این که در هر چاپارخانه پانصد اسب بود، اما گاهی برای سواری ایلچیان کافی نبود و ایلچیان به گله اسب هرکس که می‌رسیدند، هرچقدر که می‌خواستند از آن برمی‌داشتند. کار تعدی ایلچیان به درجه‌ای رسید که جمعی از راهزنان نیز خود را ایلچی نامیدند و به این اسم به تصرف گله مردم پرداختند و هر آنچه خواستند در راه خود برداشتند. غازان خان برای بهبود این اوضاع دستور داد به فاصله هر سه فرسخ شروع به ساخت چاپارخانه کنند و در آن‌ها ۱۵ سر اسب قرار دهند. هر ایلچی می‌بایست نشانی مهر کرده از سلطان در دست داشته‌باشد؛ وی دستور داد به هیچ‌کس بیشتر از ۴ اسب ندهند مگر این که خبری فوری داشته باشد که در این حالت حاکم باید کاغذ را مهر کند تا ایلچی بتواند بیش از آنچه مقرر شده اسب دریافت کند. ایلچیان هر روز ۶۰۰ فرسخ طی

Xudafərin

Türkcə - Farsca

Şubat-mart 2021- İL19- SAY 191-(ƏLMI-ƏDƏBİ-KİLTÜRƏL DƏRĞİ)

WWW.KHUDAFARIN.IR

۲ اسفند دونیا آنادیلی کونو قوتلو اولسون

